

Kistérségek életereje
Délvidéki fejlesztési lehetőségek

Regionális Tudományi Társaság
Društvo za regionalne nauke
Szabadka/Subotica, Ivan Gorana Kovačić utca 7/1.

Kistérségek életereje – Délvidéki fejlesztési lehetőségek

Szerkesztette

Dr. Gábrity Molnár Irén és Ricz András

Szerzők

**Csanádi Attila, Csordás Róbert, Dencs Tünde, Gábrity Molnár Irén, Kajári Karolina,
Kátay Zita, Kovács Krisztina, Molnár Verona, Sefcsich György, Szlávity Ágnes,
Ricz András, Takács Zoltán, Víg Zoltán**

Recenzens – szaklektor

Dr. habil Kocsondi József

Szöveggondozás

Mirnic Zsuzsa

Korrektúra

Buzás Márta

Nyomda – tördelés és borítólap

Realtime, Szabadka

Kistérségek életereje

Délvidéki fejlesztési lehetőségek

Szerkesztette

Dr. Gábrity Molnár Irén és Ricz András

REGIONÁLIS TUDOMÁNYI TÁRSASÁG
Društvo za Regionalne Nauke

**Regionális Tudományi Társaság
Szabadka**

Készült a Szülőföld Alap Gazdasági és Területfejlesztési
Kollégiuma támogatásával, Budapest

Tartalom

Előszó

Összegező javaslatok Vajdaság fejlesztéséhez

Vajdaság természet-földrajzi adottságai

Takács Zoltán: Vajdaság Közép-Európa és a Közel-Kelet találkozásánál – Gazdaságföldrajzi helyzetelemzés

Népesség – a humánerőforrás jellegzetessége a régióban

Takács Zoltán: Nem materiális tényezők és a határ menti települések társadalom- és gazdaságföldrajza

Gábrity Molnár Irén: Szerbia és Vajdaság demográfiai mutatói – migrációk

Kajári Karolina: Életminőség – humánháttér, kultúra

Szlávitý Ágnes–Kovács Krisztina: Munkaerőpiac

Molnár Verona: Szegénységcsökkentő programok és vállalkozásfejlesztés

Gábrity Molnár Irén: Oktatásügy – a tudás alapú társadalom felé

Molnár Verona–Gábrity Molnár Irén: Civil szerepvállalás a helyi fejlesztési programokban

Dencs Tünde: Mentálhigiéniai állapotok

Gazdasági erőforrások

Sefcsich György: A gazdasági tevékenység tényezői

Sefcsich György: Ipar és energiagazdaság

Ricz András: Mezőgazdaság – agrobiznisz

Szolgáltató szektor és infrastruktúra

Sefcsich György: Lakás és közlekedési hálózat

Sefcsich György: Energiaszolgáltatás (áram, gáz, hő, víz, hulladék)

Kátay Zita: Kereskedelem

Csordás Róbert: Környezetvédelem

Csanádi Attila: Távközlés, kommunikáció

Ricz András: Idegenforgalom, turizmus és vendéglátás

Víg Zoltán: Jogi háttér

Tematikus bibliográfia

Előszó

A szerbiai-vajdasági magyar etnikum nem csupán számában, identitás-tudatában és emberi, közösségi, politikai jogaiban veszített sokat az elmúlt nehéz években, évtizedekben. Sokkal súlyosabb (talán pótolhatatlan) számára az a veszteség, amelyet abszolút és relatív gazdasági és intellektuális súlya, társadalmi szerepe és jelentősége tekintetében elszenvedett. Félő, hogy ez a folyamat a közeljövőben is folytatódik, hiszen valószínű, hogy Szerbiában a még hátralévő privatizációs és vagyon-visszaszármaztatási folyamat kirekesztettjei és kárvallottjai is épp a kisebbségi közösségek lesznek. Ők nem rendelkeznek azokkal az eszközökkel, erőforrásokkal és hatalmi kapcsolatokkal, amelyeknek esetleges bevetésével e folyamatokat érdemben befolyásolni tudnák, és azoknak egyenrangú, méltányos részesévé válhatnának.

A szerbiai-vajdasági magyarság egyetemes érdekképviselőt és -védelmét felvállaló minden politikai szerepvállalás programcéljai között – az általános ideológiai, politikai és közösségi érdekvédelmi elkötelezettség mellett – egyforma jelentőséggel ott kell, legyen a magyar közösség fenti hátrányainak felszámolása, és a sikeres politikai tevékenység és hatékony érdekvédelem anyagi alapjainak biztosítására irányuló gazdaságpolitikai program és stratégia is. Az identitás-építés, oktatás, kultúra és tájékoztatás területén ugyanis a kétségkívül fundamentális stratégiai célok megvalósításához elengedhetetlenül szükséges anyagi alapot csak egy, az ország gazdasági rendszerén belül és annak szabályai szerint működő, legális gazdasági tevékenység produkálhat. E tekintetben sarkalatos pont a gazdasági tevékenységből eredő forrásokkal (a költségvetésbe befolyó adókkal és járulékokkal, a vállalatokban kimutatott nyereségekkel), valamint a mindenkor politikai hatalomból eredő, tulajdon- és szervezés-hierarchiai jogok gyakorlásából származtatható rendelkezési jogalapok kérdése is.

A vajdasági magyarság életterét mindenekelőtt a relatív magyar többségű észak-vajdasági régió és az abszolút magyar többségű Tisza-mellék magyar tömbje alkotja. A 2002. évi népszámlálás szerinti 290 207 vajdasági magyar a 7,5 milliós Szerbia legszamosabb kisebbsége, de az ország összlakosságának csak mindössze 3,9%-a, és a 2 millió körüli vajdasági összlakosságának is csupán 14,48%-a. Ez nem sokkal több, mint a tartomány területén „ideiglenesen” tartózkodó kb. 200 000 szerb menekült. A magyarság összlétszámának közel fele (kb. 130 000 fő) szórvány- és szigetpopulációban, Vajdaság teljes területén szétszórtan él. Az így gyakorlatilag két, közel azonos lélekszámú részegységre (tömb-, ill. sziget- és szórványpopulációra) osztódó nemzettest identitástudati, közjogi, közoktatási és gazdaságpolitikai státusz és körülmények tekintetében is jelentős mértékben eltér egymástól. Ez az életter gazdasági erőforrások, ipari

fejlettség, műszaki és kulturális színvonal szempontjából is igen jelentős belső különbségeket mutat. Ugyanakkor megállapítható, hogy jelenleg a vajdasági magyarság élettere és gazdasági tevékenysége mélyen integrálódott a szerbiai gazdaság szövetébe, és jóformán még nyoma sem lelhető fel e gazdasági tevékenység bármilyen szintű horizontális és vertikális típusú, regionális vagy lokális önszerveződésének.

Mivel ilyen eltérő körülmények között él – még egy jól működő, stabil gazdasági környezetet feltételezve is –, szinte lehetetlen a teljes vajdasági magyarság számára egyetlen egységes gazdaságpolitikai nemzetstratégiát és viselkedési modellt felállítani. A vajdasági magyarság egészének érdekeit és elvárásait megfogalmazó, a mindenkori regionális-lokális erőforrásokra és komparatív előnyökre támaszkodó, és a különböző populációtípusok specifikus körülményeit messzemenően figyelembe vevő, de ugyanakkor a makro-regionális gazdasági környezet irányadó és korlátozó feltételrendszerét is érvényesítő, többváltozatú, propulzív gazdaságfejlesztési stratégiai forgatókönyv létrehozása a vajdasági magyar értelmiségi elit egyik legsürgősebb feladata.

Szerbia gazdasága számára az egyetlen túlélési esélyt az Európai Unióhoz való közeledés és csatlakozás jelenti. Ez az alternatívanélküliség már évekkel ezelőtt tudatosodott az ország csúcsvezetésében, ennek ellenére azonban, úgy tűnik, hogy az ehhez szükséges szerbiai általános politikai közhangulat átforgalmazása még évekig eltarthat. Másrészt a csatlakozás merev gazdaságpolitikai, kisebbségi és emberjogi feltételei miatt sem várható, hogy Szerbia EU-tagsága hamarosan létrejöjjön.

Ilyen körülmények között keresve megmaradásunk, fejlődésünk és életminőségünk kérdéseinek megoldását, meg kell állapítanunk, hogy politikai hatalommal és döntési jogkörökkel nem rendelkezünk, saját fejlesztési erőforrásaink nincsenek, a privatizációnak is vesztesei vagyunk, és sem a saját országunk, sem pedig az anyaországunk hatékony/kiemelt támogatásával reálisan nem számolhatunk. Ezért a régió gazdasági fejlődésében alapvető prioritás a külföldi tőke gyors/intenzív beáramlása. Ennek lényegbevágó feltételeit előzetesen is a következőkben fogalmazzuk meg:

1. Az ország politikai, etnikai és gazdaságpolitikai stabilitása és biztonsága, és a kiszámíthatóság, ami számunkra kívánatos, de igen kis hatásunk van rá.

2. Az ország teljességigényű – tartományi autonómiák, regionális és helyi önkormányzati szintű – decentralizációja. Ezért ugyan keveset tehetünk, de ezen érdekek mentén kell mindenekelőtt kooperatívan politizálnunk – és nem az együttműködés-képtelenséget kell választanunk.

3. A kiépített, teljességigényű, európai szintű és működőképes infrastruktúra a régió jövőjének alapvető záloga. Számunkra ez prioritás, és politikai, szellemi erőforrásaink nagy részét e terület támogatására kell összpontosítanunk.

4. A teljes magyar népesség iskolai és szakmai képzésének/képesítésének átfogó és gyors feljavítása. Támogatnunk kell az ország egészét érintő, átfogó iskolareformot; ugyanakkor a vajdasági magyarság egészének megnyerésével/mozgósításával, saját erőforrásainkból és az elérhető anyaországi/külföldi támogatások célszerű összpontosításával jelentős és viszonylag gyors eredményt kell elérni a fiatalok továbbtanulási hajlandóságának ösztönzésében és a megvalósításban is. Előtérbe kell helyezni az olyan szakiskolai és egyetemi

képzést, ami nem csak a nemzeti identitás építését szorgalmazza, hanem a szebii munkaerőpiacon versenyképes tudást nyújt! A versenyképes tudás a jövőben döntő jelentőségű lesz, s megköveteli a gazdaságpolitikai erőforrások mozgósítását is, mint hatékony és etnikailag szelektív gazdaságpolitikai intézkedést.

E kérdések átfogóbb kezelése érdekében projektumunk felöleli:

- Vajdaság természetföldrajzi adottságait;
- a népességet és a régió humán erőforrásait;
- a régió gazdaságát;
- az infrastruktúra kérdéseit és a szolgáltatásokat;
- kistérségi kutatásokat és a kapcsolódásokat a Magyarországi fejlesztési tervekhez;
- a lehetséges stratégiákat, azok tényezőit, kapcsolódásait, lehetséges következményeit és prioritásait a magyarság érdekeit illetően.

A projektumban a hagyományos statisztikai adatelemzések és empirikus kutatási eredmények másodelemzése mellett, több újszerű megközelítést is alkalmazunk, s ezek:

- életminőség-vizsgálat;
- jövőkép-vizsgálat a SWOT-elemzés alapján;
- a fejlődési tényezők és célok interaktív mátrix elemzése.

Az eddigi projektumeredmények előre vetítik a Regionális Tudományos Tanácskozás távlati céljait, vagyis a projektum dinamizálását, stratégiai programok kidolgozását. Szándékunk szerint az adatsorokat évenként bővítjük, és a döntő jelentőségű elemzéseket szükség szerint megismételjük, gazdagítjuk, a jövőképet az új ismeretek alapján pontosítjuk, korrigáljuk. Célunk, hogy a környezetünk magyarságának az igények szerint minél aktuálisabb viselkedési kereteket ajánljunk, pozitív magatartásformát sugalljunk.

Szabadka, 2006 novembere

A szerkesztők

Összegző javaslatok Vajdaság fejlesztéséhez

Kivonatok a humánerőforrás és a gazdaság fejleszthetőségének projektumából (2006)

1. Kihasználni Vajdaság és egyes kistérségek földrajzi helyzetének előnyeit

Földrajzi fekvésének köszönhetően Vajdaság stratégiai pont az európai, ázsiai és közel-keleti piacok felé. A Duna természetes kapcsolatot teremt Németországgal, Ausztriával, Magyarországgal, Romániával és Bulgáriával. Szerbiával együtt a Délkelet-európai Szabadkereskedelmi Övezet földrajzi középpontjában fekszik, és 55 millió fogyasztót jelentő piachoz biztosít vámmentes hozzáférést. Mivel a régió nem tagja az Európai Uniónak, ezért rugalmasabb a befektetőkkel, exportja kedvezményes elbánásban részesül az EU részéről; egyébként Európában itt a legalacsonyabb a vállalati nyereségadó (10%). A befektetők könnyebb beilleszkedését segítik: a makro-ökonómiai stabilitás megteremtése, a külkereskedelem és a külföldi befektetések szabályozásának egyszerűsítése, a cégalapítás, működtetés (letelepedési engedélyek, cégbejegyzés, vámrendszer) folyamatainak liberalizálása, vagyis a jogi környezet kellő szintű rugalmassága. Az új piacok által kínált dinamikus növekedési potenciálokhoz hozzájárul az olcsó, ugyanakkor szakképzett munkaerő, továbbá a kisvállalkozói magánszektori dominancia, a női foglalkoztatottak számának növekedése, valamint a térség rejtett/kiaknázatlan erőforrásai.

Az időjárási és talajviszonyok kedvezőek a mezőgazdaság fejlődése szempontjából. A jövőben, remélhetőleg, megkezdődik majd a mezőgazdaság mikrorégiókba történő szervezése, amely nem csak a gazdaságosság és termelőképesség növekedését eredményezi, de hozzájárul az ágazat kivitel-orientáltságának az erősítéséhez is. Az élelmiszeripar egyike a legjelentősebb profittermő központoknak; a hagyományos tudományos kutatási intézmények eredményeire alapozza fejlődését. Számos természeti látványosság, vallási és kulturális emlék teszi a térséget vonzó turisztikai célponttá, hozzá magas fokú multikulturalitás, multinacionalitás társul, hidat képezve a szomszédos régiók között. Megfelelő befektetésekkel a tartomány sokrétű és magas színvonalú idegenforgalmi szolgáltatás nyújtására képes. A jó alpinfrastruktúra lehetőségeket kínál a gyógyturizmus, az egészségturizmus, átutazó-turizmus, vadász, vízi, valamint a falusi és ökoturizmus fejlesztésére.

2. Régiói imázsépítési feladatok

A regionális fejlesztés területén egyre nagyobb szerepet játszik a régió identitásának kialakítása, **imázsépítése**, amellyel a térség magát az egyre

inkább globalizálódó gazdasági szintéren pozitív értelemben megkülönbözteti, autentikussá teszi és pozicionálja a régiók halmazában. Mindez hozzásegít majd a régióba történő tőkeáramlás növekedéséhez, elősegíti a specializált termő-körzetek, iparnegyedek, idegenforgalmi gócpontok stabilizációját, a helyi gazdaság megerősödését és a jövedelmi viszonyok javulását – vagyis a régió gazdaságának sikeres felzárkózását. A 7 határ menti község 75 települése a mintegy 350 000 lakóval, az eddigi hátrányos periféria-helyzet ellenére, mára dinamikus térséggé nőtte ki magát. A határrégió hagyományos gazdasága és periférikus szerepe ellenére is **eurorégióként esélyes**, hogy **húzóterületként** szerepeljen. és közvetítsen Európa felé. A térség települései, nagyobb közigazgatási egységei gazdasági- és kulturális központi funkciót töltenek be Vajdaságban, ugyanakkor jelentős kapcsolatokat ápolnak a határ túloldalán is, megalapozva ezzel az európai regionalizációs folyamatokat, elhalványítva a politikai, földrajzi határok markáns vonalait. Ami elválaszt két országot, valahol össze is köti őket: azonos nemzet két részre szakadva, de azonos földrajzi fekvés, éghajlati viszonyok, gazdálkodási viszonyok, szokások, történelem.

Vajdaság határ menti térségében a feldolgozóiparral, élelmiszergyártással karöltve a mezőgazdaság jelenti az elsődleges **húzóágot**, amely megfelelő vállal-kozói struktúrát maga köré szervezve jelentős fejlődést tud generálni. A határvoná képezi húzó ágazataival, azt a sajátos vonzáskörzetet, amely képes integrálódni egy gazdaságilag fejlettebb egészbe, a **humán erőforrás versenyképességét, rátermettségét, szorgalmát bocsátva a potenciális befektetők rendelkezésére.**

3. Javítani a demográfiai trendeken

A vajdasági régió kedvezőtlen demográfiai folyamatának megállítása érdekében javítani kell az életminőséget, **csökkenteni az elvándorlási készséget**, az egyes kis településeken fejleszteni a közösségi életet, megtartani az (anyanyelvű) oktatást, a beruházási lehetőségeket.

Ismert a kedvezőtlen vajdasági **9 ezrelékes születési arányszám** és ezen belül a **magyarok 20-25%-os asszimilációja** az etnikailag vegyes házasságokban. Az asszimiláció legnagyobb a szórványban Dél- és Közép-Bánátban, Közép- és Nyugat-Bácskában, ezzel egy időben mind kifejezettebb az észak-vajdasági és Tisza-melléki tömbösödés. Ezt a folyamatot a belső vándormozgalmak is erősítik.

A délvidéki magyarság **számbeli csökkenésére** az utóbbi 10–15 évben nem az asszimiláció, hanem az elvándorlás hatott legjobban. A magyarok csökkenése kb. 50 000, ebből kb. 34 000 a népességi fogyás, a többi emigráció. A 2002. évi népszámláláskor azonban sok magyar **vajdaságának vallotta magát** (területi hovatarozásban nyilatkozott), vagy egyáltalán nem nyilatkozott. Etnikai létszámnövekedést okozhatott viszont a magyaroknál az a tény, hogy a magukat **jugoszlávnak vallók száma lecsökkent**, és az egykor magát jugoszlávnak besoroló magyarok újra vállalják magyarságukat.

A hatalmas méretű emigráció és asszimiláció ellenére a magyarság élet-erejét nem kell alulértékeln. Az anyanyelvű oktatás segítségével, a jó minőségű

magyar iskolahálózattal, továbbtanulási szándék serkentésével, több munkahely megnyitásával hatni lehet a magyar nők és férfiak vegyes házasságaiban született gyermekek asszimilációjának részleges leállítására. A tömbben sok magyar anyanyelvű jugoszláv és szerb visszaasszimilálódása a második nemzedék esetében lehetségessé válna. Ezzel a tanköteles gyermekek arányát is növelni lehetne (akár 7%-ra is az összes népesség százalékában). Ez a jelenség egyébként Szabadkán és a tömb kisvárosaiban enyhíti a szerb menekült bevándorlók hatását. Közeli javulás azonban nem várható. Csak a **születések számának** az 1,6 gyermekről legalább 2,1 gyermekre történő **fokozatos emelkedése** és szinten tartása adhat javuló eredményt a következő évtizedekben.

4. Intézkedések az életminőség javítására

Az UNDP által készített *Human Development Report – Serbia 2005* szerint Szerbia HDI indexe 2002-ben 0,772, ami a 178 tagállam között a 74. helyet jelenti, és a közepesen fejlettek felső részéhez tartozik.

- A várható élettartam-index alapján Szerbia a 73., az írástudás- és képzettségindex alapján a 62. helyen, míg a GDP-index alapján 92. helyen van. Ebből következik, hogy **a HDI javítása érdekében elsősorban a gazdasági fejlődés a hangsúlyos probléma.**

- **Vajdaság és szűkebb Szerbia HDI-indexe** közötti eltérés nem szignifikáns és **nem támasztja alá a vélekedést, hogy Vajdaság képezi Szerbia legfejlettebb részét.**

- Szerbia makrogazdasági mutatója: kevesebb, mint **3000 dolláros GDP/capita** szint.

- 1991-ben a nemzeti jövedelem Szerbián belüli relatív arányai azt mutatták, hogy Észak-Bácska nemzeti jövedelme lényegesen meghaladta Szerbia átlagát, de Vajdaságét is 10%-kal, míg 2002-ben Szerbia és Vajdaság átlagához viszonyítva lényegesen **csökkent Észak-Bácska és Észak-Bánát nemzeti jövedelemének előnye.** A gazdasági válság itt erősebben érezte hatását: jellemző az aktív lakosság számának csökkenése, a nem dolgozó – munkát kereső – aktív lakosság magas száma.

- Az alacsony jövedelemszintre jellemző, hogy magas az élelemiszer-, az alkohol- és a dohányfogyasztás részvételi aránya a kiadásokban (az **élelmiszerfogyasztás elaszticitása viszonylag alacsony**). Az egészségügyi kiadások, rekreációra, kultúrára, oktatásra fordított kiadások is elmaradnak a fejlett országok hasonló mutatóitól.

5. Növelni a foglalkoztatottságot

A régió **foglalkoztatottsági adatai** az országos sinthez hasonlóan alakulnak. A **15 évnél idősebb lakosság egyharmada van munkaviszonyban.** A foglalkoztatottak életkor szerinti megoszlása kedvező, hiszen a munkaerő legnépesebb csoportját a 30–39 év közötti, középszintű végzettségű dolgozók

alkotják. A munkaviszonyban levők csaknem fele nő. Vajdaság még mindig hagyományos gazdasági szerkezettel rendelkezik, hiszen az **ipar foglalkoztatja a munkaerő legszámosabb részét**. A lezajlott gazdaságátalakítási folyamatok eredményeként **nőtt a magánszektorban dolgozók aránya**. A munkanélküliség gondja hasonló arányban sújtja a női és a férfi munkavállalókat, a pályakezdőket, és azokat, akik korábban már munkaviszonyban voltak. Vajdaságban **a munkakeresők többsége középiskolát vagy magasabb iskolát végzett** tartósan munkanélküli egyén. A dolgozók munkavesztésének fő oka a vállalat megszűnése vagy a dolgozók technológia felesleggé válása. Vajdaság kistérségei között a munkanélküliségi helyzet alapján jelentős eltérések tapasztalhatók.

1. A 90-es évek folyamán jelentősen **csökkent az építőiparban, az iparban és a mezőgazdaságban dolgozók száma, nőtt viszont a foglalkoztatás a kereskedelemben és a vízgazdálkodásban**. A 90-es évekhez viszonyítva Vajdaságban, 2004-ben a foglalkoztatottak száma mintegy 10%-kal (50 000 fővel) csökkent. A 2000. évtől e csökkenő tendencia megszűnt: az utóbbi 4 év alatt 4228 fővel nőtt a foglalkoztatottak száma. A 2004. évben legtöbben az elektromos energia és a gáz előállításában, valamint a vízgazdálkodásban dolgoztak. A 2003. évhez képest jelentősen csökkent a közlekedésben foglalkoztatottak száma, ugyanakkor újra többen kaptak munkát a bányászatban és fémfeldolgozásban.

2. Az ezredfordulón Vajdaságban kb. kétszeresére nőtt a munkanélküliek száma. Nőtt az először munkát keresők száma, de a 2000. évtől arányuk az összes munkát kereső vajdasági között csökkenő tendenciát mutat. A régióban, 2004-ben a **legtöbb munkanélküli a 31–40 év közötti** korcsoportból került ki, de jelentős a 41–50 év közötti munkanélküliek száma is.

4. Míg 2000-ben a munkanélküli vajdaságiak kb. 70%-a középiskolai végzettségű volt, 2004-ben ez csoport a munkára várók 54%-át alkotta. Az egyetemi végzettségű munkakeresők csoportjában is kisebb a munkanélküliség, mert 2000-ben közülük került ki a munkanélküliek 6,01%-a, 2004-ben pedig arányuk 5,2% volt.

6. A gazdasági reformtörekvések során Szerbiában a munkahelyek nagy többsége új **igényeket** fogalmaz meg a **szaktudások** területén. Elsősorban **gyakorlatias és rugalmas tudáselemeket** követel a termelés, ez **multidiszciplináris képzettségek** előtérbe kerülését jelenti. Általánossá válik a folyamatos **átképzési igény**, nem pusztán csak egy praktikus cél miatt, hanem mert nő a tanulási szándék is.

7. A szerbiai fiatalok 15–25 év közötti korosztálya az összes munkanélküli 20–27%-át teszi ki, többségük a nő. A fiatal munkanélküliek túlnyomó többségének életkora 19–25 év között van (kb. 98%), és középiskolai oklevele van. A **15–28 év közötti vajdasági magyar fiatalok többsége még tanul**, egyedülálló, **nem vállalt még gyermeket és szüleinél lakik**, azaz még nem önálló. A munkaerőpiacon belüli változás növelte a diplomások versenyelőnyét. A munkanélküliségi és különösen mobilitási statisztikák egyértelműen a **felsőfokú képzés értékének növekedését** mutatják, ez továbbberősíti a fiatalok képzési igényének növekedését.

6. Szegénységfelszámoló programok

Szerbiában az **extrém szegénység** a 90-es években jelent meg a háború kapcsán. A szegénység szempontjából veszélyeztetett kategóriák:

- Alacsony végzettségűek körében kétszer akkora a szegénység;
- A munkanélkülieknél a szegénység az átlagnál 60%-al nagyobb;
- A 65 évnél idősebbek alkotják a szegények majd egy negyedét, a lakosság 17,7%-át, a szegénység magas kockázata különösen a nyugdíj nélküli személyeket sújtja;

- A gyermekek szegénységi kockázattal átlagon felüli: 12,7%-uk tartozik a szegények kategóriájába;

- Az öttagú és annál nagyobb családok 26,3%-a szegény;

- A falusi lakosság szegénysége (14,2%) kétszer nagyobb a városiakénál (Dél-kelet Szerbia lakosai a legszegényebbek, különösen a falun élők).

A szerbiai **Szegénységcsökkentő Stratégiát 2003** októberében fogadta el a kormány, célja, hogy 2010-ig a szegénységi szintet felére csökkentse. Ehhez szükséges:

- A gazdasági szerkezetváltás és az új munkahelyek teremtése;
- Az új termékek és szolgáltatások fejlesztésének támogatása;
- A kis- és középvállalkozások hálózata bővítésének kezdeményezése;
- Új foglalkoztatási lehetőségek teremtése, azzal, hogy a sikeres szegénységcsökkentő stratégia integrálódik a fejlesztési stratégiákba.

A stratégia megvalósítása sok akadályba ütközik: eszközhiány, pénzhiány. Elengedhetetlen a közösségi összefogás is, a közösségi részvétel, külön szerep jut a helyi/lokális területi szervezeteknek és a civil szférának.

7. Iskolavégzettségi szint, a továbbtanulási szándék ösztönzése

Iskolarendszer reformtendenciái:

1. Az európai tendenciáknak megfelelően Vajdaságban/Szerbiában is tapasztalható az iskolarendszer reformjának köszönhető **expanzió**, de ez még nem csökkentette jelentősen a kisebbségek esélyegyenlőtlenségét. A **magyar anyanyelvű iskolahálózat nem autonóm, hanem része a szerb iskolarendszernek** (programok, tankönyvek fordítása, nincs önálló tanári testület stb.).

2. **Különbségek** vannak Vajdaság keretein belül is egyes **kistérségek**, vagy városok és falusi környezet **között** is az iskolavégzettség és a továbbtanulás terén, ami a magyarok körében megkülönböztetést jelent, a szerint, hogy a tömbben él valaki, vagy pedig a szórványban. Kialakulóban van az egységes **kulturális csoportviselkedési modellben a megkülönböztethető magatartás**: 1. a városi/kisvárosi tömbben, 2. a tömbben élő falusiaknál, 3. a városi szórványmagyarságnál, és végül 4. a falusi szórványnál és a szigetmagyarság körében. Míg a tömbben kisebb az asszimilálódás veszélye, s jobb az anyaországgal tartható kapcsolat, a szórványban mind reménytelenebb a helyzet a magyar szellemiségű oktatási munkára, ami többek között oka az ottani értelmiség elköltözésének is.

3. A vajdasági magyarság őshonos kisebbség, nemzeti megmaradásuk mégis attól függ, hogy mennyire tudnak alkalmazkodni a többségi nemzet által diktált állami intézkedésekhez, illetve van-e azonnali **válaszuk az esetleges diszkriminációra**. A magyarok esetében a továbbtanulás nem csak a szándékon múlik, de a hozzáféréstől és a helybeli versenyképességtől is függ. Sajnos, főleg a peremterületeken, a magyar gyermekek többsége nem tanulhat anyanyelvén, sőt nincs meg a lehetőséget kiharcoló magyar érdek sem, és ezért felerősödött a többségi (szerb) presztizs iskolák iránti igény. Az anyagi boldogulás érdekében gyakran **leszűkül a nemzeti identitáshoz való ragaszkodás**.

4. Általánosságban az asszimiláció nem célja a vajdasági magyar közösség többségének. A jugoszlávság eszméjének megszűnése óta és a délszláv háború keserű tapasztalatai miatt sikeresen **elhatárolódnak a többségi nemzettől** a politikum, a vallási élet, sőt a civil szervezkedés terén is. Az asszimiláció ellen főleg a nemzeti hagyományőrzéssel, a művelődési önszerveződéssel és az anyanyelvű oktatás (minden szinten) követelésével harcolnak.

5. Az iskolai expanzió immár nem középfokon, hanem a felsőfokon tapasztalható a **magyar fiatalok** esetében is. **Esélyeik** annyival **kisebbségek**, hogy tőlük nagyobb erőfeszítést követel hátrányos társadalmi helyzetük, pl. ingázók vagy kollégisták, hogy anyanyelvű tagozaton tanulhassanak, kötelező a kiváló nyelvtudás (anyanyelvén kívül gyerekkorától tudnia kell az államnyelvet is, munkába állásakor legalább három nyelvet).

6. A vajdasági magyarok viszonylagos lemaradása az iskolavégzettségben (főleg az érettségit nyújtó középiskolai és az egyetemi végzettség terén) nem a gyengébb képességeik miatt van, de **esélyegyenlőtlenségük** növekszik az államnyelv gyenge ismerete, és az anyanyelvű iskolai tagozatok, vagy a minőséges tanári káder, tankönyvek hiánya miatt.

javaslat a vajdasági magyar **oktatás** esélyeinek javításához:

1. A **befektetések növelése** és az életminőség javítása a régióban, munkahelyi/vállalkozási lehetőségek teremtése a szülőföldön;

2. A közoktatásba beiratkozók **anyanyelven tanulásának** serkentése (megfelelő közoktatási hálózat, jól képzett oktatók, fejlett infrastruktúra és szakkönyvellátottság, szakkollégiumi rendszer, utaztatási lehetőség – iskolabuszok); magyar nyelvű **tanítói-tanári kézikönyvek és tankönyvek**; a minőséges munka motiválása fizetés-kiegészítéssel (**ösztöndíjazás** alapon);

3. Növelni kell a magyarság képzettségi szintjét és az oktatás minőségét minden szinten – **továbbtanulási szándék serkentése** új ösztöndíj-támogatásokkal, tehetséggondozó programokkal, munkahelyi kilátásokkal;

4. Színvonalas magyar nyelvű **középiskola-központok** megszervezése (Szabadka, Zenta); **szórvány oktatási program** kidolgozása (a szórványban minden magyar tanuló részesüljön legalább rendszeres anyanyelvápolásban), magyar középiskolai/kollégiumi központok (Újvidéken és Nagybecskerekén);

5. Egy **nemzeti oktatási stratégia kidolgozása** az anyaországi és a határon túli szakemberek közreműködésével az európai iskolareform tendenciáival összhangban;

6. A magyar pedagógusképzés folyamatos **intézménytámogatása** (Tanítóképző Kar Szabadkán és a tanárképzés Újvidéken) – épület-felújítás és a tanárok fizetés-kiegészítése. A szabadkai magyar Tanítóképző Kar rugalmasan

kezelt szakirányaival bölcsője lehet a magyar humántudósok és értelmiségiek kinevelésének.

7. A magyar érdekeltségű **felnőttképzési formák** (átképzések, továbbképzések) ésszerűsítése az állami karok és civil szervezetek kezdeményezésére az egész életen át tartó folyamatos tanulás támogatásával, a magyar oktatók kommunikációs és versenyképességének javításával;

8. Az államalkotó nemzet ellenőrzése alatt tartja a kisebbségeket érintő oktatási intézményeket, a közigazgatási szervekben és fontos posztokon való munkába állást, ami miatt a magyaroknál **alulreprzentáltság** észlelhető a felsőoktatásban és a munkaerőpiac privilegizált szféráiban is.

9. Az oktatás rendszerben való előrelépés és a továbbtanulási szándék a régióban szoros összefüggést mutat a gyerekek származásával, főleg szüleik iskolavégzettségével. Az új generáció elrugaszkodása magasabb iskolai szinttel reményt ad a kisebbségi sors elviselhetőségére, ami miatt a **továbbtanulási szándék nagyobb, mint annak a megvalósulhatósága**.

10. A vajdasági fiatalok továbbtanulási készsége viszonylag emelkedik, többségük magyar nyelven szeretne továbbtanulni egyetemi szinten, Szabadkán, vagy más vajdasági városban. Legtöbbjük a **műszaki, pedagógusi vagy közgazdászti pályát választaná**. A fiatalok számára jelenleg a legfontosabb életcél a továbbtanulás és az elhelyezkedés.

11. Vajdaságban középiskolát frissen végzetteknek nehéz elhelyezkedniük, a gimnázium inkább csak a továbbtanulásnál jelent előnyt. A fiataloknak csak **több szakmával** van esélyük munkára; a továbbtanulásnak csak akkor van értelme, ha javulnak vele a munkaerő-piaci esélyeik. A fiatalok nem értenek egyet azzal, hogy nincs értelme a főiskolai/egyetemi képzésnek, és hogy a karrier korábbi beindulása miatt mielőbb munkába kell állni.

12. A felsőoktatásban és a munkakeresés terén a vajdasági magyar fiatalok a többségi nemzet fiataljaival veszik fel a versenyt, nem pedig a magyarországi vagy európai mintát követik. **Szakma- és munkahelyválasztás terén a szerbiai/régióbeli munkaerőpiaci tényezők a döntőek, nem pedig az európai normafeltételek**. Munkába álláskor legfontosabb szempont a munkahely stabilitása és a fizetés nagysága. A friss diplomások a magántulajdonban levő kisvállalatokat részesítik előnyben.

13. A fiatalok többsége **nem a képzettségének megfelelő munkát végzi**. A fizetésük a szerbiai átlagfizetésnél alacsonyabb, és az elkövetkező 3 évben munkahely-változtatást terveznek, készek szakmai továbbképzéseken részt venni, új készségeket elsajátítani és idegen nyelvet tanulni, de akár külföldre költözni is. Az anyaországban tanuló vajdasági fiatalok ezt az opciót túlélési stratégiaként választották, főleg anyagi és megélhetési okok miatt, de közrejátszott az Európai Unióba tagosodás reménye is, mint húzóerő.

14. A **felsőoktatási reformtörekvések** Szerbiában 2001-ben **erősödtek fel**. A reformtörekvések lassúak és nem zökkenőmentesek, de kiemelhető az eltökélt szándék: mihamarabb alkalmazni az európai felsőoktatási előírásokat, bekapcsolódni a nemzetközi egyetemi gyakorlatba.

15. A felsőoktatás **bizonytalan értékrendszerrel, pénzhiánnyal** küszködik. A beidegződött gyakorlatot nehezen adják fel a konzervatív körök, az idő-

sebb akadémiai generáció. Az egyetemisták többsége támogatja a felsőoktatási reformot.

16. A Szerb Oktatási Minisztérium igyekszik **központosítással és ellenőrzéssel** megszüntetni a kialakult kaotikus helyzetet a meglehetősen erős állami karok és a magánintézmények ellenében is. Az oktatási reform **politikafüggő**, mert az intézkedések gyakran az uralkodó párt vagy a miniszter párthovatartozásától függenek. Cél: az **akkreditációs rendszer** bevezetése, az intézményalapítás, a szakok, programok elismerése, a minőség-ellenőrzés, alkalmazkodás a munkaerő-piaci szükségletekhez (terv szerint 2010-ig). Az akkreditációs szervezetek belső értékelése jelen van az optimizmus: a minőség-ellenőrzésre és ésszerűsítésre törekszenek.

8. Nonprofit és civil szervezetek erősítése, aktivizálása

Az embert, a polgárt a középpontba helyező, felelős társadalom és hatalom kialakítása érdekében szükség van a **civil szervezetek erősítésére**:

- Helyi önkormányzati szinten áttérni a hatalomgyakorlásáról a stratégiai irányításra;
- A helyi, fenntartható fejlesztés melletti őszinte elkötelezettségre van szükség;
- Szükség van az önkormányzati szerepvállalásra (irányító és vezető szerepek) a szakmaiság és a szubszidiaritás elvének alkalmazása mellett;
- A helyi pozitív, közösen ható, együttműködő hatások felderítése és ösztönzése a helyi kezdeményezések támogatása érdekében.

Szükség van egy **civil közösségfejlesztési alapprogram** létrehozására, melynek keretében együttműködő szervezetekké alakulhatnak a régió nonprofit egyesületei az esélyegyenlőség elvének betartását, az alulról jövő, meghatározó kezdeményezések megfogalmazását, a közösségfejlesztés tárgyi és szellemi értékeinek megőrzését figyelembe véve.

A civil szféra együttműködése elősegíthető, pl. egy Civil Út-Mutató (CUM) kiadvány, füzetsorozat, digitális-multimédiás adaptáció és több, gyakorlati jellegű **közösség- és szervezetfejlesztési kurzus** szervezésével. Ez a praktikum-útmutató tartalmazná a szervezetek valamennyi hivatali dokumentációjával és adminisztrációjával összefüggő, magyar-szerb-angol elektronikus sablonokat, intelligens **szervezetmenedzser szolgáltatásokat**, egyedi módon alakítható kezelési felületet, a szervezetek egymásközi kommunikációját kiépítő klienst, belső adatbázis kialakításának lehetőségét, hírújság, kérdezz-felelek- és fórummodulokat, valamint az interaktív, költségkímélő önképző, internettel frissíthető, oktatási-képzési és tájékoztatási, EU- és magyarországi modulokat. A néhány éves tervszerű, rendszeres munkával a közösségfejlesztési útmutató és tanfolyam végül úgy hasznosulna, hogy átfogó platformot alkotna a vajdasági civil szféra elektronikus ügyintézés, adminisztrációja, kommunikációja, tájékoztatása és az interneten keresztül történő együttműködése között. A rendszer 80%-ban helyettesíthetné a költséges és aránytalan PR, reprezentációs, kommunikációs, szervezési, szakértői, előadói, és utazási költségekkel, valamint nagy technikai eszközigénnyel működtetett kurzusokat, továbbképzéseket. Ugyanakkor esély-

egyenlőséget nyújtana a különböző okok folytán kívül rekedt szervezeteknek az információ, a tapasztalat, az ismeret, pályázási készségek és a tudás megszerzésére.

9. Mentálhigiéniai és egészségi állapotok javítása

A vajdasági magyarok **mentális egészsége nem kielégítő**, a bennük rejlő szorongás, kisebbségi érzés egészségkárosító magatartást okozhatnak. Ehhez hozzájárulnak a széthullott családok, a lelki egészséget teljes mértékben mellőző oktatási intézmények. A társadalom **struccpolitikájának** a következményeként olyannemzedékek nőhetnek fel, akik saját bajaikon nem látnak túl, a lelki **betegségeik** oly mértékben visszaszorítják őket, hogy nem tudnak részt venni azokban a fejlődési folyamatokban, melyek létrejötte a régió felemelkedését jelentené.

A lelki egészségvédelem társadalmi feladat – különös tekintettel régióink a hagyományosan öngyilkos-hajlamú történelmére –, nagyon fontos lenne egy **komplex lelki egészségmegőrző program kidolgozása és alkalmazása**. A mentálhigiéné nem csak program, hanem szemlélet, és ezért helyet kell, kapjon minden oktatási intézményben: középiskolákban, a tanítóképzőben, óvóképzőben (be kell vezetni az iskolai mentálhigiénés programokat). A kommunikációs készségek, az önkifejezés, az önérvényesítés, a személyközi szenszitivitás, a hatékony önreprezentáció, a kapcsolatkövetési készségek elsajátítása is beletartozna a programba, elsősorban prevenció jelleggel. Külön fontosak a védő (protektív) tényezők fejlesztése a kábítószer-használattal szemben: a társadalmilag elfogadott normák és viselkedési elvárások betartása, biztonságos és támogató személyes kapcsolatrendszer. A lelki egészségvédelem gyakorlatában a tanítás és a fejlesztés mellett, helyet kell, hogy kapjanak a multiplikatív hatások is, azaz a meglévő személyközi kapcsolatokkal, csoportviszonyokkal való munka (az önszorgító csoportok, a párkapcsolatok és a családok segítése, szervezetfejlesztés – szociális intézmények), nemcsak a társadalom peremére szorult szociális esetekkel foglalkozva, hanem a kisebbségekkel is.

10. A társadalmi felzárkózási lehetőségek megfelelő jogi szabályozása

Szerbia felismerte, hogy a nem megfelelő **jogi szabályozás** és környezet csökkenti a külföldi befektetési kedvet, és ezért az utóbbi néhány évben **átfogó jogalkotási reform**ba kezdett, melynek során a jól bevált nyugati modelleket követi. Ezek az új törvények jelzésértékűek lehetnek a befektetők számára, mivel egyértelműen az a céljuk, hogy a piacgazdaságot megerősítsék. Szükség van azonban a **jogszabályok gyakorlati végrehajtásának megfelelő biztosítására**, és egy egységes gyakorlat kialakítására a végrehajtó és igazságügyi szerveknél. Fontos, hogy a politikai és gazdasági környezet kezd stabilizálódni, különösen Vajdaságban. A rendszerváltás kezdeti éveire jellemző gazdasági bizonytalanságot lassan felváltja egy kiegyensúlyozott makrogazdasági politika,

kialakulóban van a piaccgazdaság és a magánszektor igényeinek megfelelő jogi, szabályozási és intézményi rendszer is. A privatizáció jórészt lezajlott, és a pénzügyi szektor kezd megszilárdulni Szerbiában. **Az új alkotmányhoz és a törvényszintű jogszabályokhoz tartozó részletes végrehajtási rendeletek** azonban némely területen még **hiányoznak**, sőt egy egységes alkalmazási gyakorlatnak is ki kell alakulnia.

11. Fejleszthető gazdaságpolitika

A tudatosan folytatott sok évtizedes restriktív gazdaságpolitika és az örökölt szerkezeti hiányosságok ellenére is, mindenekelőtt a lakosság magasabb képzettségi szintje, munkakultúrája és mobilitása eredményeként, Vajdaság, és azon belül a régió – noha az elmúlt időszakban igen sokat veszített viszonylag nagyobb gazdasági súlyából és hatékonyságából – jelenleg is az ország legfejlettebb részének számít. Sajnos, a közelmúltban kidolgozott szerbiai terület- és gazdaságfejlesztési koncepció e tekintetben mit sem változott, mert bár elismeri, és számba veszi Vajdaság – és azon belül mindenekelőtt az Újvidék–Szabadka–Nagybecskerek háromszög – elsőrendű iparfejlesztési potenciáljait, a régiót iparfejlesztési szempontból nem tekinti kiemelt (húzó) területnek.

A társadalmi össztermék belső szerkezeti megoszlása mind a régió, mind Vajdaság területén is viszonylag stabil; igaz ugyan, hogy statisztikailag ugyan csupán alig kimutatható, igen lassú, de egyértelmű pozitív elmozdulást mutat a szolgáltató szféra növekedése és a mezőgazdaság részarányának csökkenése irányába (mindenekelőtt a feldolgozóipar súlyos krízishelyzete miatt), mégis elavultnak, sőt archaikusnak tekinthető. A korábban a régió gazdasági teljesítményének gerincét képező feldolgozóipar – a saját/lokális nyersanyag- és energiaforrások hiánya/szűkössége ellenére – hagyományosan erősen diverzifikált, több lábon álló volt és maradt. Ezért is tudta súlyosabb megrázkódtatások nélkül elviselni a villamossági, gép- és vegyipari nagyvállalatai sorozatos tranzíciós összeomlását: hiszen a kríziskörnyezetben is változatlanul fennálló lakossági igények kielégítése (élelmiszer, könnyűipar, szolgáltatások, ill. az időszakosan igen jelentős teret nyerő árnyékgazdaság is) és a kis- és középvállalati struktúra viszonylag gyors kiépülése bizonyos mértékben mindezt amortizálta, sőt ellensúlyozta is.

12. Lezárni a reprivatizációt

Jelenleg a reálishan működő szerbiai gazdaság kb. 75%-át privatizálták, tehát a tranzíció most kerül végső fázisába. A nagy közzállalatok (posta, távközlés, kőolajipar, villanygazdaság, vasút, légi közlekedés), valamint a kommunális, közszolgálati tevékenységek privatizációja azonban még csak most kezdődik. A közzállalati szektor küszöbön álló magánosítását a szakértők időzített bombának tekintik, óriási adósságállományuk és munkaerő-feleslegeik ugyanis súlyos szociális terheket rónak majd a privatizációjukat felvállaló kormányzatra. Az államnak át kell majd vállalnia a felhalmozódott adósságállomány túlnyomó részét, a privatizációt pedig igen előnyös feltételekkel, sőt számos esetben csődeljárás

keretében kell majd lefolytatni. Így aztán tovább fog romlani az ország egyébként is igen alacsony foglalkoztatottsági szintje is, ami közvetve újabb szociális feszültségekhez vezethet.

13. A régió közép- és hosszú távon fenntartható gazdasági fejlesztésének kulcsterületei:

- a tradicionális, de alapjaiban újrafogalmazott mezőgazdasági és élelmi-szeripari komplexum;
- a hagyományosan diverzifikált, de mindenekelőtt a rugalmas kis- és középvállalati struktúrára támaszkodó feldolgozó-, villamosági, gép-, vegyi és könnyűipar;
- a régió makro- és mikrolokációját, közlekedési és szolgáltatói infrastruktúráját valorizáló makro- és interregionális áruforgalmi és logisztikai tevékenység;
- a régió specifikus erőforrásaira, sajátosságaira és tradíciójára építkező, regionális jelentőségű, tartalmában megújult idegenforgalmi, turisztikai és vendéglátó-ipari szolgáltató szféra.

14. Régióon belül tovább kell építeni a kitörési opció helyi gazdasági, politikai feltételeit:

- meg kell szüntetni a gazdasági életet erősen zavaró politikai és etnikai feszültségeket;
- intenzíven tovább kell építeni az extenzív gazdasági fejlődést meghatározó lokális és regionális infrastruktúra-rendszereket;
- tudatosan és hatékonyan kell működtetni a régió teljes lakosságát involváló képesítési tudásmenedzsment koncepciót;
- intenzíven tovább kell építeni a régió belső és határokon átnyúló kis- és nagyrégiós együttműködési kapcsolatrendszerét;
- hatékony marketingtevékenységet kell folytatni a régió erőforrásainak, sajátosságainak, komparatív előnyeinek és fejlesztési céljainak a lehető leg szélesebb körű ismertetésére.

15. Új energiaforrások

A Vajdaság és azon belül az észak-vajdasági régió számára mindenekelőtt a **biomasszákra épülő megújuló energiaforrások** hasznosítása jelent igen jelentős kitörési lehetőséget – hiszen az

- lehetőség a nyomasztó energiainport-függőség fokozatos enyhítésére, ill. ugyanakkor
- lehetővé válik a jelenleg még túlnyomórészt fűtermék-centrikus primáris mezőgazdaság számára a melléktermékek környezetkárosodás nélküli energiacélú felhasználását, sőt
- a piacon nem eléggé versenyképes hagyományos termények (pl. gabonafélések) tömeges termesztése helyett – a termőföldek termőerejének egy

fokozatosan növekvő részét kivonva az élelemtermelési ciklusból – a piac-képesebb energiacélú termelés (bioetanol- és biodizel-alapanyagok, energianövények stb.) felé irányítani.

16. Kereskedelem összehangolt fejlesztése

Az elmúlt időszakban a kereskedelem Vajdaságban ugyanúgy, mint Szerbiában, spontánul fejlődött, mindenféle előzetes tervezés nélkül. A jövőben a kereskedelem összhangban kell, hogy legyen Szerbia kereskedelmének stratégiájával és tervével. A fő stratégiai irányzatok a következők lehetnek Vajdaság kereskedelmében:

- **A vajdasági kereskedelemnek aktív szerepet kell vállalnia a régió gazdaságának átforgalmazásában, és alkalmazkodnia kell a hazai és külföldi piac igényeihez.** Az elmúlt időszakra a világpiacon jellemző volt a növekedő kereslet az élelmiszerek iránt.

- **A kereskedelmi hálózat átalakítása és összehangolása a régió piaci adottságaival.** Jelenleg a vajdasági kereskedelmi hálózatra az felaprózottság jellemző, ezért elsődleges cél a kereskedelem koncentrációja kell, hogy legyen, ami nagyobb alapterületű és korszerűen felszerelt üzletek nyitását jelenti. Ez a kis alapterületű üzletek, önálló kereskedők tömeges eltűnéséhez vezet, most ők uralják a piacot.

- **Fejlett disztribúciós hálózat kialakítása, amely biztosítja az áruk és szolgáltatások zavartalan áramlását a termelők és fogyasztók között a vajdasági régióban.** Vajdaságnak szüksége van egy korszerű, jól szervezett elosztási hálózatára, mely segítségével nagyobb mennyiségben és folyamatosan tudná lebonyolítani a termékek forgalmát a környező régiókkal is, ami hosszú távon a korszerű marketing-logisztika alapjaira helyezné az elosztást, és ezáltal Szerbia más területein is a klasszikus disztribúciót a korszerű logisztika váltaná fel. Ehhez továbbá szükség van logisztikai parkok kiépítésére a régióban.

- **A kereskedelem helyének és szerepének újraértékelése a mezőgazdaságban Vajdaság területén.** Ebben a régióban a kereskedelemnek aktív résztvevőnek kell lennie a reprodukciós láncban az elsődleges mezőgazdasági termeléstől kezdve a feldolgozáson, raktározáson át, egészen a késztermékek eladásáig, hogy a mezőgazdaság klasszikus termelési funkcióiból mind nagyobb részt vegyen át.

A kereskedelem aktív szerepe a külföldi tőke mozgósításában, ami a régió bekapcsolódását jelentené a világpiacon folyó folyamatokba. A fejlett országok tapasztalatai azt mutatják, hogy az új piacokra való betöréskor a befektetéseknek elsődleges prioritást élvez az élelmiszer-termelés. Ebben Vajdaságnak megvan a komparatív előnye.

17. A mezőgazdaság stratégiai céljai közül három szociális, kettő politikai, egy pedig ökológia jellegű:

- versenyző és fenntartható mezőgazdasági szektor kiépítése, amely a világpiacon versenyképes és az állami bevételeket növeli;

- az élelem megtermelése a lakosság számára;
- megfelelő életfeltételek megteremtése a mezőgazdaságból élők számára;
- biztosítani a rurális vidék fenntartható fejlődését;
- a környezet megóvása a mezőgazdasággal járó szennyeződésektől;
- Szerbia mezőgazdaságát felkészíteni az uniós integrációra, amihez a hazai támogatási és kereskedelmi politikát fel kell készíteni az WTO-tagság előírásaihoz.

18. A mezőgazdaság lehetőségei

Diverzifikációs lehetőségek:

- vetésforgó átalakítása;
- biotermelés, hajtatasos zöldségtermelés;
- biomasszára való áttérés;
- magas hozzáadott értékű ágazatok fejlesztése;
- falusi turizmus.

Tevékenységi célok:

- új típusú szövetkezetek létrehozása;
- a feldolgozás és értékesítés saját kézbe vétele;
- az ágazati oktatás fejlesztése;
- piaci információs rendszer kiépítése;
- tesztüzemi hálózat kialakítása.

19. A mezőgazdasági támogatás igénylésére alkalmas területek

1. agrár-környezetgazdálkodás:
 - a. agrár-környezetgazdálkodási alapprogram;
 - b. integrált növénytermesztési célprogram;
 - c. ökológiai gazdálkodási célprogram;
 - d. az érzékeny természeti területekre vonatkozó program;
 - e. kiegészítő agrár-környezetgazdálkodási támogatások.
2. kedvezőtlen adottságú és környezetvédelmi korlátozások alá eső területek támogatása;
3. az EU környezetvédelmi és higiéniai követelményeinek való megfelelés elősegítése;
4. mezőgazdasági területek erdősítése;
5. korai nyugdíjaztatás;
6. szerkezetátalakítás alatt álló, félig önellátó gazdaságok támogatása;
7. termelői csoportok létrehozásának és működtetésének támogatása;
8. technikai segítségnyújtás.

20. A turizmus fejlesztetősége

1. Tematikus turistautak szervezése;
2. A közlekedési és a turisztikai fejlesztési tervek egybehangolása, hogy a fő közlekedési útvonalak a turisztikai központokhoz vezessenek;

3. A közbiztonság növelése, valamint a határok állandó, akadálymentes átjárhatósága;
4. Egy törzsvendég kör kialakítása;
5. Az idegen nyelvek elsajátítása a turizmusban dolgozók részéről (hogyan kommunikálni tudjanak a vendégekkel);
6. Az emberek nyitottsága és barátságossága a vendégek iránt;
7. Megfelelő desztináció menedzsment kialakítása, hogy minél többen keressék fel a térséget;
8. Olyan programokkal kell feltölteni a turisztikai portfoliót, amelyekkel a lehető leghosszabb időre meg tudjuk nyújtani a turistaidényt;
9. Átfogó turisztikai programfüzeteket kell megjelentetni, amelyek bárhol és bármikor elérhetők a turisták számára, és amelyek kiterjedt, komplex turisztikai információkat szolgáltatnak (turisztikai potenciálok és programok virtuális bemutatása, online működtetése);
10. A régióknak saját turisztikai imázst kell teremteni;
11. Szükség van a szállás- és férőhelyek számának további bővítésére, s ebbe nem csak az önkormányzati, hanem a vállalkozói tőkét is be kell vonni;
12. Települések közötti együttműködést előirányozó intézkedéseket kell foganatosítani;
13. A terciér szektor általános fejlesztése;
14. A kidolgozott turisztikai koncepcióban a fogadási feltételek javítása mellett az eseményskála szélesítése is cél;
15. Kizárólag minőségi programokat kell szervezni;
16. A műemlékként nyilvántartott látványosságok, és egyéb kulturális jellegű építmények felújítását el kell végezni (pályázati lehetőségekkel);
17. Környezetszépítő versenyeket kell kiírni (pl. *A virágos Vajdaságért*);
18. Folyamatos visszajelzéssel kell javítani idegenforgalmi szolgáltatásainkat;
19. Létre kell hozni egy vonzeróleltárt, amelyben részletes tájékoztatást nyújtunk az érdeklődőknek;
20. Ki kell alakítani egy hitelkártyarendszert, amellyel régióba látogató turista minden turisztikai desztináción vásárolhat.

21. Legfontosabb környezetvédelmi teendők

1. El kell készíteni az ipari szennyezők kataszterét;
2. Átfogó imissziós mintavevő hálózatot, elektromos figyelőszolgálatot kell felállítani;
3. Automatikus, a koncentráció-értékeket azonnal kimutató mintavevő hálózatot kell kiépíteni, melyek rádióhullámok segítségével egy központi számítógépbe küldhetők, ott tárhatók, és probléma esetén azonnal, hatékonyan cselekednénk;
4. A lebegő szemcsék koncentrációja csökkentése érdekében a településeken és rajtuk kívül is növelni a zöld felületek nagyságát;
5. A gépjárművek műszaki állapotának következetes ellenőrzése, nitrogén-dioxid és széndioxid koncentrációjának figyelemmel kísérése, az emissziós határértékek betartatása;

6. A teherforgalom kiiktatása lakott területekről;
7. A személygépkocsik lakott területen belüli szigorúbb sebességkorlátozása, 30 vagy 40 km/h övezetek kialakítása;
8. Népszerűsíteni kell a kerékpárral való közlekedést;
9. Több kerékpárutat kell építeni;
10. Az autót mentén a házak, tanyák, települések zajvédelme;
11. A helységek zajtérképének létrehozása;
12. A zajszigetelés ellenőrzése az épületek használati engedélyének kiadásánál;
13. Ellenőrizni és kivitelezni az építkezéseknél a hangszigetelés vastagságát és beépítését.

22. Távközlés, kommunikáció, informatika

E téren a következő intézkedésekre van szükség:

1. Vajdasági szintű felmérést végezni, különös tekintettel magyar intézményeinkre (statisztikák, felmérések, tanulmányok);
2. Növelni a közösségi elérési pontok – az eMagyar pontok – számát; minden magyarlakta településen legyen legalább egy eMagyar pont;
3. Az eMagyar pontok eszközfeljavítása, a számítógépek számának növelése, folyamatos műszaki karbantartása és fejlesztése;
4. Tartalomfejlesztés az eMagyar pontokon;
5. Informatikai képzések és táborok szervezése;
6. IKT szektor befektetéseit ösztönözni; informatikai befektetéseket serkentő üzletember-találkozókat szervezni;
7. A digitális szakadék csökkentése; a számítógép és az internet használatának serkentése különösen a hátrányos helyzetben élő lakosság, illetve az idősebb nemzedék esetében;
8. Megfelelni az információs társadalom kihívásainak.

Stratégiai javaslatok

Alapvető programcélok

A vizsgált – kifejezetten multietnikus szerkezetű, de potenciáljai és gazdasági szerkezete tekintetében egységesnek tekinthető – észak-vajdasági régióra vonatkoztatott, működőképes és célravezető regionális gazdasági program megfogalmazásakor két alapvető elvi érdeket és korlátozó tényezőt is figyelembe kell venni:

- hogy annak kell felvállalnia és szolgálnia a hátrányos gazdasági, politikai megkülönböztetést szenvedő régió teljes többségi és (mind a tömbben, mind a szigetben, szórványban élő) kisebbségi közösségének érdekvédelmét; mégis
- olyan megoldásokat kell benne megfogalmazni és alkalmazni, hogy az eredményes érdekvédelem ne korlátozza a piaccgazdaság általánosan elfogadott (kötetlen) versenyszabályait, és ne képviseljen elfogadhatatlan, etnikailag (vagy egyéb módon) megkülönböztető elvárásokat vagy megkötéseket.

Ez a két, elvben egymással ellentétes alapszempont sajnos, igen nehezen (sőt talán teljes egészében nem is) békíthető össze. Csupán a következő alapvető gazdaságpolitikai elvek és célok szolgálhatják eredményesen mindkét elvárást:

- A régió alapvető politikai és gazdasági célja, valamint érdeke is, a területi autonómiák minden lehetséges formájának maximális támogatása! A központi politikai, gazdasági hatalom gyors és hatékony lebontása, és a tartományi, regionális autonómiák és a területi önkormányzatok erősítése az egyetlen lehetőség és járható út a még tömbben élő, az önkormányzati területeken abszolút vagy relatív többséget képező, vagy akár csak megkerülhetetlen számos (szigetben vagy szórványban élő) kisebbségi közösségek eredményes, hatékony szelektív gazdasági támogatására. Az autonóm önkormányzati területek és régiók kiemelt, saját és külső (állami fejlesztési alapok, anyaországi, európai uniós, alapítványi) forrásokra támaszkodó fejlesztése és támogatása kiváló lehetőség a tömbben élő kisebbségi közösségek gazdasági esélyeinek viszonylagosan szelektív javítására, azonban a szigetben, szórványban élők esetében, sajnos, már nem igazán lehet ilyen eredményesen működtethető opciót megfogalmazni.

- A régióban élő kisebbségi közösségek hátrányos helyzetének általános enyhítésére csupán egyetlen célravezető, etnikailag szelektív támogatási lehetőség fogalmazható meg: a teljes (magyar és nem magyar) kisebbségi populációra kiterjedő intenzív, hatékony oktatási, szakképesítési rendszer felállítása és működtetése! Ez kell, hogy legyen a régió másik, sarkalatos gazdasági és politikai célkitűzése, hiszen itt nem védekezési és mások (a többségi közösség és más régiók) ellen irányuló, azokkal szemben álló konvencionális viselkedésformákat kell továbbéltetni, hanem a közösség saját, rejtett erőforrásainak hatékony, sőt kifejezetten extenzív feltárását kell felvállalni.

A nagypolitikától függetlenül a régióon belül is tovább kell építeni a felvázolt kitérésre opció lokális gazdasági, politikai feltételeit:

- meg kell szüntetni a gazdasági életet erősen zavaró, politikai és etnikai feszültségeket;
- intenzíven továbbépíteni az extenzív gazdasági fejlődést meghatározó, lokális és regionális infrastruktúra-rendszereket;
- tudatosan és hatékonyan működtetni a régió teljes lakosságát involváló képesítési tudásmenedzsment-koncepciót;
- intenzíven továbbépíteni a régió belső és határokon átnyúló kis- és nagyrégiós együttműködési kapcsolatrendszerét;
- hatékony marketingtevékenységet kell folytatni a régió erőforrásainak, sajátos, egyedi, megkülönböztető különlegességeinek, komparatív előnyeinek és fejlesztési céljainak a lehető legszélesebb körű ismertetésére.

Rezümé

A potenciális külföldi befektetőknek nem szabad megfeledezniük arról, hogy Vajdaság igen jó lehetőségeket nyújthat, elsősorban földrajzi fekvése, valamint jól képzett és olcsó munkaereje miatt. A külföldi befektetők szerbiai

viszonylatban relatív kielégítő infrastruktúrát találnak Vajdaságban, következésképpen a rejtett piaci potenciálok megszerzése is motiválhatja őket. A magyar befektetők növelhetik hatékonyságukat azzal, hogy a munka-intenzív beruházásaikat a határhoz közel, Vajdaságba helyezik át, hiszen számos helyen még nyelvi/kommunikációs akadályok sincsenek. Ezzel az európai piacon kívül is növelhetik eredményességüket és hosszú távú nemzetközi versenyképességüket – így stratégiai előnyhöz juthatnak az európai, illetve a világpiacon.

Vajdaság **Regionális gazdasági fejlesztési programja**, a Tartomány Végrehajtó Tanácsnak és a német Gezellshaft fuer Technische Zusammenarbeit (GTZ), valamint a Centrum fuer Internationale Migration und Entwicklungnak (CIM) a közös munkája (2003). A **cél a nyitás**: a termékek versenyképességének növelése, más európai régiókkal felvett gazdasági kapcsolatok elmélyítése, kiemelt figyelem biztosítása a tudomány számára. Vajdaság gazdasági fejlesztési programjának három **prioritása** van: 1. a **belső tartalékok** felhasználása, 2. a régió gazdasági fejlődését biztosító feltételek fejlesztése (**kommunikációs hálózatok, az energia- és vízellátás, a kutatásfejlesztés, ügyviteli kommunikáció, külföldi beruházások**), és 3. a **régió humán erőforrás minőségének fejlesztése**.

Jelenleg a vajdasági magyarság élettere és gazdasági tevékenysége mélyen integrálódott a szerbiai gazdaság szövetébe, és szinte még nyomai sem lelhetők fel e gazdasági tevékenység bármilyen szintű horizontális vagy vertikális típusú regionális önszerveződésének. Ilyen eltérő körülmények között (még egy jól működő stabil gazdasági környezetet feltételezve is) szinte lehetetlen a teljes vajdasági magyarság számára egyetlen, egységes gazdaságpolitikai nemzetstratégiát és viselkedési modellt megfogalmazni, ezért a jelen programkoncepció is mindössze a fent körülhatárolt élettér (földrajzi, politikai régió) általános komparatív előnyeinek és hátrányainak teljességigény nélküli számbavételére szorítkozik csupán. Egy, a vajdasági magyarság egészének érdekeit megfogalmazó, a mindenkori regionális erőforrásokra és komparatív előnyökre támaszkodó, és a különböző populációtípusok specifikus körülményeit messzemenően figyelembe vevő – de ugyanakkor a gazdasági környezet irányadó korlátozó feltételrendszerét is érvényesítő –, többváltozatú, propulzív gazdaságfejlesztési stratégiai forgatókönyv-rendszer kialakítása és megfogalmazása a jelen tanulmányban, sajnos, nem lehetséges.

I. VAJDASÁG TERMÉSZETFÖLDRAJZI ADOTTSÁGAI

Forrás: http://www.htmh.hu/O21_terkepek/text027/doc_upload/vajdtaj.jpg

1. Vajdaság Közép-Európa és a Közel-Kelet találkozásánál – Gazdaságföldrajzi helyzetelemzés

Vajdaság földrajzi fekvése az elmúlt idők változásainak köszönhetően stratégiai jelentőségűvé vált, s minden természeti, környezeti adottság jelentős mértékben átértékelődik. Egyes eddigi kevésbé lényeges adottságok az új felosztásban jutnak kiemelt szerephez.

E tanulmány a térség gazdaságföldrajzi elemzésének, azon belül pedig a materiális és nem materiális tényezők feltérképezésének szándékával készült, s alapot nyújt a régió fejlesztési prioritásaihoz. A materiális tényezők, mint például: a domborzat, talajszerkezet, klíma, vízrajz, infrastruktúra jelentik magát a *fizikai alapot*, amelyre a gazdasági fejlődés építhető. A nem materiális tényezők: a humán erőforrás és annak képzettségi szintje, vagyis a szellemi tőke, a tradíciók, etnikai háttér, valamint további olyan szubjektív tényezők mint a térség arculata, mentális viszonyok stb. Ezek sokkal rugalmasabbak, és fejlettségükkel gyakran kompenzálhatják azokat a materiális tényezőket, amelyekkel bizonyos esetekben egy régió természeti adottságaiból kifolyólag nem rendelkezik. A jövőben elkerülhetetlen a térség községeinek gazdasági integrációja és a piacon történő

egységes fellépése a térség homogenitásának megőrzése céljából. Magyarország európai uniós csatlakozása újabb kihívásokkal szembesítette a régiót. Kérdés, hogy a schengeni határnak Északnyugat-Magyarországról Dél-Magyarországra történő elmozdítása, milyen irányba indítja el az integrációs folyamatokat, és nem utolsósorban a potenciális beruházásokat? Növeli-e az elszigeteltséget, illetve kikristályosítja-e a térség földrajzi, logisztikai szerepét miközben utat nyit új piacok felé, s hozzájárul a régió sikeres gazdasági felzárkózásához?

1.1. Határok, közigazgatási egységek, települések

Vajdaság Autonóm Tartomány (Szerbia északi tartománya) a Pannon-síkság déli területein fekszik. Területe 21 506 km², területi részesedése Szerbia területéhez viszonyítva 24,9%. Lakosainak száma a 2002. évi népszámlálás szerint 2 031 992. Vajdaság keleten Romániával, északon Magyarországgal, nyugaton Horvátországgal határos, délnyugaton pedig Bosznia-Hercegovina határolja. Vajdaság Autonóm Tartomány tagja az Európai Parlament keretében működő Európai Régiók Szövetségének. Emellett társalapítója a Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégió tanácsának, amelynek célja a gazdasági, kulturális és környezetvédelmi együttműködés és a fejlődés elősegítése. Vajdaság földrajzát a Duna és a Tisza három régióra osztja: Szerémség a Duna, a Száva és a horvát határ között; Bánát a Duna, a Tisza és a román határ között; Bácska a Duna, a Tisza és a magyar határ között. Szerémség domborzata változatos, Bácska és Bánát sík terület.

Közigazgatási szempontból Vajdaság hét körzetből áll: Észak-Bácska, Nyugat-Bácska, Dél-Bácska, Észak-Bánát, Közép-Bánát, Dél-Bánát, Szerémség. A hét vajdasági körzet összesen 45 községet¹⁾ ölel fel. A községek a legkisebb közigazgatási egységek, jellemzően egy várost és közvetlen vonzáskörét jelentik, de terület és népesség szempontjából igen eltérőek. A 45 község összesen 467 települést számlál, melyek közül 52 településnek városi státusa van. A lakosság túlnyomó többsége a tartomány városaiban koncentrálódik, viszont a mezőgazdasági népesség továbbra is a kistérségeken van jelen.

(A lakosságnak csak kis százaléka él kistelepüléseken: 0,9% él 500 fő alatti településeken; 2,2% 500–999 között; jelentősebb szám, 8,4% lakik 1000–1999 közötti lélekszámú falvakban, a lakosság e része elsősorban mezőgazdaságból él. Jóval nagyobb számban képviselteti magát Vajdaság lakossága a 2000–4999 lélekszámú településeken: 1/5-e, azaz 20,3%-a; 15,4% lakik 5000–9999 lakosú településen. Az összes településhez viszonyítva a városok Vajdaság településeinek 11,13%-át alkotják, a lakosság túlnyomó többsége viszont éppen ezeken a településeken koncentrálódik. Ennek számos oka van. Elsőként említhető a II. világháború utáni erős iparosodási folyamat, a mezőgazdasággal foglalkozó kistérségek erőteljes leépítése. Ma a lakosság nem egész 2/3-a él városban, s vezetnek a 10 000–49 999 lakosú városok: Vajdaság lakosságának kb. 1/3-a, azaz 28,2% él itt. A lakosság további százalékos

¹⁾ Statistički godišnjak Srbije 2005. 75. o. (Szerbia statisztikai évkönyve 2005)

megoszlása az 50 000–99 999 lakost számláló városokban 15,2%; a lakosság 1/10-e a tartományi fővárosban, Újvidéken lakik.²⁾

A 100 km²-re jutó település-indikátor³⁾ Vajdaság esetében 2,2, míg a Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégióban⁴⁾ ez a mutató 2,8; ezzel szemben Dél-Alföld megyei még ritkábban lakottak (Csongrád megye, Békés megye): a statisztikai indikátor 1,3 és 1,4 között mozog.

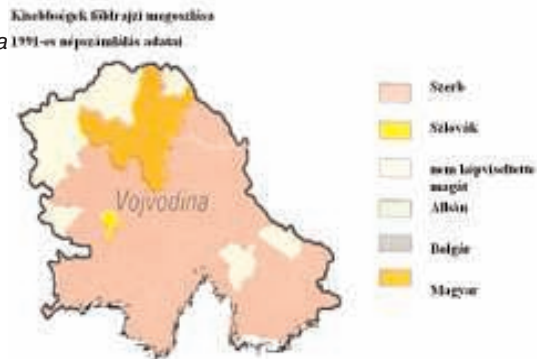
1.2. Vajdaság lakossága – demográfiai helyzetkép dióhéjban

Vajdaság lakosságára az etnikai sokszínűség jellemző, amely a népszámlálási adatok szerint folyamatosan csökken (ellentétben a lakosság lélekszámával). A népszámlálási adatok szerint vajdaságnak 1991-ben 2 013 889, 2002-ben pedig 2 031 992 lakosa volt, ez utóbbi adatban 984 942 férfi és 1 047 050 nő. A népsűrűség 94,5 km², mely az 1991. évi népszámlálási adattal összevetve nőtt 93,6-ról. Ehhez hozzá kell tenni, hogy a tartományban a legmagasabb a bevándorlási ráta.⁵⁾ A 2005. évi statisztikai évkönyv adatai alapján az 1000 lakosra jutó imigrációs ráta évről évre folyamatosan növekedett, 2002-ben 19,17 volt. Összehasonlítva viszont Vajdaság adatait Közép-Szerbiáéval, ahol a bevándorlási ráta 4,9 az említett évben, a különbség jelentős. Vajdaságban történtek a legszembetűnőbb szerkezetbeli változások a lakosságot illetően.

A lakosság több mint a fele szerb nemzetiségű, majd magyarok, horvátok, szlovákok, montenegróiak, románok és ruszinok következnek, de élnek itt muzulmánok, ukránok, macedónok, albánok, szlovének, németek, romák és mások is. A szerb nyelvvel együtt hivatalos használatban van a magyar, a horvát, a szlovák, a román és a ruszin nyelv is. A következő térkép ábrázolja e nációk területi megoszlását, koncentrációját.

1. ábra

Az etnikumok földrajzi megoszlása 1991-es népszámlálási adatok alapján

Forrás: <http://www.lib.utexas.edu/maps/europe.html>

²⁾ Uo. 73. o.

³⁾ Duna–Körös–Maros–Tisza Regionális Együttműködés. Eurorégió kiadványa, 2002, 12. o.

⁴⁾ A DKMT Eurorégiót Magyarország és Románia négy-négy megyéje (Bács-Kiskun, Békés, Csongrád, Jász-Nagykun-Szolnok, illetve Arad, Hunyad, Krassó-Szörény, Temes) és Vajdaság alkotják. Az integráció célja a határokon átnyúló és regionális együttműködés erősítése. A földrajzi és természeti homogenitás az alapja a régiók gazdasági összeköttetésének és nélkülözhetetlen belső gazdasági együttműködésének, célja pedig, hogy előirányozza az európai integrációs folyamatok fejlődését.

⁵⁾ Statistički godišnjak Srbije 2005. Stanovništvo. 65–98. o.

Vajdaságban a 2002. évi népszámlálás adatai szerint 709 957 háztartás volt, az egy háztartásra jutó személyek száma 2,9. Mind több az előregedő háztartás.⁶⁾ A születések számának csökkenése komoly probléma: a természetes szaporulat kritikus fázisba jutott; a lakosság csak betelepedés által gyarapodik. 2003-ban Vajdaság minden községében negatív természetes szaporulatot jegyeztek.⁷⁾ 1993-ban a településeknek csak 75,8%-a mutatott negatív változásokat, 2003-ra viszont már a vajdasági települések 88%-ában volt negatív az irányzat. A negatív természetes szaporulat egyformán jellemzi mind a falusi, mind a városi populációt: napjainkra az 52 város közül 50 várost.

A lakosság életkor szerinti megoszlása: 14 éves és annál fiatalabb a lakosság 15,9%, 62,3% tartozik a 15–60 éves korcsoportba, 21,4%-a 60 évesnél idősebb (0,4% ismeretlen). Az aktív lakosság 912 800 fő, azaz az összlakosság 44,9%-a. A saját bevétellel rendelkezik a lakosság 20,13%-a (408 999 fő). Az eltartottak száma 706 843, azaz az össznépesség 34,8%-a.⁸⁾

Az aktív lakosság korcsoportonkénti megoszlásánál a legtömegesebb a 30–39 éves munkaerő (32%), őket követik a 40–49 évesek (25,2%). Érdemes összehasonlítani ezeket az adatokat a szomszédos DKMT régiók korcsoportonkénti foglalkoztatottjainak arányával. Magyarország és Románia esetében is jóval magasabb a 15–29 évesek részaránya a foglalkoztatottak csoportjában: szinte minden megyében 30 és 30 százalékon felüli, ugyanakkor Vajdaságban nem éri el a 20%-ot sem.⁹⁾ Az ágazatonkénti megoszlás tekintetében a legjelentősebb a részvételi arány a feldolgozóiparban: 26,05%, ez megközelíti Magyarország DKMT megyéinek részarányát (27 és 35%-os megoszlás). Romániában a feldolgozóiparban foglalkoztatottak aránya jóval kisebb. A mezőgazdasággal (vadgazdálkodással, erdőgazdálkodással, halászattal) foglalkozók aránya még mindig kifejezetten magas, 22,8%. A régió romániai részén ez a mutató néhol eléri a 45%-ot is. Magyarországon a 10% alatt van. Vajdaságban jelentős a kereskedelemmel foglalkozók aránya 12,86%, majd a szállításban, raktározásban, postán, távközlésben, továbbá az építőiparban dolgozók következnek. A foglalkoztatottak nem egész 1/5-e (17,8%) a közzsférában tevékenykedik (közigazgatás, oktatás, egészségügy).¹⁰⁾

1.3. Természeti adottságok: domborzat, éghajlat, vízrajz

A tartomány domborzata igen változatos. A síkság egyhangúságát Szerémségben a Fruška gora (legmagasabb pontja 539 m), Bánátban a Verseci-hegység (641 méter, a tartomány legmagasabb pontja) bontja meg. A Néra dunai

⁶⁾ Különösen szembetűnő ez a tendencia az átlagéletkor etnikumok szerinti elemzések: a szerb nemzetiségű lakosság esetében az átlagéletkor 39,4 év, a magyar lakoságnál 43,1, a kis lélekszámú német kisebbség esetében 52,1, a roma népességnél 27,2 év. Popis 2002. Stanovništvo. Knjiga br. 3, 20–21. o. (Népszámlálás 2002. Lakosság)

⁷⁾ Statistički godišnjak Srbije 2005. 70–71. o.

⁸⁾ Uo. 77. o.

⁹⁾ Az aktív keresők megoszlására vonatkozó adatok forrása: Duna–Körös–Maros–Tisza Regionális Együttműködés. Eurorégió. 2002, 22–23. o.

¹⁰⁾ Uo. 18–19. o. A kiadvány Vajdaságra vonatkozó adatait kiigazították a 2002. évi népszámlálás foglalkoztatottsági adataival. Popis 2002. Aktivno stanovništvo koje obavlja zanimanje. Knjiga br. 6, 12–13. o.

torkolatánál van Vajdaság legalacsonyabb pontja. A legmarkánsabb domborzati formát, ezenkívül pedig a térség legjelentősebb természeti kincsét a folyók menti – a Duna, a Száva, a Tisza, a Temes és a Bega menti– alluviális síkság képezi. A Bánáti- és a Bácskai-homokpuszta, továbbá a tágas löszhátságok Vajdaság jellemző domborzati egységei.

Vajdaság éghajlata sztyeppe kontinentális. A nyár meleg, gyakran aszályos, a homok és a lösz ilyenkor 30-40 fokra is felhevül. A tél viszonylag rövid és hideg. Az évi középhőmérséklet 11,2°C (2004-es évre vonatkozó adat)¹¹⁾. Az éghajlati adottságok lehetővé teszik minden gabonafajta, gyümölcs, zöldség-növény, szőlő, ipari és takarmánynövény eredményes termesztését. Az évi csapadékmennyiség alacsony (2003-ban 491,3 mm, 2004-ben 722,9 mm) és elégtelen, periodikus eloszlása viszont (tavasz és nyár eleje) kedvez a növényi kultúrák fejlődésének.

Vízrajzi szempontból Vajdaság igen változatos, számos folyó szeli át. Ezek: a Duna, Tisza, Száva, Aranka, Bega, Temes, Karas és a Néra. Több tava is van: a Palicsi- és a Ludasi-tó Bácskában, melyek a turizmus, főleg a falusi turizmus fejlődésével egyre nagyobb szerepet kapnak a határ menti régió gazdaságában, valamint az Écskai-tó és Ruzsanda-tó Bánátban, és az Obedi-láp Szerémségben.

Külön említést érdemelnek az ásvány- és gyógyvízforrások. Vegyi tulajdonságuk és hőmérsékletük eltérő. A termásvizeket az emberi szervezetre gyakorolt kedvező hatásuk miatt, illetve a különböző betegségek gyógyítására használják (Magyarkanizsa, Vrdnik, Ruzsanda-tó, Szalánkemén, Junaković).

1.4. A termőföld mint a mezőgazdaságot megalapozó és meghatározó materiális tényező

A legkorábbi ipari létesítmények a térség mezőgazdasági jellegének megfelelően a mezőgazdasági termékek feldolgozásához kapcsolódtak, és kapcsolódnak ma is. Vajdaság a térség meghatározó és legfejlettebb régiója. A két világháború közti Jugoszlávia régióinak gazdasági fejlettségét elemezve Vajdaság gazdasági dominanciáját tapasztaljuk a többi térséghez viszonyítva a mezőgazdaságban, az iparban ill. a kereskedelemben.¹²⁾ A mezőgazdaság vezető

¹¹⁾ Az éghajlatra vonatkozó adatok forrása: Statistički godišnjak Srbije 2005. 32–33. o. A kimutatás elkészítéséhez a palicsi meteorológiai állomás nyújtott adatokat.

¹²⁾ „A két világháború közti Jugoszlávia régióit – Vaska Géza felosztását kiindulási pontként felhasználva – a gazdaság fejlettsége szempontjából két csoportba sorolhatjuk: A közép-európai csoport: Szlovénia, Horvátország, Dalmácia és a Vajdaság”, valamint „a balkáni csoport: Ó-Szerbia ('Szűkebb Szerbia', azaz Vajdaság nélkül), Montenegró, Macedónia, Bosznia-Hercegovina.” Leesyszerűsítve, az egykori magyar és osztrák területek alkották a fejlett régiókat (a szerző kutatásaira hagyatkozva). A háború utáni változásokat követően Vajdaság fejlődése megtorpanni látszott. A szerző kutatásában a gazdasági élet három legfontosabb szféráját emeli ki, mégpedig az ipart, mezőgazdaságot és pénzügyeket, és ezek példáján keresztül elemzi a régió fejlődésének hanyatlását. Az magyarság és németiség addigi gazdasági dominanciáját gazdaságpolitikai eszközökkel, tudatosan redukálták, és szinte teljesen megsemmisítették. A vállalatokra kimért diszkriminatív adóterhek, igazságtalan pénzügyi politika, föld-visszaszolgáltatás és a lakosság földigénylésből történő kizárása többszörösen hátrányos helyzetbe sodorta Vajdaságot, továbbá hátráltatta a jugoszláv államon belüli fejlődését. A mezőgazdasági nagybirtokok feldarabolása, és újrafelosztása például a termelékenység nagymértékű csökkenéséhez vezetett.

Gulyás László: A Vajdaság gazdasági életének jellemzői az első Jugoszláv Állam keretei között. Határok és az Európai Unió. Nemzetközi Földrajzi Tudományos Konferencia, Szeged, 2002. 177–181. o.

szerepe a gazdasági átalakulás során is megmaradt, a termelés, feldolgozás és értékesítés szerkezete azonban átrendeződött.

Forrás: <http://www.lib.utexas.edu/maps/europe.html>

Vajdaság Szerbia iparilag legfejlettebb részévé nőtte ki magát. Elsősorban a mezőgazdaság, az élelmiszer-, a fém- és vegyipar, továbbá az építő- és a textilipar a jelentősebb. A tartomány területén 1,78 millió hektár kitűnő minőségű termőföld van. A löszfennsíkokon a feketeföld (csernozjom), Európa legtermékenyebb talajfélése dominál. A folyóvölgyek talaja termékeny hordalékos réti feketeföld. A termőföldnek mint a térség kimagasló természeti kincsének racionális kihasználásával, megfelelő agrotechnikai megművelésével, öntözéssel, helyes fajtaválasztással, Vajdaság jelentősen megalapozhatja gazdasági fejlődését a jövőben is, ugyanis mindenfajta hasznónövény európai szinten termeszthető. Az összes területből, beleértve a mezőgazdasági területeket is, 165 759 hektár erdő. Az alluviális síkságokon fűz- és nyárfa dominál, a folyók mentén ugyancsak, s elsősorban ipari feldolgozásuk lehetséges. A szikes talaj sajátosságai kedveznek a gyógynövénytermesztésnek, bár igazán nagy expanzió a gyógynövénytermesztésben nem volt tapasztalható, elsősorban a szűkös tőke- és beruházási feltételek miatt.

A mezőgazdasági terület, a művelési ágakat tekintve, a következő: szántó és kert 1,58 millió hektár, gyümölcsös 18 ezer hektár, szőlő 11 ezer hektár, gyepek (rét és legelő együtt) 146 ezer hektár. A megművelhető földterületeken – az összterület 57,3%-án –, elsősorban gabonaféléket termelnek: itt jelentős a kukorica és búza. Kukoricát a mezőgazdasági földterületek 34,8%-án, búzát 18,6%-án vetnek. Jelentős még a napraforgó részaránya: 7,4%, valamint a lucerna: 3,3% és a cukorrépa: 2,3%. Termesztenek továbbá zöldségféléket: 3,4%, burgonyát: 1,3%, kisebb mennyiségben pedig vörös herét, silókukoricát, repcét, dohányt, ipari paprikát. Vajdaságban a gabonaféléken, ipari növényeken és zöldségféléken kívül, borsóló és különböző gyümölcsfélék is ismertek, előfordulásuk a talajszerkezettől és környezeti viszonyoktól függ.

A gabonafélék hektáronkénti termesztése évről évre csökken. Az árpa, szója, dohány, burgonya, lucerna termesztésének indexe 2000 és 2004 között

szintén csökkenő tendenciát mutat. Ez elsősorban a termények kedvezőtlen áralakulását tükrözi, de számos más tényező is közrejátszhat. Pozitív elmozdulás a cukorrépa, napraforgó és vöröshere hektáronkénti termesztése esetében észlelhető.¹³⁾ A fontosabb mezőgazdasági növények hektáronkénti termésátlaga közül a DKMT Eurorégió térségei között messzemenően kimagaslik Vajdaság a megtermesztett vörös hereszéna hektáronkénti termésátlagával: a DKMT régióban 3150 kg, míg Románia és Magyarország eurorégióhoz tartozó térségeiben 1420 és 3380 kg között van, ezzel szemben Vajdaságban a here termésátlaga 4450 kg/ha. Hasonló a helyzet a lucerna és repcemag esetében is, a növények termésátlaga magasabb, mint a régió többi térségében. A napraforgómag, cukorrépa, és természetesen a gabonafélék hektáronkénti termésátlaga szintén *versenyképesnek* mondható. Ezzel szemben pl. a burgonya nem csak a DKMT régió átlagától marad el, de jelentős a hozamhátrány a romániai és magyarországi szomszédok termeléséhez viszonyítva is.¹⁴⁾ A gyümölcstermesztésben is – Közép-Szerbiát és Vajdaságot összehasonlítva – vannak jelentős minőségbeli eltérések. Magasabb hozamú Vajdaságban az alma, birsalma, szilva, cseresznye, meggy és kajszibarack, mint Közép-Szerbiában. Vajdaság adja az évente kitermelt alma 40, kajszit 27, őszibarack 26 és a birs 20%-át.¹⁵⁾ A tartomány talajszerkezetének sokfélesége lehetővé teszi borszőlőtermesztést is. A szőlő hozama a tartomány térségében jóval magasabb, mint pl. a szerbiai, illetve a közép-szerbiai átlaghozam.¹⁶⁾ Jó minőségű borszőlő terem a Bácskai-homokpusztán, a Verseci-hegységben és a Fruška gora déli lankáin, Szerémségben.

A földművelést kiegészítő tevékenységként jelentkezik az állattenyésztés. Szinte minden mezőgazdasággal foglalkozó családnak van egy jelentősebb jószágállománya. Vajdaságra elsősorban a szarvasmarha- és sertésenyésztés jellemző. A DKMT régió állatsűrűség-statisztikája szerint Vajdaság elmarad a vele szomszédos magyarországi megyék egységnyi mezőgazdasági területre jutó szarvasmarha- és sertésállományát illetően. (Legjelentősebb a különbség Csongrád és Békés megye esetében.) A romániai állattenyésztési adatokkal összehasonlítva viszont, főleg a sertésenyésztésre vonatkozóan, régióinkban jelentősen jobbák a mutatók.¹⁷⁾

A további fejlődésben jelentős a Duna-Tisza-Duna csatornarendszer, amelynek 930 kilométeréből 591 kilométer hajózható. A csatornának köszönhetően félmillió hektárnyi területet öntöznek. A vajdasági vízgyűjtőterületek egyértelműen az egyik legjelentősebb természeti kincsek közé sorolhatók.

1.5. Vajdasági vállalkozói kör kirajzolódása a természeti adottságok tükrében

Vajdaság gazdaságának legjelentősebb szereplői a kis-és középvállalkozások. Ezek a vállalkozások 2002-ben, a tartományban működő vállalkozói

¹³⁾ Statistički godišnjak Srbije 2005. Opšti pregled razvoja poljoprivrede 2000–2004. 248. o.

¹⁴⁾ Duna-Körös-Maros-Tisza Regionális Együttműködés. Eurorégió, 2002, 30–31. o.

¹⁵⁾ Statistički godišnjak Srbije 2005. 255–256. o.

¹⁶⁾ Uo. 256. o.

¹⁷⁾ Bővebben: A Dél-Alföldi Regionális Fejlesztési Tanács megbízásából készült Duna-Körös-Maros-Tisza Regionális Együttműködés. Eurorégió, 30–31. o.

kör 98,8%-át képezték, az aktív lakosság 56,3%-át foglalkoztatták, és az össz-jövedelem 40,1%-át termelték meg.¹⁸⁾

A térség működő vállalkozásainak száma 61 829¹⁹⁾. A működő jogi személyiségű vállalkozások döntő többsége a kereskedelmi ágazatban tevékenykedik. Kereskedelmi tevékenységek végzésére bejegyzett jogi személyek száma a 2005. évi statisztikai évkönyv adatai szerint 27 418. Jelentős hányadot képeznek a mezőgazdaságban és az iparban működő jogi személyiségű vállalkozások. Ez utóbbi tevékenységben 66 15²⁰⁾, míg a mező-és erdőgazdaságban, halászatban 2860 bejegyzett vállalkozás működik; az építőiparban (2005. évi adatok) 732 vállalat. A térség gazdaságszerkezetében hangsúlyt érdemelne a vendéglátás és a turizmus, mivel a térség természeti és történeti hagyományai, multietnikus jellege adottak hozzá. Ennek ellenére e gazdasági ágazat – talán a szolgáltatások fejletlensége miatt – eddig még nem tudott jelentősebb fejlődést felmutatni. A szolgáltatások esetében a bruttó hozzáadott érték²¹⁾, a DKMT Eurorégió többi térségéhez viszonyítva, igen alacsony. A hazai 33% jóval elmarad pl. a Csongrád megyei 61,9% mögött – ez utóbbi már megközelíti a világviszonylatban is kitűnő 70%-os részvételt. A bruttó hozzáadott érték kialakításában, a legnagyobb százalékban az ipar vesz részt (34%), valamint a tágabb értelemben vett mezőgazdaság, 29%-kal. Az építőipar nem jelentős (4%). A fenti adatokból levonható a következtetés, hogy a szolgáltatóipar (tercier szféra) még fejletlen, s a potenciális befektetőknek itt még számos lehetőségük van.

A kereskedelem, de főleg a szolgáltató szféra a helyi igények kielégítésére korlátozódik. A kiskereskedelmi üzletek száma a 2005. évi statisztikai adatok szerint 29 103, vagyis az 1000 lakosra jutó kiskereskedelmi egység 14,33; ez fejlettségben nem marad el a DKMT régió magyar megyéitől.

Vajdaság külkereskedelmi produktivitása statisztikai mutatók hiányában nehezen mérhető. A 2005. évi statisztikai évkönyv azonban adatokat szolgáltat a 2004. évi kivitelről (308. o.); a kivitel értéke 1 096 millió USD volt, s ez a szerbiai export 31,2%-a. Vajdaság kivitelből származó jövedelmének 94,2%-a az ipar és bányászat, kereskedelem, mezőgazdaság és halászat ágazataiban valósul meg (ebből az iparra és bányászatra eső rész 82,5%). Az ipari kivitelből származó jövedelem 67,8%-a hat ipari ágazat eredménye. Itt egyértelműen vezet az élelmiszeripar (30,4%), majd a kőolaj- és földgázkitermelés (10,9%). A vegyi anyag földolgozása (8,9%), a vegyi termékek gyártása (6,7%), a fémfeldolgozó ipar (5,8%) és a textilkésztermékek gyártása pedig (5,1%) ugyancsak hozzájárul a kivitelből származó jövedelmek megteremtéséhez. Vajdaság számos termékével aktívan részt vesz a szerbiai külkereskedelmi mérleg alakításában.²²⁾

¹⁸⁾ Projekat regionalnog plana razvoja AP Vojvodine. Novi Sad, 2003, 8. o.

¹⁹⁾ Statistički godišnjak Srbije 2005. 59–60. o.

²⁰⁾ Az ipari termelési ágazatok közül kiemelt szerep jut Vajdaság iparában a feldolgozóiparnak: 95,4%-os aránnyal. A helyzet hasonló a határon túli, DKMT Eurorégió többi megyéiben is. Egyedül Csongrád megye marad el 73,6%-kal a többi magyar régió mögött. Vajdaság esetében a bányászat részaránya 4%, míg a villamos energia-, gáz-, gőz- és vízellátás 0,6%-ot tesz ki az ipari termelés ágazatok szerinti megoszlásában. (Duna–Körös–Maros–Tisza Regionális Együttműködés. Eurorégió, 2002, 32–33. o.)

²¹⁾ Uo. 26–27. o.

²²⁾ Projekat regionalnog plana razvoja AP Vojvodine. Novi Sad, 2003, 114. o.

3. ábra
Vajdaság ipara

Forrás: <http://www.lib.utexas.edu/maps/europe.html>

Az ipari vállalkozások a feldolgozóiparban, így a mezőgazdasági termékfeldolgozás, élelmiszeripar és a könnyűipar területén működnek. Az élelmiszeripar feldolgozó-képessége igen nagy: a tartományban mintegy ötven malom, tésztagyár, mészárszék, tejüzem, gyümölcs- és zöldségfeldolgozó gyár, valamint több cukorgyár, olajfeldolgozó és édességet előállító vállalat működik.

Gazdasági jelentőséggel bír a vegyipar, gyógyszergyártás, műtrágyatermelés, petrokémiai ipar, majd textil-, bőr-, készruha- és cipőipar. Jelentős továbbá a térség fém- és építőipara, valamint a bútorgyártás. Jelentős kőolaj- és földgázlelőhelyek vannak főleg Bánátban, ez a tény bővíti a tartomány természeti kincseinek skáláját, illetve az azokhoz kapcsolódó vállalati lehetőségeket.

1.6. Természeti adottságok mint Vajdaság idegenforgalmi vonzáskörzete

A tartomány idegenforgalmi kínálatának alapja a terület természeti és kulturális kincsei. A természeti és antropogén kincsek elegendő attraktivitást tartogatnak ahhoz, hogy térségünkbe turistákat csalogassanak. A városok a megőrzött belső óvárosi központjaikkal (Szabadka, Zombor, Újvidék), a nagyszámú műemlékkel, a térség a templomaival, erődítményeivel (Pétervárad, Bácsi vár, Aracs) várja a tartományunkba látogatókat. A rurális térségek, érintetlen természet, a bácskai és bánati tanyák, szállások mellett kétmillió hektárnyi vadászterület, 1700 kilométernyi horgászásra alkalmas vízpart, termálvízű források, természetvédelmi területek²³⁾, nemzeti parkok, rezervátumok, valamint a vendéglátó-ipari létesítmények és fejlett infrastruktúra fogadják az látogatókat. Vajdaság egyes települései kiemelkednek a különböző idegenforgalmi rendezvények

²³⁾ Vajdaságban a védett területek száma 132, mely 109 246 ha területet ölel fel, ez a tartomány területének 5,1%-a. Duna-Körös-Tisza-Maros Regionális Együttműködés. Eurorégió, 48-49. o.

szervezésében. Ezek nagyon kreatív és komplex, programokkal tűzdelt kulturális, társadalomgazdasági, művészeti rendezvények, melyek hozzájárulnak Vajdaság idegenforgalmi vonzásának kialakításához.

Az idegenforgalom, vendéglátóipar és turizmus, a meglévő természet-környezeti adottságok ellenére sem mutatott jelentősebb előrehaladást az elmúlt években. A vendéglátóhelyek száma 2000-ben 4481,²⁴⁾ az 1000 lakosra jutó vendéglátóhelyek száma 2,3. Ez sokkal magasabb, kétszerese pl. a szomszédos magyar térségekben meglévőknél (4,4–5,3-ig terjed, megyétől függően). Idegenforgalmi egységeink többsége elsősorban szállodákra korlátozódik, mert nincs például turistaszállásunk, jelentős számú kempingünk. A DKMT Eurorégió román és magyar térségeiben sokkal fejlettebb, kiterjedtebb idegenforgalmi egység-hálózat. Vajdaságban a szálláshelyi kapacitásokat illetően némi pozitív változást tapasztalhatunk.²⁵⁾ A DKMT egységesített adatai alapján 2000-ben az 1000 lakosra jutó férőhelyek száma 3,8 volt, 2004-re ez a szám 4,33-ra nőtt. A régió többi térségétől viszont Vajdaság e téren jóval lemarad. A DKMT esetében 11,2 férőhelyről beszélhetünk 1000 lakosra vonatkoztatva, Magyarország megyéiben 13,9–27,7-ig, Romániában ennél valamivel nagyobb különbségek vannak: 6–24,5 férőhely jut 1000 romániai lakosra, szélsőértékeket elemezve.²

A Vajdaságba érkező külföldi vendégek száma a 2000. évtől kezdve, kismértékben ugyan, de állandóan növekszik.²⁶⁾ Ezzel arányosan a külföldi vendégéjszakák száma is évről évre több. A legtöbb külföldi vendég Magyarországról keresi fel Vajdaságot, majd Olaszországból és Romániából. Szép számban érkeznek vendégek az egykori Jugoszlávia tagköztársaságaiból (Horvátországból és Szlovéniából), valamint Oroszországból, Bulgáriából, Németországból, Csehországból, Szlovákiából és Ausztriából. Kevés vendég látogat meg bennünket Amerikából, Kanadából, Svájc-ból, Belgiumból, Franciaországból, Hollandiából.²⁸⁾ A hazai vendégek száma egyre csökken. Az átlagos itt-tartózkodás 2,9 éjszaka. Az idegenforgalom komplex, és fejlettsége más ágazati tényezők fejlettségének függvénye. A gazdasági, kulturális és társadalmi élet számos szféráját érinti, s tudatos fejlesztést és egyetértést igényel a gazdaság élet szereplőinek részéről, a közös cél érdekében.

A gazdasági fejlődés egyik meghatározó feltétele az infrastrukturális ellátottság. Térségünkben a szilárd burkolatú utak, a villamos energia, az ivóvíz-, gáz- és telefonhálózat kiépítettsége jelentős. Az országos közutak hossza 6005 kilométer, ebből főút 1650 km, regionális 1797 km és lokális út 2558 km. A közúti gépjármű-állomány helyzete is kielégítőnek mondható, összehasonlítva azt a szomszédos országok megyéivel. A 2005. évi statisztika szerint Vajdaságban az 1000 lakosra 200 személygépkocsi jut. Az 1000 lakosra jutó távbeszélő fővonalak (előfizetők) száma 285, ez viszonylag fejlett távközlést jelent.

²⁴⁾ Uo. 34–35. o.

²⁵⁾ A vendégszobák száma 2003-ban 3558 volt, 2004-ben 3942-re nőtt. A fekvőhelyek száma 7689-ről 8788-ra nőtt. Statistički godišnjak Srbije 2005. 340. o.

²⁶⁾ Duna–Körös–Tisza–Maros Regionális Együttműködés. Eurorégió, 2002, 36–37. o.

²⁷⁾ Bővebben: Statistički godišnjak Srbije 2005. 345–346. o.

²⁸⁾ Duna–Körös–Maros–Tisza Regionális Együttműködés. Eurorégió, 2002, 38–39. o.

II. NÉPESSÉG – A HUMÁNERŐFORRÁS JELLEGZETESSÉGE A RÉGIÓBAN

1. Nem materiális tényezők és a határ menti települések társadalom- és gazdaságföldrajza

„A tudásalapú társadalomban a legfontosabb termelési tényező maga az ember, ezért a gazdasági versenyképesség már elsősorban a humánerőforrás minőségétől függ.”²⁹⁾

A nem materiális, szubjektív tényezők közül kiemelt fontossággal bír Vajdaság esetében – az ember. Olyan erőforrásról, fejlesztési potenciálról van szó, mely szellemi és fizikai értékképző képességével, a lehető legrugalmasabb módon, alkalmazkodik a változásokhoz, és megfelel az elvárásoknak. Azoknak az elvárásoknak, melyeket egy közös cél elérése érdekében a munkáltatók, vállalkozók, befektetők és potenciális befektetők, ill. közvetve a piac állít eléjük.

Mobil, a változásokra gyorsan és hatékonyan reagálni tudó munkaező képzése szükséges a peremre szorulás megakadályozására. A szakképzés piaci igényekhez való igazítása (mezőgazdasági, élelmiszeripari, feldolgozóipari, vendéglátási gyakorlat-orientált képzés fejlesztése), üzemek, vállalkozások, kamarák és szakiskolák közötti szoros együttműködés szorgalmazása (tantervet egyeztetve), a szakiskolák egységes rendszerbe szervezése, a mai technikai színvonalnak megfelelő oktatás megszervezése, valamint az iskolarendszerű képzés kompetencia alapúvá tétele elengedhetetlen előfeltételei a humánerőforrás tudatos, célirányú fejlesztésének.

A fejlett szellemi tőkével, képzett humánerőforrással rendelkező térségben speciális fejlesztési lehetőségek adódnak. Tudományos eredmények alkalmazásával Vajdaság minden előnyét ésszerűen ki lehet használni. Jelentős fejlesztési és kutatási központok működnek Újvidéken. Ilyen például az élelmiszeripari kutatóközpont: a humánerőforrás tekintetében, hazánkban itt koncentrálódik a legjelentősebb tudás, tapasztalat és tradíció. A kutatások főbb területei a biotechnológia, agráripár, energiahatékonyság stb. Jelentős továbbá a mezőgazdasági mechanikával foglalkozó kutatási központ, valamint az ipari standardizálással, minőség- és környezetvédelmi rendszerekkel foglalkozó újvidéki intézmény. A napraforgóból és szójából történő olajsajtolás fejlesztése visszamenőleg is az egyik legjelentősebb, és külföldi viszonylatban is figyelem-

²⁹⁾ Az egész élethosszon át tartó tanulás és az info-kommunikációs technológiák együttes alkalmazásának a nemzetközi, a magyarországi helyzete és a jövőbeli fejlődés lehetőségei. Nemzeti Szakképzési Intézet, Budapest, 2004, 6. o.

reméltó eredményeket ért el. Ezzel az újidéki Földművelési és Zöldségtermesztési Tudományos Intézmény foglalkozott. Kutatják továbbá a kukorica, cukorrépa, kalászos növények, takarmánynövények, zöldségfélék, komló, cirok és a gyógynövények termesztését. Az intézmény törekszik a termelési technológiák fejlesztésére, a magas hozamú növényfajták és hibridek kitenyésztésére, amellyel hozzájárul a mezőgazdaság, azon belül pedig a növénytermesztés fellendítéséhez.

Nem szabad szem elől téveszteni ezen nem materiális erőforrás anyagi vonzatát sem. Mind a külföldi, mind a hazai tőke „megválogatja” magának az olcsó munkaerőt. Természetesen, éppen ez a jellegzetessége teszi erőforrásunkat versenyképesé. Versenyképességét segítheti továbbá az egész életen át tartó tanulást lehetővé tevő intézményrendszer fejlesztése, az egyén alkalmazkodóképességének, megújulásának és innovációs képességének javítása, a munkaerő-piaci aktivitás ösztönzése. A munkanélküliség szempontjából is fontos a munkaerő-piaci aktivitás növelése az inaktívak képzésével. A lakosság aktivitási mutatója a 2004 októberével bezárólag begyűjtött adatok szerint 53,4% (az aktív lakosok száma viszonyítva a 15 éves és annál idősebb személyek számához). A vajdasági lakosság foglalkoztatottsági rátája 43,4%, míg a tartomány munkanélküliségi mutatója 8,8% volt 2004 októberében.³⁰⁾

1.1. Vajdaság imázs – szubjektív és mentális terek

Napjaink egyik fontos feladata a régió egységes megjelenítése, imázsának építése, fenntartása, mert az egyes hazai és szomszédos országbeli régiók már most is versenytársak. A jövőben arra lehet számítani, hogy ez a régiók közötti verseny egyrészt növekedni fog, másrészt specializálódik. A hazai és nemzetközi versenybe történő sikeres bekapcsolódáshoz Vajdaságnak tudatosan, célirányosan kell építeni saját arculatát. Vajdaságnak pozitívan kell magát *megkülönböztetni*, s megfelelő kommunikációval, üzenetek megfogalmazásával kell helyzetbe hoznia magát. Mindez által növelhető a régióba történő tőkeáramlás, elősegíthető a specializált termőközetek, iparnegyedek, idegenforgalmi gócpontok stabilizációja, a helyi gazdaság megerősödése és a jövedelmi viszonyok javulása.

Cél a régióknak, a régióban található településeknek, gazdasági, természetvédelmi övezeteknek, tájaknak a bemutatása. Ennek részeként képet kell nyújtani egyrészt a regionális gazdasági, beruházási, turisztikai adottságokról, lehetőségekről, a vállalkozási környezetről, vállalkozásokról, másrészt az életlehetőségekről, a kultúráról, hagyományokról. Alapvető szükséglet az egyszerű kapcsolódási lehetőség a régió településeinek hivatalos és más, tematikus (pl. turisztikai, hír, gazdasági, stb.), ill. területi jellegű portáljaihoz. Az ilyen funkciókat biztosító regionális portálról kiindulva, bárki átfogó képet kaphat a régió gazdasági adottságairól, egy beruházás tervezéséhez szükséges legfontosabb mutatókról

³⁰⁾ A 15 évnél idősebbek száma 1 727 225; az aktív lakosság száma 922 597; a foglalkoztatottak száma 748 809, ebből a mezőgazdaságban dolgozik 131 379. 2004 októberében, Vajdaságban 173 788 személy volt a munkanélküli nyilvántartásban. Szerbiai statisztikai évkönyv 2005, 106. o.

(megközelítés, szállítási feltételek, munkaerőpiac, vásárlóerő, szabályozás, helyi piaci szereplők stb.).³¹⁾

A társadalmi kommunikáció segít a térség arculatának formálásában és kiépítésében. Sem társadalom, sem gazdaság nem létezik kommunikáció nélkül. Az emberek közötti kapcsolatteremtést, információcsere, közlés jelen van a gazdasági és társadalmi élet minden mozzanatában. E kommunikáció milyensége fogja meghatározni a gazdaság fejlettségét is. A meglévő erőforrások kihasználása is csak akkor lesz okos, eredményes, ha egy egészséges társadalmi kommunikáció áll a tevékenységek háttérében. A társadalmi kommunikációban rejlt lehetőségeket, annak szükségességét maguk az emberek, a gazdasági szubjektumok ismerték fel. Egyre többen tartják sürgetőnek az egymás felé fordulást, az emberibb viszonyok megteremtését, szervezkedést és szerveződést, összefogást, a közös célok kialakítását. „*A helyi és a külső környezet által képviselt 'piacon' – mintegy áruként – a jellegzetességét, sajátosságát kiemelve igyekeznek 'eladni' közösen az önkormányzatokkal a régiót, a településeket és az ott élő embereket, szellemi és anyagi értékeikkel együtt.*”³²⁾

1.2. Vajdaság-identitás kialakítása – régiómarketing

A Vajdaság-identitás, illetve régiótudat, beleértve a Vajdaság-imázs fogalmat is – olyan nem materiális erőforrás, amely – alapozva a meglévő társadalom-gazdasági adottságokra – megfelelő politikával *megteremthető*. Ehhez azonban részletesen fel kell tárnai a régió adottságait, a homogenitás legfontosabb elemeit, a területi identitás erősödését és az *eladhatóságot* egyaránt segítő értékeket s a szolidaritást igénylő belső egyenlőtlenségi viszonyokat. A térség elmaradottságának hangsúlyozása helyett a 21. század embere számára is fontos általános értékeket (emberléptékű környezet, *befogadó* társadalom, mentális rugalmasság), a város és térség által kínált lehetőségeket, valamint az itt élők aktivitását, *tenni akarását* mint szubjektív és mentális teret kell a társadalmi kommunikáció középpontjába állítani.

A közösségi marketing egy új lehetőség a piaci siker felé a régiókban élők, dolgozók számára. Egyre sürgetőbben vetődött fel elsősorban a kis- és közép-vállalatok, cégek, vállalkozások részéről a kooperáció, a marketing-együttműködés igénye. Ennek révén alakultak meg a különféle társult, közösségi (integrált) formációk a régiókon belül. Az együttműködés általában azonos kiemelt részfeladatok elvégzésére irányul, amely a résztvevők önálló tevékenységét nem befolyásolja.”³³⁾ Az együttműködés formái sokfélék. Megjelenhetnek a piacku-

³¹⁾ A www.vojvodina.com, továbbá a www.vojvodina.sr.gov.yu, a www.fondnps.org.yu, ill. a www.vajdasag.lap.hu weboldalak ezt a célt hivatottak szolgálni, hogy hasznos információkat nyújtsanak minden érdeklődőnek. A régió-imázs formálásánál ki kell használni az internet által nyújtott lehetőségeket. Ösztönözni kell a még be nem kapcsolódott településeket, kistérségeket, gazdasági szereplőket a hálózaton való megjelenésre és használatára, s a felhalmozódott ismeretanyagból célszerű az ilyen és hasonló, jól strukturált, átlátható, küllemében és tartalmában is vonzó rendszerek, portálok kialakítása, folyamatos aktualizálása, bővítése.

³²⁾ <http://www.pointernet.pds.hu>; Dr. Katona Edit: A társadalmi kommunikáció és marketing lehetőségek a régiókban. Agrár- és Élelmiszeripari Marketing Klub, 2002.

³³⁾ Uo.

tatás területein – a fogyasztói szokások, lakossági elégedettség vizsgálata során, azután a termékpolitika és termékmenedzselés során – az áruválaszték összehangolásánál, közös márkák létrehozásánál, közös árpolitika kialakításánál, értékesítési lehetőségek közös feltárásánál egy integrált, egységesített disztribúciós politika keretein belül. Az együttműködés alapfeltétele, hogy az együttműködő tagok a közös célnak alárendelik magukat, és önállóságuk egy részét feladják, viszont az együttműködés minden partnernek előnyt kell, hogy jelentsen.

Számos közösségi marketingeszköz, módszer segít a régiótudat erősítésében. Kiállítások (Topolya Expo Általános Kiállítás, Bácska – LAND agrárkiállítás) vásárok, megjelenés bemutatókon (bel- és külföldön egyaránt), közösségfejlesztő, hagyományőrző és -teremtő rendezvények, azok regionális hálózattá szervezése, továbbá regionális tudományos tanácskozások, szakmai találkozók. Az ismeretterjesztést jól szolgálhatják a hagyományos és újabb keletű rendezvények (pl. város- és falunapok, zenei és népi táncfesztiválok, az ott rendezett kiállítások).

Mind a régióban szervezett, mind a hazai és külföldi fórumokon, kiállításokon, vásárokon és más rendezvényeken, s ugyanígy a különböző propaganda-anyagokban célszerű megjeleníteni a régió nevét, *logót*, a külvilág felé küldött *üzenetét*. Az imázs kialakításának ez elmaradhatatlan eleme. Lehet egy rövid – de vonzó képzettársításokra alkalmat adó – jelmondat, szlogen megformálása és terjesztése. Vajdaság esetében ez lehetne: a kulturális és gazdasági sokszínűségek régiója; vagy: multikulturális kohézió Kelet-Európa szívében; vagy csak egyszerűen, kevésbé cizelláltan: Szerbia éléskamrája – ahogyan Vajdaság a köztudatba már bekerült. Fontos kiemelni, hogy Vajdaság esete az identitásformálásban speciális jellegű. Nem olyan régióról van szó, amely a XXI. század *regionalizálódási nyomása* alatt jött létre. Számos történelmi előzmény járult hozzá a régió identitásának bizonyos szintű kiforrásához, ezért nem új keletű dologról beszélünk.³⁴⁾ Tudjuk, hogy a térség mezőgazdasági termelésének kiemelt szerepe miatt, valóban Szerbia legkiterjedtebb mezőgazdasági ill. élelmiszer-termőközpontjáról van szó. Vajdaságot méltán nevezhetnénk akár etnikai forrasztótégelynek is, a térségben lejátszódott etnikai változásoknak-változtatásoknak köszönhetően.

Komoly előrelépést jelentene a helyismereti, monográfia-készítési tevékenységek eredményeit is felhasználó földrajzi, történelmi, ökológiai-környezetvédelmi, néprajzi vonatkozású tananyagok szakszerű, folyamatos helyi oktatása. Biztosítani kell a televíziózás és rádiózás hatékony együttműködését a régió belül. Az írott sajtó az eddigieknél lényegesen többet tehet a régióról szóló

³⁴⁾ Milan Trivković tanulmányában részletesen bemutatja a Szerbiában végbement regionalizálódási folyamatokat, s döntő tényezőként kiemeli a térség multikulturális jellegét: „a regionalizációnak ebben a térségben hagyományai vannak... Bár ezt a folyamatot akkor nem regionalizációnak hívták, de mai szemmel nézve felfogható a régióképződés kezdeti szakaszának is, és mint ilyen, abban a korban, a kelet-közép-európai térségben haladó lépés volt.” A szerző a mai helyzetet a szerbiai regionalizáció ötödik fázisaként említi, és kiemeli a 2000. évi októberi „forradalom” szerepét. Szerinte megérett a felismerés arra, hogy csak a regionalizációval lehet a centralizáció káros következményeit felszámolni. Vajdaság az EU közvetlen szomszédja lett, és ebből a helyzetből kiindulva szeretne bekapcsolódni az európai regionalizációs folyamatokba. (Milan Trivković: Regionalizálódás Szerbiában különös tekintettel a Vajdaság helyzetére. Tér és Társadalom, XVII. évf., Győr, 2003. 117–125. o.)

ismeretek közvetítésében, a fejlesztési elképzelések, programok bemutatásában. A városi valamint községi befektetési és kereskedelmi lehetőségekről részletes és színvonalas kiadvány összeállítása és terjesztése ajánlatos. A vajdasági Befektetési kézikönyv, mint regionális üzleti kalauz működik, precízen bemutatja, hogy ki kicsoda a vajdasági társadalom-gazdasági szintén.³⁵⁾

A régiómarketing formálásában kiemelten kell építeni a régió kívüli szoros, már meglévő kapcsolatokra, így különösen a szomszédos országok megyéivel, régiókkal való gazdasági, kulturális együttműködésekre, valamint a Vajdaság más társulásaira is (Duna–Tisza–Körös–Maros Eurorégió; Magyarország–Szerbia–Montenegró Interreg), ez hozzásegít a sikeresebb felzárkózáshoz fejlődésben lévő területek esetében.

Rechnitzer János szerint „A régiómarketing célja, hogy az adott régió, településeivel együtt sikeres legyen. A régiómarketing olyan vezetési, irányítási, szervezési megoldás, s egyben gondolkodási mód, amely képes érvényesíteni és koordinálni a régió egyes célcsoportjainak akaratát a működésben és a fejlesztésben, miközben ennek a komplex társadalmi, gazdasági, környezeti és szociális rendszernek az értékei, adottságai egyre szélesebb körben kerülnek megismerésre.” A régiók kommunikációs és marketing eszközrendszerükkel javítani tudják versenyképességüket és piaci pozícióikat. A társadalmi kommunikáció és marketing új irányt és szemléletet hozott a régiókban folyó vidékfejlesztés gyakorlatában. Ez új feladatot jelent az önkormányzatoknak is. Olyan hatékonyan kell gazdálkodniuk a rendelkezésükre álló szellemi és anyagi erőforrásokkal, hogy képesek legyenek kielégíteni minél magasabb szinten a helyi választók, a lakosság, a gazdasági szubjektumok igényeit, elvárásait. Így tudják azonosulásra és együttműködésre készíteni őket különféle kommunikációs eszközök alkalmazásával. Erre pedig csak úgy lehetnek képesek, ha partnerüknek tekintik a lakosságot és az őket képviselő civil szervezeteket.”³⁶⁾

Konklúzió

Vajdaság, földrajzi fekvésének köszönhetően, stratégiai pontot képez az európai, ázsiai és közel-keleti piacok felé. A Duna természetes kapcsolatot teremt Németországgal, Ausztriával, Magyarországgal, Romániával és Bulgáriával.

A tartomány kitűnő földrajzi elhelyezkedés mellett, más potenciális befektetői szempontok is előtérbe kerülnek: Szerbiával együtt a Délkelet-európai Szabadkereskedelmi Övezet földrajzi középpontjában fekszik, és 55 millió fogyasztót képviselő piachoz biztosít vámmentes hozzáférést. Olyan régióról van szó, amely nem tagja az Európai Uniónak, ezért rugalmasabb a befektetőkkel szemben, exportja kedvezményes elbánásban részesül az EU részéről, valamint Európában itt a legalacsonyabb a vállalati nyereségadó (10%). A befektetők könnyebb *beilleszkedését* segítheti továbbá: a makro-ökonómiai stabilitás megteremtése, a külkereskedelem és a külföldi befektetések szabályozásának egyszerűsítése, a cégalapítás, és működtetés (letelepedési engedélyek, cégbe-

³⁵⁾ Most–Híd, Szabadka, 2005. évi adattárkiadvány

³⁶⁾ Dr. Katona Edit fentebb említett tanulmánya

jegyzés, vámrendszer) folyamatainak liberalizálása, vagyis a jogi környezet kellő szintű rugalmassága. Az új piacok által *kínált* dinamikus növekedési potenciálokhoz hozzájárulna továbbá az olcsó, ugyanakkor szakképzett munkaerő, továbbá a munkaerő erős magánszférai dominanciája, a női foglalkoztatottak számának növelése, valamint a térség további, kiaknázatlan erőforrásai.

Az időjárás és talajviszonyok kedvezőek a mezőgazdaság fejlődése szempontjából. A jövőben, remélhetőleg megkezdődik majd a mezőgazdaság mikrorégiókba történő szervezése, amely nem csak a gazdaságosság és termelőképeség növekedését eredményezi, de hozzájárul az ágazat kivitel-orientáltságának erősítéséhez is. Az élelmiszeripar egyike a legjelentősebb *profit-termő központoknak*, amely a gazdasági ágazat területén működő tudományos kutatási intézmények eredményeire alapozza fejlettségét. Számos természeti látványosság, vallási és kulturális emlék teszi a térséget vonzó turisztikai célponttá, melyhez magas fokú multikulturalitás, multinacionalitás társul, hidat képezve a szomszédos régiók között. Megfelelő befektetésekkel a tartomány sokrétű és magas színvonalú idegenforgalmi szolgáltatás nyújtására képes. A jó alpinfrastruktúra jó lehetőségeket kínál a gyógyfürdőturizmus, az egészségturizmus, átutazó turizmus, vadász-, vízi, valamint a falusi és ökoturizmus fejlesztésére.

A regionális fejlesztés területén egyre nagyobb szerepet játszik a régió-identitás-, régióimázs-építés, amellyel a térség önmagát az egyre inkább globalizálódó gazdasági szintéren pozitív értelemben megkülönböztetheti, autentikussá teszi és pozicionálja a régiók halmazában. Mindez hozzásegít majd a régióba történő tőkeáramlás növekedéséhez, elősegíti a specializált termőközetek, iparnegyedek, idegenforgalmi gócpontok stabilizációját, a helyi gazdaság megerősödését és a jövedelmi viszonyok javulását, vagyis a régió gazdaságának sikeres felzárkózását.

1.3. A határmentiség fogalmának meghatározása

Európának, a nagyszámú országainak köszönhetően, kiterjedt és komplex politikai határhálózata van. Ezek a határok változó történelmi korszakokban rajzolódtak ki, amikor az ott élő emberek véleményét senki sem kérte kis. Az emberek maradtak, a határok változtak, de gyakran megtörtént az is, hogy az emberek is a határokkal együtt voltak kénytelen *elmozdulni*. Az állandó diszkontinuitás nagy hatással volt a térségek gazdasági és szociális fejlődésére egyaránt. Ebben a szaggatott, nehézkes, állandóan változni kényszerülő *fejlődési vákuumban* a határrészek vesztek jelentőségükből, és az érintett ország perifériává váltak. A határzóna mindig alacsonyabb gazdasági fejlődést produkált, mint a nemzetgazdaság fejlődésének egésze.

Mégis a 21. század új távlatokat nyit meg a vajdasági határ menti települések fejlődésében. Megnö a helyi önkormányzatok szerepe a közösségek önszerveződésében, csökken az állami ellenőrzés, a hatalom kényszerű delegálására kerül sor, és a politikai funkciók is újradefiniálódnak a posztszocialista országok demokratizáló törekvései során. Regionális kohéziós erők kapnak szárnyra a nagy integrált Európában, és annak határain kívül is.

1.4. A határ menti térség fejlődése – A határzóna községeinek, településeinek hálója

„A határ menti kutatások egyik sarkalatos kérdése, meddig húzódik az a terület, amelyet határ menti térnek tekinthetünk? Mi a határmentiség kritériuma, a fogalom pontos meghatározása?”³⁷⁾ Attól függően, hogy milyen tudományos diszciplína foglalkozik a határ tanulmányozásával, változhat annak térbeli kiterjedése. „A politikai földrajz keretén belül az országhatárok térbeli vizsgálata az ún. vonalelmélet és a zónaelmélet alapján végezhető el. Az országhatár vonalnak tekinthető jogi és földrajzi tekintetben, ugyanakkor tartalmi vonatkozásban zónának, térbeli fogalomnak minősül. A határterület, ha két ország közötti határról van szó, a politikai földrajz vonatkozásában 20–50 km széles sáv. Ez a sáv akár 100 km is lehet egy integráción belüli vizsgálódás esetében. A világrendszerek közötti határzóna, az ún. buffer zóna pedig akár több ország területét is felölelheti. Mindezek alapján az országhatár mentén 20–50 km-es sáv között húzható meg a határtérség, attól függően, mi a vizsgálat célja.”³⁸⁾

„A területi jelenségek, folyamatok összetettsége miatt szinte sohasem kínálkozik lehetőség arra, hogy az előfordulást, térbeli elosztást egyértelműen meg lehessen határozni. Tehát a valós határok megvonása, lehatárolása nehéz feladat, ugyanis a határok elmosódottan jelennek meg, és átmenetekből állnak. E tényből adódóan a kijelölt határ, mely egy kutatás alapját képezi, pontatlanságra adhat lehetőséget. Példaként említi meg, hogy a területi kiegyenlítődésre vonatkozó számítások egymással ellentétes következtetéseket adtak eredményül, akkor, amikor a különböző területi egységek alapján végezték el a számításokat. Emiatt azt tartja célravezetőnek a területi elterjedések térbeli vizsgálatánál, ha az több lépcsőben, fokozatosan, területi hipotézisek alapján történik.”³⁹⁾

A települések határmentisége többnyire ezek helyzetére, fekvésére utal, amely gyakran perifériát és egyben hátrányos helyzetet is jelent.⁴⁰⁾ A határ menti kutatások egyik fontos kérdése a határ menti térség lehatárolása: ez kb. 30–35 km-es határ menti zóna tekintve (van ahol keskenyebb, van, ahol szélesebb ez a sáv). „Az a megoldás látszik a leghelyesebbnek, ha a mutatók többségét szélesebb sávra, akár a megye egész területére kidolgozzák, és ezen eredmények alapján a lehatárolás pontosabban elvégezhető.”⁴¹⁾

„Gazdaságföldrajzilag a határ gyakran szűkebb-szélesebb sáv, amely egyértelműen nehezen meghatározható átmeneti zónát jelent két vagy több terület egység között. Ez esetben a határ megvonása, a gazdaságilag-társadalmilag egységesnek tekinthető területek kijelölése – bármely absztrakt mutatószámrendszert alkalmazunk is – sohasem nélküli a szubjektív elemeket.”... „A 'határmentiség' ... nem elsősorban a vonzásközpontok által vonzott területeknek az államhatár közeli sávra jutó legkülső övezetéről, tehát pereméről van

³⁷⁾ Szónoky Miklósné: A határmenti térség lehatárolásának elméleti kérdései. Nemzetközi Földrajzi Tudományos Konferencia, Szeged, 2002. 184. o.

³⁸⁾ Uo. 186. o.

³⁹⁾ Ezeket a megállapításokat Laczkó László (1988) a területi lehatárolás kérdésében tette. Uo. 186. o.

⁴⁰⁾ Krajko Gyula, 1988.

⁴¹⁾ Szónoky Miklósné idézett tanulmánya

szó, hanem az államnak részben a saját gazdaság- és területpolitikája, részben külső tényezők, a szomszédos államok határa által alakított jelenségről. Ebben a vonatkozásban tehát a határ menti területek problematikájában elsődleges jelentősége az államközi kapcsolatoknak van, és csak másodsorban tekinthető regionális kérdésnek. Véleménye szerint a két szint között nagyon szoros a kapcsolat, és a határ menti terület lehatárolásakor nem a határtól való kilométer-távolság a domináns, hanem a vonzáskörzeteken belül kialakult gravitációs intenzitásövezeti helyzet, amelyet erősen befolyásolnak a közlekedési viszonyok.”⁴²⁾

Figyelembe véve a fent említett elméleti módszertant, elvégezhető a határrégió lehatárolása. Első lépésben követjük a magyar, a horvát és a román politikai földrajzi határvonalat. Második lépésben, kiemelt fontosságot tulajdonítva az észak-bánáti körzet községi közigazgatási egységeinek (a román határvonalon húzódó Csóka község, valamint a román – magyar politikai határvonalakon osztozó Törökkanizsa község, majd a három legjelentősebb magyarlakta község: Magyarkanizsa, Zenta és Ada), azon belül pedig a Tisza térségintegráló hatásának, tovább nyújtjuk ezt a vonzáskörzetet nyugati *gravitációs intenzitásövezetek* irányában. Szabadka község az egyik legfontosabb további vonzáskörzet. (A pár évvel ezelőtt történt közigazgatási egységek *mesterséges*, újbóli megreformálása sem tudta Szabadkát a mai Magyarkanizsa, Zenta és Ada községektől társadalomgazdasági szempontból úgy elhatárolni, hogy azt mélyebb elemzések során, ne szerves egészként taglaljuk). Szabadka több okból is a határ menti települések gravitációs csomópontjának tekinthető, melyre a további elemzés részletesebben ki fog térni. A szerb – magyar – horvát hármashatár északnyugati csücskét Zombor község határolja. Differenciáltsága számos téren megnyilvánul, mégis színessége, kulturális, társadalomgazdasági háttere elegendő okot ad arra, hogy a község országhatárokhöz legközelebb eső települései a kutatás további tárgyát képezzék.⁴³⁾

4. ábra
Vajdaság vizsgált, határ menti területei

Forrás: <http://www.vojvodina.com/geografija/html/detaljnije.htm>

⁴²⁾ Erdősi Ferenc (1988) megfogalmazása; uo. 186–187. o.

⁴³⁾ A vajdasági statisztika a legkisebb közigazgatási egységek szintjén, sőt településekre bontott adatokat is tartalmaz, ezek azonban gyakran nem elég részletesek vagy időszerűek.

1.5. A határrégió községeinek rövid bemutatása⁴⁴⁾

1.5.1. A határ menti térség fejlődése – A határzóna községeinek, településeinek hálója

Ada község Kelet-Bácska középső részén fekszik, a Tisza folyó bal partján. A tanulmány által lehatárolt határrégió legdélebbi közigazgatási egysége. Nagyságrendben kisváros, és szinte összenőtt a tőle délre elhelyezkedő Mohollal. A község környékén helyezkedik még el Törökfalú, Valkai-sor és Völgypart. Ada település elődjének tekinthető Petrina, mely 1694-ben alakult. A község területén jelentős a mezőgazdaság, és kimagasló a hagyományokra épülő magánipar. Ada községet méltán nevezik a vállalkozások városának. Infrastrukturális szempontból a tanulmány által lehatárolt határtérségben Ada képezi a *déli kaput*. Mind a Tisza, mind pedig a közúti hálózat jó összeköttetést tesz lehetővé a déli régiókkal, így Becsével, Újvidékkel, Belgráddal.

A Tisza térségegyesítő funkciót tölt be a régióban. Összeköti a közigazgatásilag egymástól elhatárolt részeket. A bácskai oldalon lévő Tisza menti községek mind társadalmi, mind gazdasági fejlődésében ugyanazok a jellegzetességek figyelhetők meg. A falvakra jellemző a lakosság előregedése, a létszám csökkenése, gazdaságra, főleg a mezőgazdaságra és feldolgozóiparra pedig a revitalizáció szükségessége. Zenta községet Tornynos, Kevi, Bogaras és Felsőhegy települések alkotják. Zenta a Tisza jobb oldalán fekszik. A középkori település valamikor a 12. században alakult ki. Az első írásos emlék, amely megemlíti a település nevét, 1216-ból származik, és II. Endre magyar király nevéhez fűződik. Zenta ma oktatási és kulturális központ. Zentának a vasúton kívül kitűnő közúti összeköttetése is van Szabadkán keresztül Újvidék és Belgrád irányába, továbbá Horgoson keresztül Magyarország felé. A Tisza teher- és személyszállításra is alkalmas. A parton, kiépített kikötőben lehetőség van tárolásra, és van vámszabad övezet is.

Északkelet felé haladva, közelítve a román határhoz, található Csóka község, Zenta közvetlen szomszédságában. A Pannon-medence déli részén, a Tisza és az Aranka mentén elterülő észak-bánsági községet nyolc falu alkotja. Kanizsamonostor a legkisebb magyar falu 152 lakossal, míg a többi faluban a magyarság csak bizonyos százalékban képviselteti magát (Egyházaskér, Hódegyháza, Tizsaszentmiklós, Padé, Szanád, Feketető). Első írásos emlék a település létezéséről 1247-ből maradt ránk. Chakának hívták akkor, feltételezhető, hogy egy személynév után. Az 1990-es évekig Csókán virágzott a mezőgazdaságra és feldolgozóiparra épülő gazdasági élet, majd a gazdaság teljes körű leépülésének lehattunk szemtanúi a háború, és az azokat követő társadalmi változások miatt. Infrastrukturálisan a meglévő útvonalak mellett sokat jelentene a Romániával és Magyarországgal összekötő Temesvár–Szeged vasútvonal újraélesztése.

Törökkanizsa a Bánság legészakibb részén, a szerb–magyar–román hármas határnál fekszik a Tisza bal partján. Magyarországgal közúti kapcsolata van,

⁴⁴⁾ A községekről szolgáltatott adatok forrásai: a községek hivatalos weboldalai, valamint a www.vojvodina.com, www.vojvodina.sr.gov.yu, www.vajdasag.lap.hu, www.vajdasagma.info, továbbá a Befektetési Kézikönyv. Most–Híd, Szabadka, 2005.

mégpedig a határon működő Gyála–Tiszasziget átkelőhelyen keresztül. Annak ellenére, hogy perifériáról van szó, igen jelentős a földrajzi fekvése is, és a gazdasága is fejlettnak mondható. A község települései: Oroszlámos, Gyála, Majdány, Rábé, Firigyháza, Podlokány, Sziget, Szerbkeresztúr. Minden településre, falura kivétel nélkül jellemző az előregedés és lélekszámcsökkenés.

A Tisza túloldalán, északon a magyar határ mentén húzódik Magyararkaniza, mely a közepes nagyságú kommunák sorába tartozik Bácska északkeleti csücskében. A legnagyobb számban itt, ebben a községben képviselteti magát a vajdasági magyar lakosság. Tizenhárom település alkotja: Adorján, Horgos, Kispiac, Kishomok, Martonos, Orom, Oromhegyes, Tóthfalu, Újfalu, Velebit, Vojvoda Zimonjić és Völgyes. Magyararkanizához tartozik az ország legforgalmasabb határátkelőhelye, a horgosi, mely logisztikai szempontból új stratégiai távlatokat nyit meg, és a községet kiemelt infrastrukturális jelentőséggel ruházza fel. Itt van továbbá a tiszai folyami határállomás Magyarország felé. Írásos emlékek először 1093-ban említik a nevét (Cnesa). Nemcsak a táj szépségét határozzák meg a természeti adottságok: a Tisza, a csatornák, a víztározók, az erdőségek, a szántók, a rétek, a legelők, az északon húzódó homokvidék környezete és élővilága, hanem a fő gazdasági ágakhoz is ez szolgáltat alapot, mert a jó minőségű termőföld, az agyag, a kőolaj és a hévíz.

Szerbia legészakibb községe Szabadka. Az egykori Pannon-tenger feltöltött medencéjében fekszik. Évszázados hagyományok, a kultúrák sokszínűsége és fejlett gazdaság jellemzik. A község 18 települést foglal magába (Bajmok, Békova, Csantavér, Dusanovó, Györgyén, Hajdújárás, Kelebia, Királyhalom, Kisbosznia, Ludas, Mérgecs, Nagyfény, Palics, Újzsednik, Mišičevo, Tavankút, Visnjevac). A térség éghajlata a Vajdaságra jellemző szárazföldi, a nyár eleje csapadékos és forró, a tél hideg. Délen az utazót kukoricaföldek és búzatablák, akáccal körülvett tanyák, északon pedig jól termő gyümölcsösök, szőlőkertek várják. A térség meghatározó földrajzi jelensége a Palicsi-tó, mely a várostól 7 km-re délkeletre van. A község jelentős idegenforgalmi potenciálja. A közlekedés szempontjából Szabadka jelentősége a térségben igen nagy. Budapestről érkezik a nemzetközi vasútvonal, amely Újvidéken, Belgrádon, Nišben is áthalad. Ugyanebben az irányban fontos nemzetközi autótút is van (E-75).

A nyugati hármasthatár csücskében helyezkedik el Zombor község. Keletről a telecskai dombok, nyugatról a Duna, valamint északnyugatról a horvát – magyar – szerb határ fogja közre. Közigazgatásilag Bácsgyulafalva, Béreg, Bezdán, Csonoplya, Doroszló, Gádor, Sári, Kerény, Küllöd, Monostorszeg, Nemesmiletics, Őrszállás, Rastina, Regőce és Sztapár falvak tartoznak hozzá. Hasonlóan Szabadkához, erre a községre is jellemző az etnikai sokszínűség, amit a 2002-es népszámlálás adatai alapján regisztrált 21 nemzetiség is bizonyít. A lakosság létszáma, minden településen kivétel nélkül csökkenőben van, míg a város lakosságának létszáma valamivel növekedett. A nyugat-Bácskai körzet gazdasági központját képezi. Először 1930-ban Chobor Szent Mihály alakban említik. Kedvező a község úthálózata, főutak és regionális utak szövik át. Mivel a község a Pannon-medencében és a Duna melletti részen, az úgynevezett 7-es korridorban helyezkedik el, ami az európai közlekedési hálózatban is be van jelölve, a többi községhez viszonyítva nagymértékben megnöveli a község stratégiai szerepét.

1.6. A határrégió fejlettsége – periféria vagy fejlődő határ menti vonzáskörzet?

A határ menti községek fejlettségének bemutatásához néhány kvantitatív mutatót vesz segítségül a tanulmány, követve a Vajdaság Autonóm Tartomány fejlesztési tervének programját. Ezek a mutatók: az egy főre eső nemzeti jövedelem, a foglalkoztatottak száma, a regionális és lokális utak, valamint a korszerű utak százalékos aránya, és a 100 lakosra jutó orvosok száma.

1. táblázat

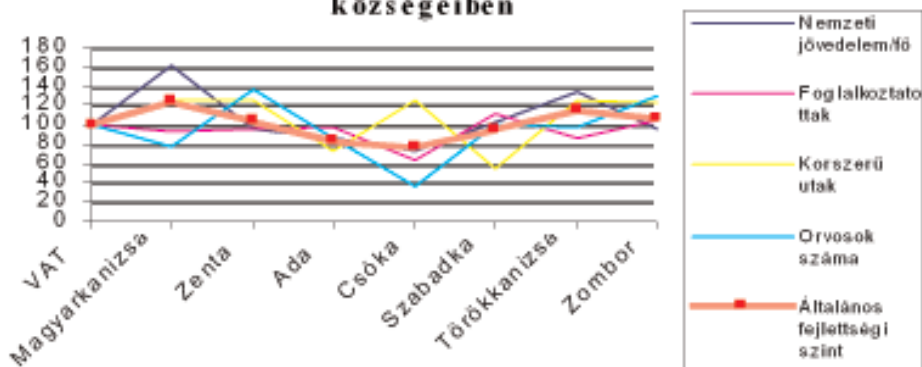
A községek kvantitatív mutatói abszolút és relatív számokban⁴⁵⁾

Község	Nemz.jöv./fő din.	Foglalkoztatottak száma 2001.	Korszerű utak % 100 lakos	Orvosok száma/	FEJLETT-SÉGI SZINT
Vajdaság AT	78 121,7	493 898	79,3	0,22	100,0
Magyarkanizsa	127 037,8	6 184	100,0	0,17	125,7
Zenta	74 070,8	5 998	100,0	0,30	105,9
Ada	68 253,3	4 491	58,0	0,11	83,8
Csóka	56 876,7	2 154	100,0	0,08	77,1
Szabadka	79 890,0	40 315	43,2	0,22	95,3
Törökkanizsa	105 121,4	2 747	100,0	0,22	115,9
Zombor	74 288,9	24 706	98,3	0,29	107,3

5. ábra

Vajdaság vizsgált községeinek fejlettségi szintje⁴⁶⁾

Kvantitatív mutatók fejlettségi szintjei a határrégió községeiben

Forrás: Vajdaság Autonóm Tartomány regionális fejlesztési tervének projektuma

Általános gazdasági szempontokat figyelembe véve, a határrégió fejlettsége megalapozottnak mondható. A rendelkezésre álló adatok alapján konstatálhatjuk,

⁴⁵⁾ Vajdaság Autonóm Tartomány regionális fejlesztési tervének projektuma. VAT Végrehajtó Bizottsága, Újvidék, 2003. 33–34. o.

⁴⁶⁾ Uo.

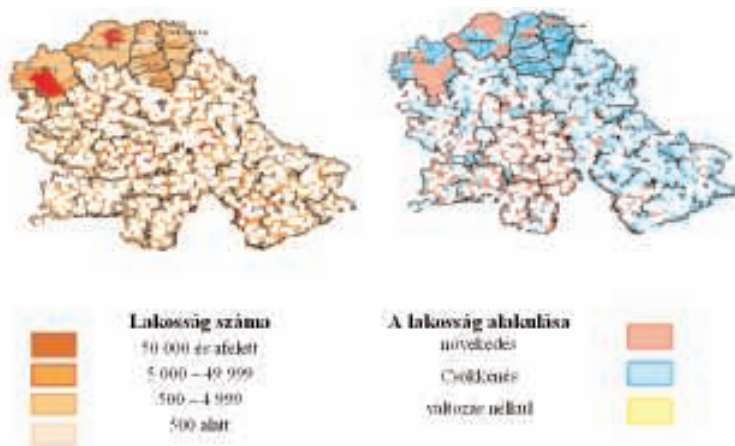
hogy a politikai határváltások és a határrégió mindennemű átrendeződései a 21. századra már a múlté. A régió községei gazdasági életképességet mutatnak, fejlettségi szintjük sok esetben meghaladja Vajdaság fejlettségi szintjét. Marginalizálódás a határrégió két községében figyelhető meg a megadott kritériumok alapján, mégpedig Csóka és Ada községben. Itt minden mutató a vajdasági fejlettségi szint alatt van. Az összes többi község meghaladja a tartományi átlagos szintet, vagy legalább is ezen a szinten mozog (mint pl. Szabadka). Némely községek az egy főre eső nemzeti jövedelem alapján az élen járnak (Szabadka, Magyarkanizsa, Törökkanizsa). A foglalkoztatottság esetében ez már nem mondható el. Szinte minden község – Szabadka és Zombor kivételével – a vajdasági fejlettségtől kevéssel elmarad, sereghajtó a mezőnyben Csóka község. Az utak esetében Szabadka és Ada község mutatnak hiányosságokat, míg a 100 főre jutó orvosi ellátás Csókán, Adán és Magyarkanizsán a legrosszabb.

1.7. A határrégió lakossága

A községek általános gazdasági fejlettsége ellenére a demográfiai mutatók azt vetik fel, hogy a lakosság egészségi állapota, termékenységi és mortalitási tendenciái a legszűkebb értelemben vett gazdasági szempontból is rendkívül veszélyesek, s ha fennmaradnak, a gazdasági növekedést akadályozzák. A lakosság koncentrációja a határrégióban, két központ – Szabadka és Zombor – esetében, magas. A határrégió községeiben egyöntetűen dominálnak a maximum 5000 fős települések; az egészen kis lélekszámú települések nem jellemzőek a határ menti övezetre. A határ menti falvak mindegyikében a lakosság előregszik, és a lakosság száma csökken. A 90-es évek számos, a határmentét is érintő változást hoztak. A délszláv háborúk alatti betelepítésekkel Szabadka, Zombor, Törökkanizsa lakossága „revitalizálódott”, míg Bánát szinte teljes részére jellemző az erős fogyatkozás, a kisfalvak elnéptelenedése (6. és 7. ábra)

6. és 7. ábra

A határ menti községek populációs nagyságai és a lakosság számának növekedése, illetve csökkenése 1991–2002. között⁴⁷⁾

⁴⁷⁾ Popis 2002. Uopredni pregled broja stanovnika. Beograd, 2004, 9–11. o.

2. táblázat
A határrégió községeinek fontosabb adatai⁴⁸⁾

Községek	Terület km ²	Települések száma	Lakosok száma	Magyar lakosság száma	A magyarság százalékos részaránya
Magyarkanizsa	399	13	27 510	23 802	86,52%
Zenta	293	5	25 568	20 587	80,52%
Ada	228,6	5	18 994	14 558	76,65%
Csóka	321	8	13 832	7 133	51,57%
Szabadka	1 008	19	148 401	57 092	38,47%
Törökkanizsa	305	9	12 975	3 864	29,78%
Zombor	1 178	16	97 263	12 386	12,73%

A magyarságot érintő dinamikus változások lesújtóak. Az 1991. évi népszámlálás adatait összehasonlítva a 2002. évvel, néhány községben esetében a magyarok száma tizenegy év alatt 5%-kal csökkent (első helyen Csóka község, majd Szabadka, Törökkanizsa és Zombor). Magyarkanizsa, Zenta és Ada községben is kedvezőtlenek a változások, a csökkenés azonban nem nagymértékű. Ez látható a 6. és 7. ábrán és a számokban kifejezett lakossági index is ezt a tényt támasztja.

3. táblázat
A lakosság korösszetétele⁴⁹⁾

Községek	Lakossági Index 1991=100	0-14 %	15-29 %	30-44 %	45-59 %	60-74 %	75 év felett %	Átlag- életkor %
Magyarkanizsa	91,3	15,7	19,2	20,5	20,9	17,8	5,9	40,9
Zenta	89,8	15,9	19,2	19,7	22,2	17,1	5,9	40,9
Ada	89,9	15,5	19,5	19,8	22,6	16,5	6,1	40,8
Csóka	91,5	15,8	18,1	19,7	21,8	18,7	5,9	41,5
Szabadka	100,00	15,5	20,6	20,5	21,9	16,1	5,4	40,1
Törökkanizsa	95,5	15,9	20,0	20,4	20,2	17,3	6,2	40,5
Zombor	103,4	14,8	19,8	20,1	21,0	17,8	5,6	41,0

1.7.1. Képzettség és foglalkoztatottság a határ menti vidéken

A határ közelsége természetesen a munkaerőpiacot is befolyásolja. A határ átjárhatóságától függetlenül, mindig felvetődik a másik ország által kínált lehetőségek – jól fizetett állások, jobb munkafeltételek – kérdése a lakosság körében. A vajdasági határrégió esetében két meghatározó jelenséget külön-

⁴⁸⁾ Statistički godišnjak Srbije 2005. 436–437. o., valamint Mimics Károly demográfiai tanulmányai az MTT könyveiben.

⁴⁹⁾ Popis 2002. Pol i starost. Beograd, februar 2003.

bőzthetünk meg, amelyek keletkezésében először is a '90-es évek elejei, majd az ezredforduló eseményei játszottak jelentősebben szerepet. Mindvégig gazdasági motivációk, azaz a munkával, megélhetéssel, életszínvonallal kapcsolatos elvárások, késztetések, valamint – főleg az értelmiség körében – a politikai, kulturális jellegű motivációk állnak a késztetések mögött. A 90-es években mindkét késztetés olyan erős volt, hogy a vajdasági értelmiség nagy része észrevétlenül *elszivárgott*, míg a *kétkezi munkások*, fiatalok a szomszédos országokban, esetleg Nyugat-Európában, Kanadában és Ausztráliában próbálták szerencsét. Nagy számban érkeztek munkások, vállalkozók Magyarország területére is, ahol már nem csak a képzett lakosság jelent meg. A munkavállalás szempontjából itt előnyös helyzetben voltak a magyarul beszélők, mert könnyebben tudtak kapcsolatot teremteni a munkáltatókkal. 1990-től évente átlag 1000 főnél több hazai állampolgár érkezett Szegedre. 1993-tól már nem csak a délszláv háborúk elől menekülő férfiak, hanem nők is érkeznek a városba, a *Balkán kapujába* és egész Magyarország területére. Ez elsősorban vajdasági magyar lakosság. Kezdetben a kivándorlás politikai jellegű volt, később a gazdasági indok vált meghatározóvá. A gazdasági menekültek esetében jellemző a tőke átmentése és a nagyfokú vállalkozói készség. (Az itthoni feltételek kedvét szegték az embereknek, így a normális üzleti-üzletelési feltételek mellett döntve, álköltözésre kényszerültek, és boldogultak.⁵⁰⁾

A 2000. év változásait követően, valamint az új politikai irányvonalak demokratizálódási mámorából felocsúdva újra a megélhetési gondok kerültek előtérbe. A privatizációs folyamat számos szociális és gazdasági problémát hozott, többek között a munkanélküliséget is. Elsősorban a fiatalok távoztak, akik először csak idényjellegű munkákkal próbálkoznak, elsősorban az építőiparban és a mezőgazdaságban, növelve a már Magyarországon dolgozó honfitársaik számát. Képzettség hiányában ez a megoldás még mindig jobbnak tűnt, biztosabb jövőt ígért, mint a szürkegazdaság, vagy az itthoni kegyelemkenyér (ideiglenes szociális juttatások). Megfelelő adatok hiánya miatt e tanulmány nem tud információt nyújtani a külföldön munkát vállalókról, viszont tény, hogy Magyarország vonzáskörzete a vajdasági határ menti lakosság körében jelentős.

A határ mente potenciális értelmisége egy részének tudatos távozása egyre kifejezettebbé válik még 1999 (bombázás éve) után is. Már a 90-es évektől kezdve a magyar anyanyelvű egyetemisták jelentős száma az anyaországban tanult, ennek következményei igazán ma éreztetik hatásukat. Magyaroknál pl. az egyetemi végzettséggel rendelkezők százaléka 2,1, majd ide számítva a

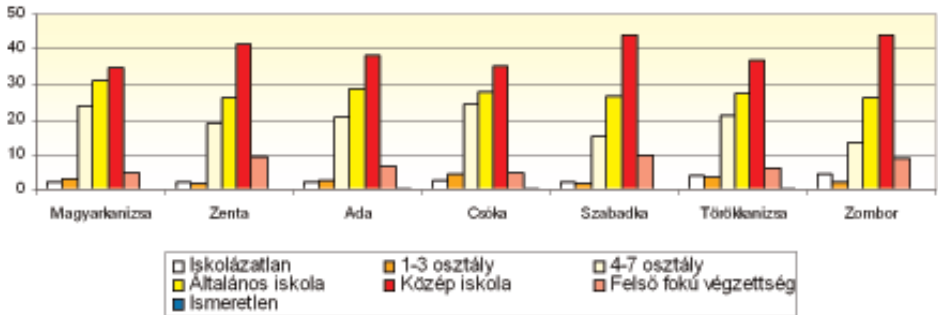
⁵⁰⁾ „Az 1980-as évek közepén már valuta formájában elkezdődött a tőkeátmentés, ugyanis sok jugoszláv vállalkozó a Szegedi OTP-ben helyezte el tőkéje nagy részét, és ott biztonságban érezve tárolta. Ahogy lehetőség nyílt rá az 1990-es évek elején, tőkét felhasználva vállalkozásba kezdett Szegeden, főként a kereskedelmi szférában. A városban létrejött jugoszláv vállalkozásokra 1992-ig a magasabb alaptőkéjű tőkebefektetés jellemző, melyek sikerét garantálta a vállalkozók nagy szakértelme is, amit korábban az otthoni vállalkozások révén megszereztek. A folyamat eredményeként jelentős üzletláncok létesültek Szegeden, melyeket a több lábon állás és a siker jellemez ma is. Az 1992-ben és 1993-ban megalakult új, jugoszláv érdekeltségű cégek 85%-a a betéti társasági formát választotta. Ebben az időben a háború előli menekülők (főként fiatalok) már nem rendelkeztek komoly befektethető tőkével. Így a kis alaptőkéjű vállalkozások tömegét alapították, melyek alapmotívuma sok esetben a munkavállalási engedély megkerülése volt.” Abonyiné Palotás Jolán: Szeged társadalomföldrajzi nézőpontból. Szeged, 2004, 75–89. o.

főiskolát végzetteket 5,1, ami kb. a vajdasági felsőfokú végzettségi átlag felének felel meg. A magyar többségű községekben, településeken kifejezett a tanulás célú mobilitás, szintén Magyarország irányába, mert ott a fiatalok anyanyelvükön folytathatják tanulmányaikat. Szeged vonzáskörzete e téren „határtalan” (de nem elhanyagolandó Budapest, Pécs, továbbá Gödöllő sem).

A határzóna lakosságának iskolavégzettség szerinti szerkezetét vizsgálva szembevetően a középfokú végzettségűek magas aránya. Szabadka és Zombor esetében a 40%-ot is meghaladja (8. ábra⁵¹⁾). Sajnos, a munkanélküliség ezt a réteget éppen úgy sújtja, mint az alacsonyabb képzettséggel rendelkezőket; a háttérben strukturális problémák rejtőznek, amelyek az oktatási rendszer és a gazdasági politika közti összehangolatlanságából erednek. Felsőfokú végzettségűek aránya alacsony, az országos átlag alatt marad. Itt megmutatkozik némiképp a határzóna marginalizálódása: nincs egyetemi központ a határ régióban; Szabadkán és Zomborban működik néhány kar, de egyetemi központként Szabadka néhányszori kezdeményezése ellenállásba ütközött. Az írástudatlanok száma alacsony, községenként a lakosság 1–1,5%-a. Kicsit magasabb az írástudatlanok száma Zombor és Törökkanizsa községében, 2,7 és 2,5%.

8. ábra

A határmenti régió 15 év feletti lakossága iskola végzettség szerint

A határzóna sok kislélekszámú települést foglal magába. A vizsgált 7 község 75 településének 30%-a 1000-nél kevesebb főt számlál. Ezekben a falvakban a lakosság hagyományosan földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkozik, számukra a föld jelenti a megmaradást; a településen nincs semmi jelentősebb, valamely iparágat képviselő gyár, cég. Az egyetlen lehetőség a mezőgazdaság, így az ottani lakosság nagy részét a föld, a hozzá fűződő hagyományok akarva-akaratlanul *beskatulyázzák* – előidézve a határzóna kistérségének jelentéktelenné válását. A foglalkoztatottak nagy része a mezőgazdaságban dolgozik, ebből adódik nemcsak a határ menti térség, hanem Vajdaság mezőgazdaságának komplex, társadalomgazdasági jelentősége is. A negyedik táblázat szemlélteti a határzóna 7 községe foglalkoztatási adatait, majd a 9. ábra az itt élő, hazánkban tevékenykedő lakosság ágazatonkénti százalékos megoszlását.

⁵¹⁾ Popis 2002. Školska sprema i pismenost, Beograd, 2003.

4. táblázat

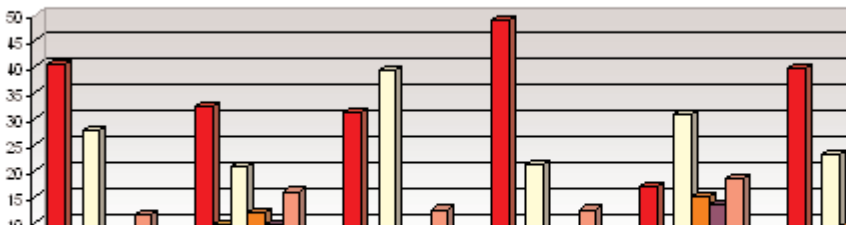
A lakosság aktivitása és foglalkoztatottsági mutatók községek szerint⁵²⁾

Községek	Aktív lakosság	Személyi jövedelemmel rendelkezők	Eltartott lakosság	Foglalkoztatottak 2004	Társadalmi termék (millió dinárban) 2003
Magyarkanizsa	12 810	5 269	9 401	6 086	3 421,3
Zenta	11 331	6 115	8 083	6 223	2 596,1
Ada	8 230	4 056	6 686	4 639	1 388,2
Csóka	5 752	3 404	4 663	1 912	826,8
Szabadka	68 098	34 159	45 984	46 216	20 023,0
Törökkanizsa	5 741	2 874	4 346	2 6751	194,3
Zombor	42 235	22 057	32 812	24 029	8 805,3

9. ábra

Az aktív lakosság százalékos megoszlása ágazatonként a határrégió községeiben⁵³⁾

Az aktív lakosság ágazatonkénti megoszlása a határrégió

Magyarázat: 1. mezőgazdaság, 2. ipar, 3. feldolgozóipar, 4. kereskedelem, 5. szolgáltatás, 6. közszféra, 7. egyéb

A jelmagyarázathoz hozzátartozik az adott sorszámval jelölt ágazat megnevezése. Az első helyen a mezőgazdaság található (ehhez hozzá tartozik a vadgazdálkodás, erdőgazdálkodás és halászat). Az ábrából egyértelműen látszik, hogy a mezőgazdaságban dolgozik a lakosság legnagyobb százaléka. Csóka esetében ez a szám majdnem ötven százalék (49,03%). A második oszlop az ipart jelöli, ide sorolva a bányászatot, villamos energiát, gáz-, gőz-, vízellátást és az építőipart. Zenta esetében legjelentősebb az adott ágazatban dolgozók száma (9,60%). Külön oszlop jelöli a feldolgozóiparban dolgozókat, az ágazat kiemelt szerepe miatt. Átlag 30% körül mozog a feldolgozóiparban dolgozók száma a megfigyelt községekben. Itt a mezőgazdaságra épülő feldolgozóipar a legjelentősebb: tejfeldolgozás, mezőgazdasági termények feldolgozása, élelmiszeripar, malmok. A negyedik sorszám a kereskedelem és javításban tevékenykedőket jelöli. Érdemes megfigyelni a foglalkoztatottak részarányát a szolgáltatások területén (pl.: szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás, szállítás,

⁵²⁾ Popis 2002. Aktivnost i pol. Beograd, oktobar 2003. Statistički godišnjak Srbije 2005. 436-437. o.

⁵³⁾ Popis 2002. Delatnost i pol aktivnog stanovništva koje obavlja zanimanje. Beograd, 2004.

raktározás, posta, távközlés, pénzügyi tevékenységek, ingatlanügyek, gazdasági szolgáltatások). Itt a két legnagyobb község tűnik ki, Szabadka és Zombor, a kb. 15%-os részarányával, ami még mindig alacsonynak mondható. A szolgáltatás kínálat még fejletlen, kiaknázatlanul várja a potenciális, szakértelemmel, tapasztalattal rendelkező külföldi befektetőket. A lakosság szinte 1/5-e a közszférában tevékenykedik, mint az a hatodik oszlopban látható. Ide sorolható a közigazgatás, kötelező társadalombiztosítás, oktatás, egészségügy, szociális ellátás. A hetedik oszlop tartalmazza az egyéb tevékenységeket. A megfigyelt 7 község aktív lakosságát 123 382 fő alkotja.

1.8. A határ mente kapcsolatrendszere

A határrégió társadalomföldrajzi elemzésekor, e speciális kutatási területtel foglalkozó kutatók által összegezett módszertant követve, előtérbe kell helyeznünk a kapcsolatrendszer fontosságát, hiszen a határ átjárhatósága jelentős szerepet játszik az adott határvidék társadalmi-gazdasági életében.⁵⁴⁾ A kutatás szinte minden esetben a határ mindkét oldalát végigkíséri, s legsikeresebbnek akkor mondható, ha megfelelő empirikus kutatásra alapoz, és a további ismeretek alapján felvázolja a határrégió gazdasági, kulturális kapcsolatrendszerét. A természeti környezet a legnehezebben lehatárolható. Nem lehet fizikailag behatárolni például a Tisza, pontosabban a víz-, ill. levegőszennyezés problematikáját. Ez közösségi, határokon átnyúló érdek, amely kifejezetten igényli az együttműködést, még akkor is, ha azt politikai, földrajzi határok jelenléte nehezíti. Akadályozza a különböző országok hivatalos statisztikai adataihoz való nehéz hozzáférés is (gyakran ez a helyi statisztikák településekre bontása is gondot jelent), és a nem konvergens adatok (emiattnélkülözhetetlen a terepi empirikus kutatás). A 7 vajdasági határ menti község, 75 településének határon átívelő kapcsolatrendszere jellegzetességei, vonzáskörzeteinek sajátosságai lehetővé teszik, hogy a határ menti együttműködés a következőkben nyilvánuljon meg:⁵⁵⁾

- Gazdasági (termelési, kereskedelmi) kapcsolat,
- Infrastrukturális kapcsolat,
- Környezeti kérdések,
- Intézményi (művelődés, oktatás, egészségügy) kapcsolat,
- Közvetlen személyi, rokoni kapcsolat.

A közlekedés, illetve az elérhetőség fontos szerepet játszik mind a gazdasági, mind a közvetlen személyes, rokoni kapcsolatokban is. A Vajdaság és Magyarország közötti határátkelőhelyek számának, valamint az infrastruktúra fejlettségének köszönhetően igen jó a határ két oldala közötti mobilitás. A kilencvenes évek eseményei és az ország akkori gazdasági „zárlatai” akarva-akaratlanul fellendítették az addig perifériaként működő, gazdaságilag jelen-

⁵⁴⁾ Az alkalmazott módszertanról bővebben Molnár Judit: A határvidékek társadalom-földrajzi vizsgálatának néhány módszertani kérdése. Nemzetközi Földrajzi Tudományos Konferencia. Szeged, 2002. 380–386. o.

⁵⁵⁾ Pál Ágnes és Szónoky Miklósné kutatása során a hangsúlyt a határ menti együttműködések vizsgálatára helyezte (1994).

téktelen zóna fejlődését.⁵⁶⁾ Az itt élő lakosság találékonysága képes volt a feketegazdaság minden kapujához kulcsot találni. Nagyszabású csencselés vette kezdetét, ami az államapparátus nem megfelelő hozzáállása, nem hatékony intervenciói miatt még ma is él. A feketegazdaság azonban nem csak a magyar, ill. a román határokon történő „cuccolásban” merül ki. A szerb kormánynak nehézséget okoz a térségben uralkodó illegális ügyletek, adóvisszaélések, stb. felszámolása.

Az oktatás, kutatás, egészségügy területei minden ország esetében az adott minisztérium illetékességéhez tartoznak. Ez okot ad arra, hogy az intézményes együttműködés csak és kizárólagosan államhatárokon belül, és az illetékes szervekkel karöltve működjön. Szerencsére a tudomány és innováció, legyen az akár egészségügyi, akár más jellegű, nem ismer határokat. Számos közös pedagógustalálkozót, egészségügyi szemináriumot, vállalkozói képzést szerveznek, s ezzel serkentik a határon túli együttműködést, és hozzájárulnak a közös tapasztalatcseréhez, tudásszerzéshez. Szabadka számos ilyen jellegű rendezvénynek ad otthont, de említést érdemel Zenta, Magyarakanizsa, valamint Ada is.

Szabadka jelentős gazdasági, kulturális és idegenforgalmi kapcsolatot tart fenn Szegeddel. Kulturális kapcsolatokat ápol a vajdasági határ menti települések túlnyomó többsége az anyaországi testvérfalvakkal, városokkal, valamint erdélyi magyarok településekkel, és gyakori a horvátországi településpartnerség is.⁵⁷⁾ A személyes és rokoni kapcsolatok külön kategóriát képeznek a határon túli kapcsolatokban. A kilencvenes évek politikai bizonytalansága sok régi-új rokoni kapcsolatot hozott – a határ másik oldalán letelepedni kényszerült honfitársaink, rokonaink, barátaink személyében.

A határ menti települések közötti együttműködés eddig kialakult gyakorlatában elemezhető akár az egészségügyi háló is. A határrégióban legkiterjedtebb egészségügyi vonzáskörzete Szabadkának és Zombornak van. Annak ellenére, hogy minden községben (valamint a települések 90%-ában) van egészségügyi ellátás, ez sokszor csak a primáris egészségvédelem, így a jelentősebb betegforgalom már Szabadkán valósul meg. Magyarakanizsa, Ada, Csóka esetében Zenta a központ, majd Szabadka (ebben a betegbiztosítás körzetekre osztottsága, előírt szabályzatrendszerre is közrejátszik), amely a határrégió többi városi szükségleteit fedi. A Tisza-parti Magyarakanizsa esete más a termálföldes gyógyfürdő miatt: a határrégióban ez az intézmény rendelkezik a legnagyobb, külföldre is kiterjedő betegállománnyal. Itt számos hazai, újvidéki, belgrádi, pancsovai és külföldi biztosított is megjelenik. Noha a térség re-

⁵⁶⁾ „Egy határ menti terület számára a határ közelsége még nem jelent hátrányos helyzetet. Akkor válik hátrányossá, ha a két állam szemben állva egymással, tudatosan visszafejleszti azt, mint például az 1950-es években a jugoszláv – magyar határ esetében történt.” A szerző az osztrák–magyar határ példáját említve, rámutat, hogy a hátrány sokszor előnyvé válhat. Az említett határzónában gazdasági fellendülés vette kezdetét, élénk vállalkozásokkal, kereskedelemmel, munkalehetőségekkel. Ugyanez megfigyelhető a Vajdaság–Magyarország határrészen is... (Szónoky Miklósné: A határmenti térségek lehatárolásának elméleti kérdései. Nemzetközi Földrajzi Tudományos Konferencia. Szeged, 2002. 185. o.)

⁵⁷⁾ Néhány példaértékű együttműködés: Bajmok–Bácsalmás; Adorján–Adorjánháza, Balotaszállás; Horgos–Öttömös, Mesztegnyó, valamint a horvátországi Popovača; Orom–Köröstarcsa; Tóthfalu–Rábatóthfalu, Jász–Szentlászló, a romániai Gyergyócsomafalva és a szlovákiai Kisújfalu; Csóka–Deccs, és a romániai Óbesenyő; Zombor–Baja és Kiszpest; Befektetési kézikönyv. Most-Híd, Szabadka, 2005.

habilitációs vonzáskörzete kiváló, az orvosok száma mégis elégtelen. Összehasonlítva körzetekben a 100 főre jutó gyakorló orvosok számát: a dél-bácskai körzet 0,31 orvossal az élen jár, míg a határzónát alkotó három körzetben (egészében) 0,19 orvos jut egységnyi lakosra. A gyógyszertárak piaca szinte telített, állami és magán gyógyszertárak láncolata szövi át a községeket és településeit.

Konklúzió

A 7 határ menti község 75 települése a mintegy 350 000 lakossal, az eddigi hátrányos, periféria helyzet ellenére, mára dinamikus térséggé nőtte ki magát. A határ régió tradicionális gazdasága és periférikus szerepe ellenére is, euró régióként esélyes, hogy *húzóterületként* szerepeljen és közvetítsen Európa felé. A térség települései, nagyobb közigazgatási egységei gazdasági és kulturális központi funkciót töltenek be Vajdaságban, ugyanakkor jelentős kapcsolatokat ápolnak a határ túloldalán is, megalapozva az európai regionalizálódási folyamatokat, elhalványítva ezzel a politikai, földrajzi határok markáns vonalait. Ami elválaszt két országot, valahol össze is köti őket: azonos nemzet két részre szakadva, azonos földrajzi fekvés, éghajlati viszonyok, gazdálkodási viszonyok, szokások, történelem.

Vajdaság határ menti térségében a mezőgazdaság képezi a feldolgozóiparral, élelmiszergyártással együtt az elsődleges „húzóágazatot”, amely megfelelő vállalkozói struktúrát maga köré szervezve jelentős fejlődést tud serkenteni. Húzó ágazataival a határzóna képezi azt a sajátos vonzáskörzetet, amely képes integrálódni egy gazdaságilag fejlettebb egészbe, a humán erőforrás versenyképességét, rátermettségét, szorgalmát bocsátva a potenciális befektetők rendelkezésére.

2. Szerbia és Vajdaság demográfiai mutatói – migrációk

2.1. A 2002. évi szerbiai népszámlálás fő jellemzői

A 2002. április 1-je és 2002. április 15-e között lebonyolított szerbiai népszámlálás alkalmával a jugoszláv állampolgárokat (Kosovo nélkül), sőt a jugoszláviai/szerbiai lakóhelyű külföldi állampolgárokat, valamint a menekülteket írták össze. A szerbiai népszámlálás adatai megerősítették azokat a feltételezéseket, amelyek a lakosság fogyásával és nagymértékű migrációjával voltak kapcsolatosak; bebizonyosodtak a becslések a délvidéki magyarok lélekszámának jelentős csökkenéséről is. A vajdasági lakosság számának enyhe növekedését a menekültek betelepülésének köszönhetjük (1. táblázat). Az adatok szerint Szerbiában 7 498 001 ember él, valamivel kevesebb, mint a legutóbbi, 1991. évi népszámláláskor; akkor 7 581 437 személyt vett nyilvántartásba a Jugoszláv Szövetségi Statisztikai Hivatal. Az általános etnikai mutatók szerint nagyon megnőtt a magát nem határozó, nemzetiség nélküli⁵⁸⁾ lakosság száma: 11-szerese,

⁵⁸⁾ Neopredeljeni

mint 1991-ben volt. Ugyanakkor a szerbek száma 150 000-rel nőtt. A legjelentősebb csökkenés a *jugoszláv* kategóriában tapasztalható (számuk több mint 200 ezerrel csökkent).

1. táblázat
A lakosság száma⁵⁹⁾

	2002	1991	Abszolút csökkenés-növekedés (1991–2002)	Index 1991=100
Szerbia ⁽¹⁾⁽²⁾	7 479 437	7 548 978	- 69 541	99,1
Szűkebb Szerbia ⁽³⁾	5 454 950	5 582 611	-127 661	97,7
Vajdaság	2 024 487	1 966367	+ 58 120	103,0

Megjegyzés:

1. 2002-ben Kosovóban nem tartottak népszámlálást.
2. Az 1991. évi népszámlálás Bujanovac, Preševo és Medvedja járások területén – az albán bojkott miatt – csak becslő adatokon alapszik.
3. Szűkebb Szerbián Szerbia központi része értendő, a tartományok (Vajdaság és Kosovo) nélkül.

2.2. Vajdaság demográfiai adatai

Szerbia legészakabb tartománya, a Száva–Duna vonalától északra 21 506 km²-en terül el, amely a mai Szerbia területének közel egynegyedét (24,3%-át) teszi ki. Vajdaságon belül a többnyire a Tisza-melléken és Szabadka környékén elterülő magyar etnikai blokk községei (együttesen 2 810 km²) Vajdaság 13%-ára terjednek ki. Ezen a területen a magyarság a 18. század dereka óta a lakosság abszolút többségét képviseli.⁶⁰⁾ A jelenlegi közigazgatási beosztás szerint Vajdaság területe 7 körzetre⁶¹⁾ és 44 községre oszlik. A magyarságot az Újvidék, Nagyikinda és Szabadka székhelyű körzetek között osztották szét úgy, hogy a vidék magyarjainak 48,9%-a maradt a természetes vonzásközpont, Szabadka alárendeltségében, 40% pedig Nagyikinda, illetve 11,1% Újvidék körzetéhez került.⁶²⁾

2.2.1. A népesség számának és összetételének alakulása Vajdaságban

A tartomány lakosságának és azon belül a magyar lakosság számának alakulását 1948-tól a következő adatsor mutatja be:

⁵⁹⁾ Republički zavod za informatiku i statistiku. Beograd. 2002. Jentés: 12. o.

⁶⁰⁾ Bácska, a történeti Bács és Bodrog vármegyék teljes területe a honfoglalástól a 16. század közepéig szinte kizárólag magyar lakosságúnak számított.

⁶¹⁾ Okrug

⁶²⁾ Kocsis Károly kutatása a Határon Túli Magyarok Hivatalának támogatásával, 2002-ben, s része Az önálló vajdasági magyar felsőoktatás intézmény megvalósíthatósági tanulmánya kéziratnak, amelyet a Magyarságkutató Tudományos Társaság (Szabadka) koordinált a Határon Túli Oktatás Programirodával (Budapest).

2. táblázat
Vajdaság népességének alakulása 1948-tól 2002-ig⁶³⁾

	1948	1961	1971	1981	1991	2002
Vajdaság	1 663 212	1 854 965	1 952 533	2 034 772	2 013 889	2 024 487
magyarok	428 932	442 561	423 866	385 356	339 461	290 207
Bácska	822 195	910 981	960 001	1 010 640	984 511	1 076 438
magyarok	306 578	318 867	311 379	286 732	256 795	223 081
Bánát	615 788	664 3011	666 559	673 735	680 347	612 845
magyarok	113 371	1112 785	103 093	911 259	76 629	62 890
Szerémség	225 229	279 683	325 973	350 396	349 031	335 204
magyarok	8 983	10 909	9 394	7 365	6 037	4 236

Vajdaság lakosainak száma 1948 és 1981 között folyamatosan növekedett. Azóta azonban nem történtek jelentős változások a népesség számát illetően. A vajdasági magyarok lélekszáma azonban 1961 óta folyamatosan csökken: 1961-ben 442 561 magyar élt Vajdaságban, számuk 2002-ben pedig már csak 290 207 főt tett ki. Vajdaságon belül Bácska a legnépesebb tájegység, itt él a legtöbb magyar is.

3. táblázat
Vajdaság kistérségeinek népessége 1991-ben és 2002-ben

Körzetek	Lakosok száma 1991-ben	Lakosok száma 2002-ben	Index 1991=100
Észak-bácskai körzet	202 287	199 413	98,6
Nyugat-bácskai körzet	210 372	213 242	101,4
Dél-bácskai körzet	543 185	591 752	108,9
Közép-bánáti körzet	216 251	207 493	96,0
Dél-bánáti körzet	314 321	311 765	99,2
Észak-bánáti körzet	177 351	165 618	93,4
Szerémségi körzet	302 600	335 204	110,8

Forrás: Statistički bilten, Beograd, 2002.

Vajdaság kistérségeinek népességében jelentős eltérések vannak. A két népszámlálás közötti 11 év alatt Észak-Bácska, Közép-Bánát, Dél-Bánát és Észak-Bánát lakosainak száma csökkent, míg Nyugat-Bácska, Dél-Bácska és Szerémség lakosainak száma nőtt. A lakosság száma csökkenésének oka az észak-bánáti körzetben főleg az alacsony natalitás és az elvándorlás, emiatt kb. 7%-kal csökkent a népesség. E körzeten belül Ada és Zenta községekben a legsúlyosabb a lakosság fogyása, ahol jelentős a magyarok lélekszáma (kb. 10%-kal kevesebb, mint 1991-ben). A legveszélyeztetettebb község a közép-bánáti Magyarcsernye, ahol a lakosok száma 11%-kal csökkent. A lakosság számának

⁶³⁾ Mirnics K.: Demográfiai jellemzők, társadalmi mutatók, MTT, 2000; a Statisztikai Hivatal 30. számú közlönye.

legnagyobb növekedése a szerémségi körzetben történt, oka a betelepítés. Itt átlag 15,8%-kal nőtt a népesség. A község, ahol a legnagyobb mértékben nőtt a lakosok száma, Stara Pazova: itt 2002-ben 21,11%-kal éltek többen, mint 1991-ben). Ide három hullámban tömegesen érkeztek a menekültek Horvátországból, Boszniából, de Kosováról is.

4. táblázat
Népsűrűség Vajdaságban (fő/km²)

Évszám	1991	2002
Vajdaság	93,64	94,48
Bácska	109,9	120,2
Bánát	76,6	69,0
Szerémség	90,9	87,3

Forrás: Euroregion számokban, 2002.

Az elmúlt 11 évben Vajdaság népsűrűsége növekedett. A legjelentősebb növekedés Bácskában történt, ahol 1 km²-en 2002-ben 10 lakossal él több, mint 1991-ben. Bánát népsűrűsége jelentősen csökkent, ma ott egy km²-en átlag 7,6 lakossal él kevesebb, mint 1991-ben. Szerémség népsűrűsége is csökkent, de nem olyan drasztikusan.

5. táblázat
A háztartások száma Vajdaságban és régióként

Régió	1991		2002	
	Háztartások száma	A háztartások átlagos lélekszáma	Háztartások száma	A háztartások átlagos lélekszáma
Vajdaság	685 256	2,94	724 108	2,79
Bácska	370 078	2,66	391 247	2,75
Bánát	216 353	3,14	219 697	2,79
Szerémség	98 825	3,53	113 164	2,96

Forrás: Szerbiai községek 1999. 30.

Az elmúlt időszakban, Vajdaságban nőtt a háztartások száma, a háztartások lélekszáma azonban csökkent. Vajdaság tájegységei közül csak Bácskában nőtt az egy háztartásban átlag együtt élő személyek száma. Szerémségben csökkent a háztartások és tagjaik száma is, míg Bánátban kismértékben nőtt a háztartások száma, de csökkent az egy háztartásban élő személyek száma.

6. táblázat
Vajdaság népességének megoszlása nagy korcsoportok, nem és településtípusok szerint (1991. évi népszámlálás)

	Összesen	Szerkezet (%-ban)				Átlagos életkor	Előregedési index
		0-19 életév	20-39 életév	40-59 életév	60 életév felett		
Összesen	2 013 889	25,8	28,8	27,1	18,3	37,7	0,710
Férfi	980 731	27,2	29,9	27,3	15,5	36,2	0,571
Nő	1 033 158	24,5	27,6	26,9	21,0	39,1	0,856

Városi	1 121 594	26,3	29,3	27,8	16,6	37,0	0,630
Férfi	539 917	28,0	30,0	28,1	13,9	35,6	0,498
Nő	581 677	24,8	28,6	27,6	19,0	38,4	0,767
Falusi	892 295	25,2	28,1	26,1	20,6	38,5	0,815
Férfi	440 814	26,3	29,9	26,2	17,5	37,0	0,666
Nő	451 481	24,2	26,3	25,9	23,5	40,0	0,974

Forrás: Fészekhagyó vajdaságiak. MTT, 2001.

Az 1991. évi népszámlálás adatai szerint Vajdaság lakosságának több mint a fele városban élt. A lakosság többsége 20-39 év közötti lakos volt. Vajdaságban, 1991-ben a gyermekkorúak, vagyis a 14 évnél fiatalabbak képezték a lakosság 19 %-át, a felnőttek a népesség 62%-át, a 60 évnél idősebbek pedig a lakosság 19%-át alkották. A lakosság átlagos életkora 37,7 év volt. Az öregedési index értéke azt mutatja, hogy a 60 év feletti és a 19 évnél fiatalabb lakosok aránya 0,71 volt. Az adatok azt is kimutatják, hogy az elöregedés főleg a nem városi lakosság nőtagjaira jellemző: az ő átlagos életkoruk a legmagasabb.

Vajdaság lakosságának alapvető népességmozgalmi adatait az 1989–2002-ig terjedő időszakban az alábbi táblázat foglalja össze:

7. táblázat

Vajdaság lakosságának népességmozgalmi adatai

	1989	1999	2002
A lakosok száma – becslés	2 052 000	1 959 000	2 039 000
Élve születések száma	23 047	18 686	20 030
Elhalálozások száma	25 175	29 271	29 506
Elhunyt csecsemők	352	190	188
Természetes szaporulat	- 2 158	- 10 585	- 9 476

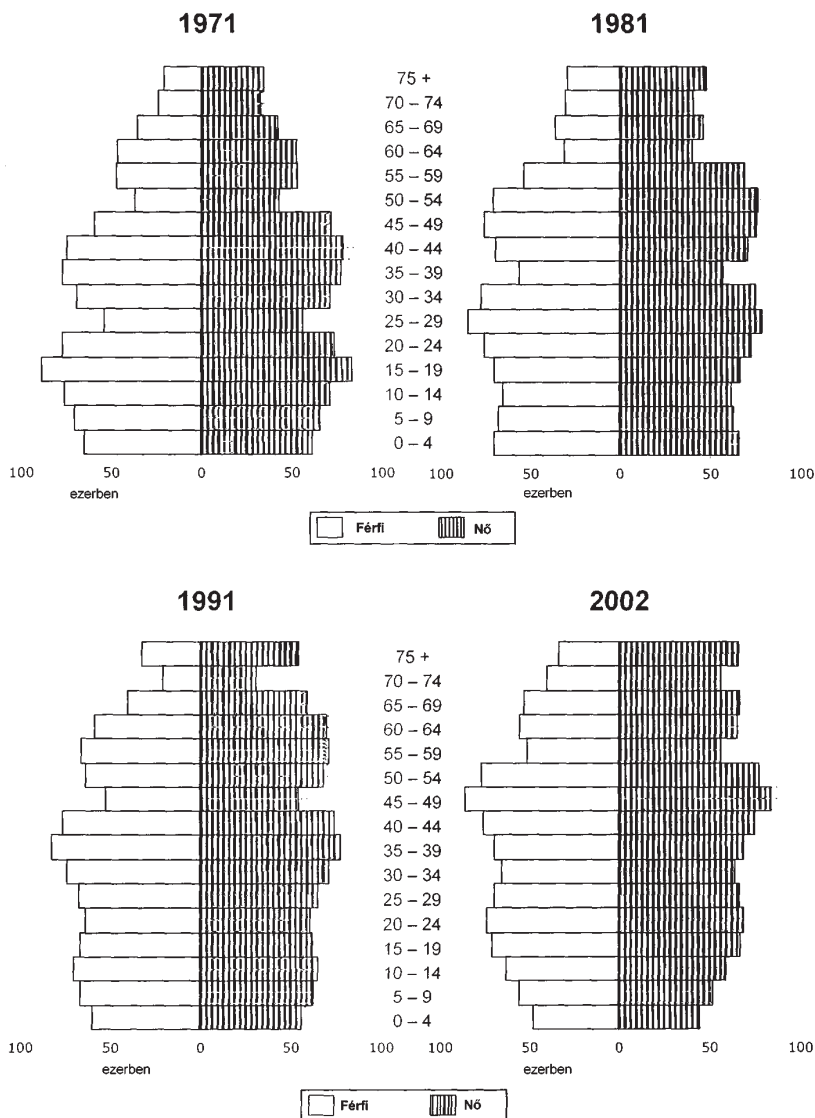
Forrás: Jugoszlávia statisztikai évkönyve 2002.
Szerbiai községek 2004.

A 20. század utolsó évtizedében Vajdaságra is jellemző a depopuláció jelensége. A múlt század utolsó évében több mint 10 000-rel több volt az elhalálozások, mint az élve születések száma. A természetes szaporulat már 1989-ben negatív volt, 1999-ben, a bombázás évében pedig kifejezett fogyás mutatkozott. A természetes szaporulat negatív mérlege egyértelműen rámutat a lakosság elöregedésének és fogyásának problémájára. Közismert, hogy régióink európai viszonylatban is súlyos gondokkal szembesül a *fehér pestis* jelensége, sőt a nagyszámú öngyilkosság miatt is. Az 1991. évi adatok szerint a várható élettartam Vajdaság férfi lakosságánál 67,91 év, a nőknél 73,31 év. A 2002. évi népszámlálás adatai is Vajdaság lakosainak elöregedésére mutatják: a lakosság 16%-a volt fiatalkorú, 63%-a felnőtt korú és 21%-a öregkorú. Az 1991. óta eltelt időszak alatt tehát 3%-al csökkent a gyermekkorúak aránya és 2%-al nőtt az öregkorúak aránya Vajdaságban.

Vajdaság 1971-re és 1981-re vonatkozó korfái egy aránylag fiatal, szaporodó népességről tesznek tanúbizonyságot, hiszen az idősebbek száma

alacsonyabb, mint a fiataloké. Az 1991. évi népszámlálás adatai már egy stabil korösszetételű népességről adnak képet, hiszen az idősök száma nagymértékben megnőtt az előző évtizedekhez képest. A 2002-es korfa pedig már tipikusan hagyma alakú, vagyis egy előregedő társadalmat mutat be, amelyben a fiatalok számát ábrázoló szalagok rövidebbek, mint az öregkorúakat ábrázoló szalagok. Vajdaság lakossága (az európaihoz hasonlóan) az elmúlt 31 év alatt jelentősen előregedett, de *nem rossz egészségvédelem, hanem az alacsony natalitás és a fiatalok elvándorlása miatt.*

1. ábra
Vajdasági korfa (a 1971., 1981., 1991. és a 2002. év)

Forrás: A Statisztikai Hivatal Közlönye, 31.

2.3. Nemzetiségi tarkaság a régióban

Vajdaság Európának egyik (ha nem egyetlen) olyan régiója, ahol körülbelül harminc őshonos nemzeti kisebbség és etnikai közösség él, az államalkotó nemzettel együtt. Jellegzetes multikulturális térség ez, ahol az autochton lakosság két- vagy háromnyelvű életvitelhez szokott. A táblázat a nagyobb etnikai közösségeket tartalmazza.

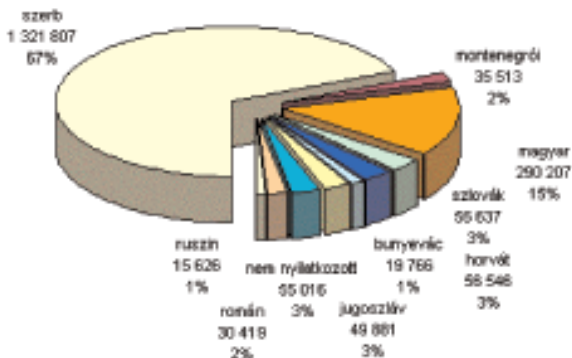
8. táblázat

Vajdaság nemzetiségi összetétele⁶⁴⁾ (1991. és 2002. évi népszámlálás)

Nemzetiségek	1991	1991 % arány	2002	2002 % arány	Növekedés + csökkenés -
Albán	2 556	0,10	1 695	0,08	-861
Bolgár	2 363	0,10	1 658	0,08	-705
Bosnyák		...	417	0,02	+417
Bunjevác		...	19 766	0,97	-
Cigány	24 366	1,20	29 057	1,43	+4 691
Cseh	1 844	0,0	1 648	0,08	-196
Goránok		...	606	0,03	+606
Görög	483	0,00	-	-	-
Horvát	98 025	<u>4,90</u>	56 546	2,78	<u>-41 479</u>
Jugoszláv	174 295	<u>8,80</u>	49 881	2,45	<u>124 414</u>
Lengyel	669	0,00	-	-	-
Macedón	17 472	0,70	11 785	0,58	-5 687
Magyar	339 491	<u>16,90</u>	290 207	<u>14,28</u>	<u>-49 284</u>
Montenegrói	44 838	2,20	35 513	1,75	<u>-9 325</u>
Muzulmán	5 851	0,30	3 634	0,18	-2 217
Német	3 873	0,20	3 154	0,16	-719
Orosz	1 019	0,10	940	0,05	-79
Román	38 809	1,90	30 419	1,50	-8 390
Ruszin	17 652	0,90	15 626	0,77	-2 026
Szerb	1 143 723	<u>56,80</u>	1 321 807	<u>65,05</u>	<u>+178 084</u>
Szlovák	63 545	3,20	56 637	2,79	-6 908
Szlovén	2 730	0,10	2 005	0,10	-725
Török	187	0,00	-	-	-
Ukrán	4 565	0,27	4 635	0,23	+70
Vlach	132	0,00	101	0,0	-31
Zsidó	513	0,00	-	-	-
Egyéb	1 465	0,10	5 311	0,26	+3 846
Nem nyilatkoz.	5 427	0,30	55 016	<u>2,71</u>	<u>+49 589</u>
Regionális hovatartozás	2 503	0,10	10 154	0,50	<u>+7 651</u>
Ismeretlen	15 493	0,80	23 774	<u>1,17</u>	<u>+8 281</u>
Összesen	2 013 889	100,00	2 031 992	100,00	+18 103

⁶⁴⁾ A hivatalos statisztikai kimutatásban még több nemzetiség és egyéb etnikai közösség szerepel, a táblázatot részben egyszerűsítettük.

2. ábra
Vajdaság nemzetiségi összetétele

A legszámosabb nemzeti kisebbségre, a magyar lakosságra a fogyatkozás (szórványosodás) és az előregedés folyamata jellemző. A magyarok strukturális torzulásaira és a nem kívánatos trendekre a következő táblázat mutat rá.⁶⁵⁾

9. táblázat
A vajdasági magyar népesség demográfiai állapotát mutató néhány jelzőszám

	Határérték	Magyarok	
		1991-ben	2002-ben
65 évnél idősebb népesség aránya az összes népesség százalékában	10,0%	16,59%	19,25%
Átlagéletkor	30 év	37,7 év	43,1 év
Az öregedési index (a 60 évesek és idősebbek aránya a 0–19 éves korcsoporthoz viszonyítva)	0,40	0,743	1,363
Átlagos gyermekszám	2,3	1,62	1,50 alatt (becslés)
Nemzetisége szerint magyar	...	339 490	290 207
Anyanyelve szerint magyar	...	344 667	284 205
Magyar nemzetiségű és anyanyelvű	...	325 396	...
Magát jugoszlávnak valló, de magyar anyanyelvű	...	14 789	...
Születési ezrelék	14,3	10,68	9,60
Halálozási ezrelék	...	18,89	21,13 (becslés)
Születés és halálozás egymás közti aránya	1,00	0,52	0,50 (becslés)
Vitális index (0–14 évesek és 60 évesek és idősebbek aránya)	1,00	1,37	0,71
		2002-ben	0,51

⁶⁵⁾ Mircics Károly adatai. In: Oktatási oknyomozó. MTT, Szabadka, 2006, 38. o.

A vajdasági magyarok részaránya Vajdaság összlakosságában már csak 14%. Beigazolódott az a korábbi becslés, hogy az utóbbi tizenöt évben a délvideki magyarok száma kb. 50 ezerrel csökken⁶⁶⁾. Az alábbi térképen látható, hogy a magyarok száma Vajdaságban a Tisza-mellékre és az anyaországgal határos régiókra koncentrálódik, és abszolút és relatív arányban is csökken.

3. ábra
A magyarok községenkénti részaránya
(2002. évi népszámlálás)

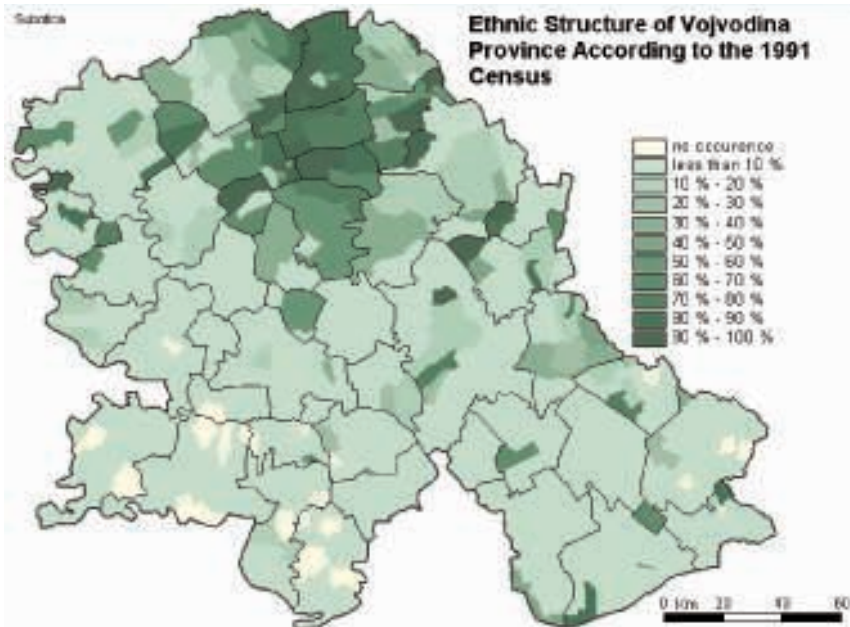

Figyelmet érdemelnek azok a községek, ahol a magyarság még jelentős (legalább 15 ezres) tömegben él. Ezekben a községekben⁶⁷⁾ minden körülmények között meg kell őriznünk a magyar művelődési, oktatási, sőt minden más intézményformát. A magyarok önszerveződésének szükségességéhez legalább ezekben a községekben és vonzásterületeiken nem fér kétség. Az alábbi táblázatban azokat a városokat, helységeket mutatjuk ki, ahol kivétel nélkül építenünk és erősíteniünk kell a magyar iskolahálózatot, sőt egy részükben a felsőoktatási intézményeket is: a szórványközpontokban (Újvidék, Nagybecskerek) a magyar középiskolai hálózatot, a tömbben (Szabadka, Zenta) pedig a középiskolai hálózaton kívül a felsőoktatás fejlesztését is tervezni kell. A térképen látható, hogy Vajdaság legnépesebb kisebbségét alkotó magyarság Bácska és Bácság északi részén tömbben él, míg délen szórványban. A vajdasági horvátok Szabadka és Topolya közötti területen élnek, a szlovákok apró szigeteket alkotnak Dél-Bácska szerb többségű népessége között. A románok a Romániához közeleső területeken élnek.

⁶⁶⁾ A 2000-ben kiadott demográfiai becslések szerint a délvideki magyarok száma kb. 285 ezer, míg a 2002. évi népszámlálás 290 ezerről számol be. A bejegyzettek közül is sokan ideiglenesen külföldön élnek (dolgoznak, tanulnak).

⁶⁷⁾ Magyarországi szóhasználatban a község mást jelent. Szerbiában a község települések csoportja; az adatok tehát Szabadka városra és környékére vonatkoznak.

4. ábra
A magyarlakta települések sűrűsége Vajdaságban
1991. évi népszámlálás)

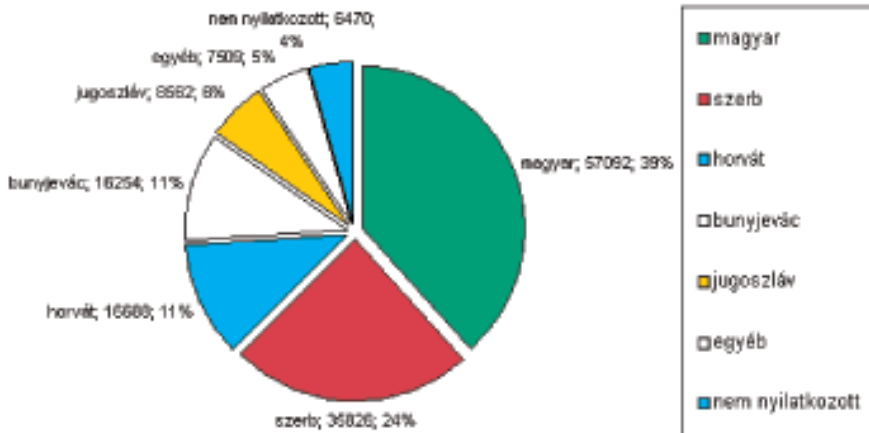

Forrás: Institut za geografiju PMF, Novi Sad, CD, MTT archivuma

Észak-Bácskában és Észak-Bánátban él a tömbmagyarság. E két régióban a lakosság részarányának majdnem a felét (kb. 45%-át) alkotja (összes számuk itt 165 732). Itt él a délvidéki magyarok 57%-a. A többi régió szóróvanná válása elkerülhetetlen. A közösségi érdekeket képviselők mind hangosabban emlegetik, hogy az a feladatunk, hogy optimális magyar iskolahálózat segítségével, új munkahelyekkel és vállalkozási lehetőségekkel csökkentsük az elvándorlást, s mindezzel elősegítsük a nemzeti kisebbség szülőföldön maradását.

A Krajina Szerb Köztársaság összeomlását és a boszniai szerb csapatok visszavonulását követően, 1996 tavaszáig közel negyedmilliónyi szerb menekült érkezett a Vajdaságba; 3/4-ed része Délnyugat-Bácskába és a Szerémségbe telepedett le. Főként az 1945–48 között kolonizált rokonai településeibe érkezett, és a kb. 30 ezer főnyi elűzött, elköltözött szerémségi, bácskai horvát falvakba, és természetesen a kedvező életkörülményeket kínáló városokba (pl. 24 487 szerb Újvidékre, 6-8 ezer Rumába, Zomborba, Pancsovára, Indjijába, Mitrovicára). A Tisza-vidéki magyar etnikai tömb területére viszonylag kisszámú (5891 főnyi) szerb, az összes vajdasági szerb menekültnek 2,4%-a telepedett le. A kedvező fekvésű, jó közlekedésű magyar többségű városokban és urbanizált térségekben viszont számottevő szerb menekült talált új otthonra (pl. Szabadka 6401, Temerin 3444, Óbecse 1471, Palics 1359 és Topolya 1200). Szabadka a legnagyobb magyar tömb. Az elmúlt évtizedben a szerbek különösen kedvelt célpontjává vált ez a határ menti, 1961-ig abszolút magyar többségű nagyváros. A művelődési, oktatási és kulturális központként működő Szabadkán a magyarok már nem képviselnek abszolút, csak relatív többséget.

5. ábra

A magyar érdekeltségű önkormányzatok képviselik a régió tömbmagyar-ságát (Szabadka, Kishegyes, Topolya, Magyarakanizsa, Zenta, Ada, Csóka, Óbecse), míg a többi magyar lakosú község igyekszik megőrizni a nemzeti megmaradáshoz oly fontos oktatási, művelődési és egyéb érdekszempontokat.

10. táblázatsorozat
Nemzetiségi adatok az egyes magyarlakta községekben
(2002. és 1991.)

	2002	1991
Teljes létszám	148 401	150 534
Szerb	35 826 (24,14%)	22 335 (14,83%)
Horvát	16 688 (11,24%)	16 369 (10,87%)
Bunyevác	16 254 (10,95%)	17 439 (11,58%)
Magyar	57 092 (38,47%)	64 277 (42,69%)
Jugoszláv	8 562 (5,76%)	22 746 (15,11%)

	2002	1991
Teljes létszám	13 494	14 394
Szerb	2 357 (17,46%)	1 634 (11,35%)
Crnagorác	2 812 (20,83%)	3 310 (22,99%)
Magyar	7 546 (55,92%)	8 452 (58,71%)

	2002	1991
Teljes létszám	27 510	30 668
Szerb	2 037 (7,4%)	1 907 (6,21%)
Magyar	23 802 (86,52%)	26 862 (87,58%)

	2002	1991
Teljes létszám	38 245	40 473
Szerb	11 454 (29,94%)	8 923 (22,04%)
Magyar	22 543 (58,94%)	26 185 (64,69%)

	2002	1991
Teljes létszám	18 894	21 506
Szerb	3 324 (17,59%)	3 272 (15,21%)
Magyar	14 558 (77,05%)	16 625 (77,30%)

	2002	1991
Teljes létszám	13 832	15 271
Szerb	5 205 (37,63%)	5 004 (32,76%)
Magyar	7 133 (51,56%)	8 623 (56,46%)

Zenta község nemzetiségi adatai

	2002	1991
Teljes létszám	25 568	28 779
Szerb	2 739 (10,71%)	3 272 (8,91%)
Magyar	20 587 (80,51%)	23 281 (80,89%)

Óbecse község

	2002	1991
Teljes létszám	40 987	42 685
Szerb	16 832 (41,06%)	14 295 (33,48%)
Magyar	20 018 (48,83%)	23 224 (64,69%)

Nagybecskerek község

	2002	1991
Teljes létszám	132 051	136 778
Szerb	98 794 (74,81%)	93 944 (68,68%)
Magyar	14 211 (10,76%)	17 264 (12,62%)

Nagykikinda község nemzetiségi adatai

	2002	1991
Teljes létszám	67 002	69 743
Szerb	51 212 (76,43%)	50 665 (72,64%)
Magyar	8 607 (12,84%)	9 874 (14,15%)

Zombor község

	2002	1991
Teljes létszám	97 263	96 105
Szerb	59 799 (61,48%)	93 944 (50,87%)
Magyar	14 211 (12,73%)	15 397 (16,02%)
Honvát	8 106 (8,30%)	8 693 (9,04%)
Bunyevác	2 730 (2,80%)	2 946 (3,06%)

Pancsova község nemzetiségi adatai

	2002	1991
Teljes létszám	127 162	125 261
Szerb	97 137 (76,38%)	86 333 (68,09%)
Magyar	4 037 (3,17%)	5 043 (4,02%)

Újvidék város

	2002	1991
Teljes létszám	299 294	179 626
Szerb	225 995 (75,50%)	114 966 (64,00%)
Magyar	15 687 (5,24%)	15 778 (8,78%)

Temerin község

	2002	1991
Teljes létszám	28 275	24 939
Szerb	18 155 (64,20%)	13 122 (52,61%)
Magyar	8 341 (29,49%)	9 646 (38,67%)

Forrás: Határon Túli Magyarok Hivatalának honlapja

A szerbek aránya Vajdaság magyarlakta területein is oly mértékben megnőtt, hogy ez maga után vonhatja az asszimilációs folyamatok felgyorsulását. A legújabb menekülthullám különösen a temerini, a zombori, a szabadkai községben és Újvidéken növelte a szerbek számát és arányát.

A magyarság a Tisza-menti övezetben (Magyarkanizsa, Zenta, Ada) tudta leginkább megtartani pozícióit, mert a létszámbeli csökkenése, illetve a szerbek létszámának növekedése nem érte el azt a szintet, ami a többi községben tapasztalható. Az óbecsei járásban a magyarság elveszítette abszolút többségét, 48%-os arányával már csak relatív többséget képez, de ilyen ütemű csökkenés mellett a közeljövőben relatív többségét is elveszítheti. A szórványmagyarság (Nagykikinda, Nagybecskerek, Zombor, Pancsova) demográfiai helyzete a külső tényezőktől (szerb bevándorlás, háborús viszonyok, gazdasági leépülés) eltekintve, stabilizálódott, fogyásuk nem nagyobb a többségi magyarság csökkenési szintjével.

2.4. Migrációs folyamatok

2.4.1. Migrációs hullámok

A jugoszlávok tömeges külföldi munkavállalása több évtizeden át szociális, gazdasági, erkölcsi, politikai és kulturális okokkal magyarázható; az utóbbi évtizedben mindehhez csatlakozott a háborús és válságos társadalmi helyzet is. A jugoszláv lakosok (köztük a magyarok) kivándorlása három évtizede tart. Ennek első hulláma, illetve a fejlett tőkés országokban való ideiglenes munkavállalás 1965 után kezdődött, egy (viszonylagosan sikertelen) társadalmi-gazdasági reformfolyamat beindításakor. Az állam a határok megnyitásával, új gazdasági és rendszerbeli intézkedésekkel kívánta megoldani az agrárlakosság túlnépesedésének, a munkanélküliségnek és a szakképzetlen munkaerőnek a problémáját. Az áramlás iránya a nyugat- és közép-európai országok: NSZK, Ausztria és Franciaország. A nyolcvanas évek végéig a kivándorlás anyagi indíttatású volt, tehát gazdasági migrációról beszélhetünk. A kilencvenes években változott az ok: a távozás politikai és pszichológiai jellegű; a háború és a katonai mozgósítás veszélye, valamint a félelem háború sújtotta vidékeken új dimenziót ad a jugoszlávok kivándorlásának. A távozás tömeges volt, fiatal szakemberek, egész családok települtek át azokba az országokba, amelyek hajlandóak menekültként vagy politikai, illetve gazdasági bevándorlóként befogadni őket (Kanada, Ausztrália, Németország, Magyarország stb.).

A korábbi időszakok kivándorlási hullámairól tudjuk, hogy a két világháború között, az 1918–24-es időszakban 45 000 magyar értelmiségit, közigazgatási alkalmazottat, birtokost és tőkést utasítottak ki az országból, 1921–29 között 14 442-en vándoroltak ki Amerikába. Itthon maradt a földnélküli magyar paraszt (a magyarok 44%-a), ők lettek az idénymunkások, kubikosok, napszámosok és cselédek. A szegény falvakból több ezer magyar költözött be városba, még Belgrádba is (egy időben, a fővárosban 30 000 magyar élt). A munkakeresés során a vajdasági magyarok bányákba, turistaközpontokba stb. is eljutottak. Az értelmiség egy része csakis az ország déli részein kapott állást. Az 1920 és 1941 közötti földreform keretében százezer szerb parasztcsaládot telepítettek Vajdaságba (családonként 5 ha-t kaptak, a hajdani magyar földbirtokosok földjeit is). A II. világháború alatt megkezdődött a délszláv *kolonisták* (betelepítettek) kiűzése és a bukovinai csángók betelepítése.

A II. világháború után Jugoszláviából a többi kelet-európai államhoz viszonyítva átlagos mértékben távoztak azok, akik nem értettek egyet az új, kommunista rezsimmel. Mintegy harmincezer magyar elköltözött, de egyes adatok szerint húszezer vérbosszú áldozata lett, köztük ártatlanok is (1945 őszén). Voltak, akik a szülőföld elhagyása mellett döntöttek, de az országhatáron belül változtattak lakóhelyet.

1961 után elkezdődött a lakosság folyamatos külföldre távozása, és attól kezdve egyre nőtt az ideiglenesen külföldön munkát vállalók száma. A szervezetlen és spontán kivándorlás megengedett, de váratlan volt. A pártdokumentumokban a munkaerő más országoknak való „átengedéséről” beszélnek, melyet az indokol, hogy elhárítsák a túlnépesedés és a munkaerő-felesleg kedvezőtlen következményeit. 1965-től a gazdasági migráció szervezetteren folyt,

a munkaképes lakosság mind tömegesebben távozott. A rendszer azt várta ettől, hogy rendbe jönnek a kedvezőtlen gazdasági folyamatok, az országnak haszna származik a visszatérők vagyonaiból. 1965-ös gazdasági reform meghirdetett közvetlen célja a gazdálkodás felélénkítése, a foglalkozottak improduktív munkájának megszüntetése, az állami gazdasági fejlesztési tervek befolyásának csökkentése volt – s mindez a piac kereslet-kínálat gazdasági törvényszerűségének bevezetésével, valamint a hitel- és pénzügyi rendszer reformja révén. A nyugat-európai országokban ekkor viszonylag magas volt gazdasági fellendülés, s nagy a kereslet a szakképzetlen, betanított és olcsó munkaerő iránt. A reformerők elképzelése szerint a szakképzetlenek, munkanélküliek távozásával csökkenni kellett volna a mezőgazdasági túlnépesedésnek, javulnia a munka minőségének, és a külföldről visszatérő munkások révén enyhülni kellett volna az egyes régiók között a gazdasági fejlődésben mutatkozó aránytalanságok.

A tömeges külföldre távozás a hatvanas években, a legfejlettebb köztársaságokban – Szlovéniában és Horvátországban – kezdődött, majd a többi köztársaságra is kiterjedt, legkésőbb pedig Kosovo-Metohijára. Egyes adatok szerint 1968 és 1979 között a külföldön dolgozók legnagyobb hányada Szerbiából távozott, mintegy egyharmada Szlovéniából és egytizede Kosovából.⁶⁸⁾ Az 1971. évi népszámláláskor 750 000 emigránst tartottak számon, s ez 1973-ban már elérte a 1,1 milliót⁶⁹⁾. Kosovóban a hatvanas évekhez viszonyítva nőtt az emigránsok száma (mintegy tízszeresére).

A kilencvenes években a háború közelsége és a *háborús veszélyeztetettség* következtében a Nagy-Jugoszlávia területén a migráció nagymértékben megváltoztatta a lakosság nemzetiségi és szociális összetételét. A lakosság veszélyeztetettsége miatt tömeges és gyors menekültáradat indult meg az országon belül és külföldre is. A huszadik század végén a *bombázások* előzményei és következményei (elszegényedés, mozgósítás, bizonytalanság) betetézték a tömeges emigrációt. Mérsékelt becslések szerint az utóbbi tíz évben kb. 50 000 magyar vándorolt ki Vajdaságból, de van, aki ennél többre becsüli a külföldön élők számát.

A belső vándorlásokhoz képest a tartomány területét elhagyó, többnyire külföldre irányuló külső migráció súlyosabb veszteségeket okozott az itteni magyarságnak, mint az asszimiláció. Kocsis Károly számításai⁷⁰⁾ szerint a magyar migrációs veszteség 1948–1991 között 69 193 fő volt, melyből 25 228 az 1980-as évekre esett. A nyugati munkavállalás lehetőségével és a jugoszláv gazdasági válság kibontakozásával összefüggésben, az akkor még csak ideiglenes jellegűnek, csupán munkavállalási célúnak gondolt első nagy kiáramlás 1965–1970 között történt: 16 627 magyar, a tartományból származó *vendégmunkások* 27,5%-a vállalt munkát Nyugaton.⁷¹⁾ Legtöbb magyar a szabadkai, újvidéki, topolyai, zombori és adai községekből kelt útra, legnagyobb arányban a bánági és bácskai nyelvszigetekről.

⁶⁸⁾ Stanovništvo i domaćinstva SR Srbije prema popisu 1981; Statistički institut SR Srbije, Centar za demografska istraživanja, Beograd, 1984.

⁶⁹⁾ Stanovništvo, 1984, 141. o.

⁷⁰⁾ Kocsis Károly fentebb említett tanulmánya

⁷¹⁾ Bukurov, B.: 1977 Etnička struktura radnika koji su na privremenom radu u inostranstvu. Zbornik radova Geografskog instituta „Jovan Cvijić” 29. 135–156. o.

A Kis-Jugoszlávia elleni általános zárlatot, melyet az ENSZ Biztonsági Tanácsa hozott (1992. 05. 30.), rohamos gazdasági katasztrófa, elszegényedés, fokozatosan elmérgesedő interetnikus kapcsolatok követték, s miattuk ugyan-csak a magyarok ezrei hagyták el szülőföldjüket (egyesekek 30 ezer, mások 50 ezerre becsülik az emigráltak számát, attól függően, hogy az első kivándorlót, vagy a családtagjaikat is beleszámítják).

Migrációs okok: a titói Jugoszlávia – a keleti tömbhöz nem tartozó szocialista ország – földrajzi-**politikai nyitottságához** viszonyítva, szinte kép-telenségnek hat, hogy a kilencvenes években éppen az **ország bezártsága**, gettóvá válása okozta a lakosság emigrálását. Fontos tényező a külföldre távozók esetében a **szegénység, a munkanélküliség, a reformok elmaradása**, ami egyirányúvá teszi e törekvéseket. A magyar szakemberek külföldre távozását – az **agyelszívást** – serkentette a szakemberek tudásának, tehetségének kihasználatlansága, a tudományos kutatás kedvezőtlen helyzete, az elégtelen befek-tetések az újításokba, találmányokba, az anyagi megbecsülés hiánya. Ugyanakkor az egyesült Európa új, kreatív törekvéseknek adott mind nagyobb teret, ahol tehetséges szakembereink versenybe állhattak. A **leszűkült szociális-kulturális kisebbségi élet- és fejlődési tér** lehetetlenné tette a megfelelő hagyományörző életmód megtartását, megnyirbálta az anyanyelvű oktatást (óvodától az egyetemig). A **politikai emigránsok** a kilencvenes évek elején jelentek meg, általában arra hivatkoztak, hogy nem akarnak eleget tenni a **katonai behívónak**, alapvető polgári jogukat érzik veszélyeztetve kisebbségi nemzethez tartozásuk miatt. A magyarok többsége nem érezte szükségét, hogy részt vegyen a délszláv viszály bármely formájában. Végül nem feledkezhetünk meg a pszichológiai tényezőkről sem: a háborútól, a mozgósításoktól való fé-lelelmről, továbbá a gazdasági zárlat okozta nyomasztó helyzetről, amelynek következtében Szerbia gazdasága sokáig nem fog talpra állni. Mindez a **kilá-tástalanság, a tehetetlenség érzését váltja ki** az emberek többségéből.

A Szerbiából távozó magyar emigránsok kezdetben, **célországként**, kevés kivételtől eltekintve, európai országot választottak: Németország, Ausztria, Svéd-ország és Franciaország, s kisebb számban indultak Európán kívüli országba, például Kanadába. Érdemes megemlíteni, hogy *legújabbban, amikor az európai országokat elárasztották a menekültek és vendégmunkások, emigránsaink nemigen válogatnak, oda mennek, ahol befogadják őket: Kanadába, Új-Zélandra vagy éppen Ausztráliába.*

A Szerbiát elhagyó többi emigráns is, kis kivétellel az európai országokba igyekezett. A korábbi évtizedekben 92%-uk Németországba, Ausztriába és Franciaországba vándorolt ki, s mindössze 7,2% Európán kívüli országba. Ami az európai befogadó országokat illeti, első helyen Németország áll, a második helyet Ausztria foglalja el, majd Franciaország, Svédország és Svájc következik; a távolabbi földrészek országai közül Ausztrália, az Amerikai Egyesült Államok és Kanada vezet. A kilencvenes évek második felében a szerbiai áttelepülők oda költöznek át, ahol befogadják őket: Kanadába, Új-Zélandra, Dél-Amerikába.

A migrációs hullám kezdetén (a hatvanas és hetvenes években) a kiván-dorlók maguk döntötték el, hogy külföldön vállalnak-e munkát, tehát az ország kínálta az általában szakképzetlen vagy szakképzett munkaerőtöbbletet. Ma vi-szont az, hogy valaki kivándorol-e, a befogadó ország igényétől függ. Ma

meghatározott szakképesítéssel rendelkező fiatal szakembereket keresnek, állandó munkavállalásra elsősorban a tehetséges fiataloknak van esélyük.

Kedvezőtlen jelenség, hogy az ideiglenesen külföldön munkát vállalók szakképzettsége jobb, mint az itthon foglalkoztatottaké. Napjainkban ez a kép még rosszabb, mert a befogadó országokban nincs többé igény a szakképzetlen munkaerőre. A munkaerő-elvándorlás okozta közvetlen károk egyike az anyagi veszteség, amely a társadalmat érte azoknak a szakembereknek a távozásával, akik a képzésére sok pénzt fordított, hiszen a kész szakemberek tudásukat más országokban kamatoztatják: ezek az országok beruházás nélkül jutnak képzett szakemberekhez. Ugyanakkor az emberi és anyagi veszteséget elszenvedő országban lassul a gazdasági fejlődés üteme és minősége. Így az ország, ahonnan nagy számban emigrálnak, nagyban függ a külföldi tőkebefektetéstől, amelyet az elvesztett szakmunkaerő pótlására fordítanak. A termelékenység csökkenésével kisebb lesz a munkaerő-versengés is, mivel az eltávozott jó munkaerő helyét az alacsonyabb képzettségű munkanélküliek foglalják el.

A hirtelen életmód-változtatás hatással van az emberek egyéni és családi életére is. Amikor megöregszenek, erejük fogytán viszonylag alacsony nyugdíjjal térnek vissza. Természetesen vannak olyan sikeres, fiatal, vállalkozó szellemű emberek is, akik nem kívánnak(tak? aktív éveik alatt mindvégig külföldön dolgozni: szeretnének/tek volna visszatérni, és addig szerzett tőkájukat ingatlanba, vállalkozásba fektetni. Ez a tőke jól jött volna, s ma is jól jönne, de a kilencvenes években senki sem mert befektetni a háború által veszélyeztetett területeken. A tőke külföldön marad mindaddig, amíg itthon nem rendeződik a helyzet. A nem hivatalos adatok szerint állampolgáraink pénztökéket fektettek be Ausztriában, Németországban, Olaszországban, Cipruson és Magyarországon, mert ott biztonságban látják felhalmozott tőkájukat.

Konklúzió

A vajdasági régió kedvezőtlen demográfiai folyamatának megállítása érdekében javítani kell az életminőséget, csökkenteni az elvándorlási készséget, az egyes kistélepüléseken fejleszteni a közösségi életet, megtartani az (anyanyelvű) oktatást, a beruházási lehetőségeket.

3. Életminőség – humánháttér, kultúra

3.1. Néhány jellemző adat a szerbiai/vajdasági társadalomról

Nemcsak a gazdagság, hanem a szegénység is globalizálódott. A fejletlen országoknak nincs más választásuk, mint saját erőforrásaikra támaszkodni. Az élelmiszerral való ellátottság például a talaj minőségétől és közvetlenül a termeléstől függ. Fenntarthatóságuk a természetes környezetre támaszkodik. Az ilyen közvetlen kapcsolat nem teremt tartalékot és rugalmasságot, az ilyen erőforrások fenntartása önmagában nem biztosítja a társadalmak fenntarthatóságát sem. S mivel hiányzik a rugalmasság, elég néhány száraz év, egy háború

vagy egy krízis, hogy visszavesse a fejlődést. Az ember által előállított eszközök növelik a rugalmasságot, de a fejlődő társadalmakban ez nincs jelen kielégítő mértékben. Tehát a társadalmi alkalmazkodás és rugalmasság biztosítása is a fejlesztés hajtóereje.

Szerbiában a szakemberek is felhasználják az újvidéki **SCAN ügynökség közvélemény-kutatási eredményeit**. A véleménykutatásról szóló 2006. március-áprilisi jelentés első kérdése a családok anyagi helyzetére, a második az életminőségre vonatkozott. Az 1700 megkérdezett szerbiai lakos 50,4%-a úgy vélte, hogy ugyanúgy él, mint az előző évben, 28,4% rosszabbul, és alig több mint 11% gondolta, hogy jobban él. Pozitívan értékelhető, hogy Szerbiában van olyan jellegű közvélemény-kutatás, amely e kérdésekkel foglalkozik, de nem biztos, hogy módszertanilag kiforrott, és az sem biztos, hogy létezik már megfelelő közgondolkodás, és a lakosság legalább megközelítőleg ugyanazt érti az életminőségen.

3.2. Szerbia és az egyes régiók helyzete a HDI-mutatók alapján

Az UNDP által készített Human Development Report – Serbia 2005 (27) mellékletében (Main socioeconomic and human development indicators) megtalálhatók a Szerbiára vonatkozó Human Development Index – HDI-mutatók. Az adathiányból adódó nehézségek ellenére az indexek számítása standard módszerrel, a következő három összetevő átlagán alapul.

- Életminőség a születéskor várható életkorral kifejezve.
- Írástudás és képzettség.
- Életszínvonal GDP/capita, vásárlóerő paritáson számolva.

Mindhárom indexet a következők szerint korrigálták:

$$(I - I_{\min}) / (I_{\max} - I_{\min})$$

A születéskor várható életkor 2002-re:

Várható életkor	71,8	év
Várható minimális életkor	25	év
Várható maximális életkor	85	év

$$(71,8-25)/(85-25) = \mathbf{0,780}$$

Az írástudás és képzettség súlyozott átlaga a felnőttek írástudása indexének kettővel súlyozva és a beiskolázási indexnek eggyel súlyozva.

A GDP indexet a korrigált GDP/capita vásárlóerő paritása alapján számították ki a következők szerint:

GDP index(PPP) 2002	4 948 \$
GDP index(PPP) min	100 \$
GDP index(PPP) max	40 000 \$

$$(\log_{10}(4.948) - \log_{10}(100)) - (40000 - \log_{10}(100)) = \mathbf{0,651}$$

$$\mathbf{HDI} = (0,780 + 0,885 + 0,651) / 3 = \mathbf{0,772}$$

Az előzőek alapján számított indexek az 1. táblázatban láthatók.

1. táblázat
HDI 1999. és 2002. Szerbiában

	Írástudás és képzettség index	Várható élettartam index	GDP index	HDI
1999	0,850	0,773	0,563	0,729
2002	0,885	0,780	0,651	0,772
Változás %	4	1	16	6

A 0,772 HDI-index alapján Szerbia a 74. helyen áll a HDI-számításokkal felölelt 178 ország között. Ha tekintetbe vesszük, hogy a 0,8 és annál magasabb indexet tekintik a fejlettek csoportjának, akkor Szerbia a közepesen fejlettek felső részében helyezkedik el. A várható élettartam index alapján Szerbia a 73., az írástudás és képzettség index alapján a 62. helyen van, a GDP-index alapján a 92. helyen. Ebből következik, hogy **a HDI javítása érdekében elsősorban a gazdasági fejlődés a hangsúlyos probléma.**

Érdekes képet nyújt az indexek alakulása Belgrád, Vajdaság és szűkebb Szerbia összehasonlítása, ami a következő táblázatban látható.

2. táblázat
A HDI-értékek régióként 2002-ben

Indexek	Régió			Átlag	St. eltérés
	Belgrád	Vajdaság	Szűkebb Szerbia		
	Átlag			Átlag	St. eltérés
Írástudás és képzettség	0,984	0,873	0,825	0,885	0,072
Várható élettartam	0,782	0,760	0,803	0,780	0,091
GDP-index	0,711	0,672	0,586	0,651	0,071
HDI	0,826	0,768	0,738	0,772	0,049

Magyarázat: Az indexek a lakosság számával súlyozottak.

Vajdaság és szűkebb Szerbia HDI-indexe közötti eltérés nem szignifikáns, és **nem támasztja alá a feltevést, hogy Vajdaság Szerbia legfejlettebb része.** A gazdasági válság megviselte Vajdaságot is – talán még jobban, mint az ország más részeit. Ez is arra ösztönöz, hogy a gazdasági fejlődésre koncentráljunk.

Célszerű áttekinteni a négy említett index eltéréseit körzetek szerint is.

3. táblázat
Az indexek áttekintése körzetek szerint

Körzet	Indexek			
	Írástudás és képzettség	Várható élettartam	GDP	HDI
Belgrád	0,984	0,782	0,711	0,826
Vajdasági körzetek				
Észak-Bácska	0,892	0,796	0,676	0,788
Közép-Bánát	0,863	0,826	0,656	0,782

Észak-Bánát	0,831	0,815	0,677	0,774
Dél-Bánát	0,840	0,800	0,682	0,774
Nyugat-Bácska	0,827	0,782	0,696	0,769
Dél-Bácska	0,931	0,756	0,525	0,737
Szerémség	0,802	0,751	0,615	0,723
Szerbiai körzetek				
Mačva	0,827	0,731	0,595	0,718
Kolubara	0,813	0,815	0,607	0,745
Duna-mellék	0,794	0,753	0,588	0,712
Braničevo	0,818	0,852	0,642	0,771
Šumadija	0,909	0,817	0,416	0,714
Morava-mellék	0,845	0,845	0,624	0,771
Bor	0,784	0,762	0,613	0,720
Zaječar	0,814	0,935	0,601	0,783
Zlatibor	0,825	0,714	0,600	0,713
Morava	0,808	0,780	0,636	0,741
Raška	0,846	0,780	0,557	0,728
Rasina	0,808	0,815	0,603	0,742
Nišava	0,921	0,911	0,644	0,825
Toplice	0,813	0,837	0,559	0,736
Pirot	0,776	0,919	0,597	0,764
Jablanica	0,843	0,813	0,549	0,735
Pćinja	0,730	0,685	0,575	0,663

Mint látható is, a vajdasági körzetek nem mutatnak kimagaslóan jobb képet, és érvényes, hogy az életminőség javulásához elsősorban gazdasági fejlődésre van szükség.

3.3. Szerbia és az egyes régiók legfontosabb makrogazdasági mutatói

A gazdasági problémákat jelzik Szerbia fontosabb makrogazdasági mutatói is.

4. táblázat

A legfontosabb makrogazdasági mutatók Szerbiában (2000–2004)

	2000	2001	2002	2003	2004
Nominális GDP, US\$ folyó árf.	8 019	10 661	14 282	18 984	21 771*
GDP/capita	1 069	1 421	1 904	2 531	2 903*
GDP növekedés %	5,0	5,5	4	3	7
Infláció az év évégén %	111,9	40,7	14,8	7,8	13,7
Állami kiadások a GDP %	37,6	40,2	46,7	46,1	

Keresked. mérleghiány (mill. US\$)	1 788	2 834	3 908	4 847	7 047
Folyó mérleghiány (GDP %)	4	3,2	10	9,1	13,2
Külf. nettó befektetése (mill. US\$)	25	165	475	1 360	966
Devizataralék év végén (mill. US\$)	524	1 169	2 280	3 550	4 244
Külső tartozás (mill. US\$) 11 403	11 948	11 839	14 241	13555(1)	
Munkanélküliségi ráta	25,6	26,8	29,0	31,7	31,6

Megjegyzés: * Becslés a 2004. év

Előzetes, 2004. november végi adatok

Forrás: Szerb Nemzeti Bank, Köztársasági Statisztikai Intézet, Gazdasági Intézet számításai.

A Világbank módszertana szerint számított GDP/capita alacsonyabb értékeket mutat és évenként a következők szerint változott:

1997	1497,9 US\$
1998	1473,6 US\$
1999	1243,4 US\$
2000	1071,0 US\$
2001	1256,3 US\$
2002	1459,5 US\$
2003	2001,4 US\$

Szabadkával és Észak-Bácskával kapcsolatban csak a nemzeti jövedelemre vonatkozó adatokkal rendelkezünk. A Szerbián belüli relatív arányok azt mutatják, hogy Szabadka és Észak-Bácska nemzeti jövedelme lényegesen meghaladta a szerbiai átlagot, és a vajdaságit is (10%-kal 1991-ben).

5. táblázat

Nemzeti jövedelem 1991-ben és 2002-ben (euró)

Entitás	1991		2002		2002/91
	Nemzeti jövedelem lakosonként	Az entitás nemzeti jövedelme Szerbia=100	Nemzeti jövedelem lakosonként	Az entitás nemzeti jövedelme Szerbia=100	A nemzeti jövedelem indexe
Észak-Bácska	3 343,4	150,7	1 470,1	116,2	44,0
Szabadka	3 504,1	158,0	1 522,0	120,3	43,4
Vajdaság	3 182,6	143,5	1 487,0	117,5	46,7
Szerbia	2 218,2	100,0	1 265,1	100,0	57,0

Forrás: RZS godišnjaci 1992 i 2003.

A 2002. évi adatok azt mutatják, hogy Szerbia és Vajdaság átlagához viszonyítva lényegesen csökkent Észak-Bácskának és Szabadkának a nemzeti jövedelemben mutatott előnye.

3.4. Szerbia és a régiók aktív lakossága

A gazdasági problémákra mutat rá az aktív, eltartott és a jövedelemmel rendelkező, de inaktív lakosság részaránya is. Az alábbi táblázatok a 2002. évi népszámlálás alapján készültek.

6. táblázat
A lakosság megoszlása Szerbiában/Vajdaságban gazdasági aktivitás alapján

	Összes	Aktív	Jövedelemmel rendelkező	Eltartott	Külföldön dolgozó
Szerbia	7 498 001	3 398 227	1 511 816	2 570 639	17 319
Vajdaság	2 031 992	912 800	408 999	706 843	3 350
%					
Szerbia	100	45,32	20,16	34,29	0,23
Vajdaság	100	44,92	20,13	34,79	0,16

7. táblázat
A lakosság megoszlása Észak-Vajdaságban és a magyar többségű községekben a gazdasági aktivitás alapján

	Összes	Aktív	Dolgozik	Jövedelme van	Eltartott	Külföldön dolgozó
Észak- Bácska	200 140	89 939	70 923	45 736	64 265	200
Észak-Bánát	165 881	73 761	59 700	36 638	55 273	209
Σ	366 021	163 700	130 623	82 374	119 538	409
%	100	44,72	32,69	22,50	32,66	0,12
Magyar többségű községek						
Szabadka	148 401	68 098	53 728	34 159	45 984	160
Topolya	38 245	16 338	13 124	8 588	13 285	34
Kishegyes	13 494	5 503	4 071	2 989	4 996	6
Ada	18 994	8 230	6 838	4 056	6 686	22
Magyarkanizsa	27 510	12 810	11 092	5 269	9 401	30
Zenta	25 568	11 331	9 110	6 115	8 083	39
Csóka	13 832	5 752	4 740	3 404	4 663	13
Óbecse	40 987	17 505	14 581	8 602	14 845	35

A táblázatban az látható, hogy mind egész Szerbiára, mind Vajdaságra és a tartomány északi részére jellemző az aktív lakosság alacsony aránya, a nem dolgozó (munkát kereső) aktív lakosság magas száma, ami szintén a gazdasági problémákra utal, s az életminőség javulásának legnagyobb akadálya.

3.5. A lakossági fogyasztás

A lakossági fogyasztás Szerbiában 2003-ban, a 2005. évi statisztikai évkönyv adatai alapján a következőképpen oszlott meg:

8. táblázat
Lakossági fogyasztás-szerkezet Szerbiában, 2003-ban (%)

Teljes fogyasztás	100,00
Szociális és egyéb juttatások	7,89
Kiadások	92,11
Élelmiszer	31,03
Alkohol, dohány	6,21
Ruházat és lábbeli	5,05
Lakás, víz, áram, gáz, tüzelő	18,66
Lakberendezés és karbantartás	4,18
Egészségügyi kiadások	2,43
Szállítás	9,43
Kommunikáció	3,65
Rekreáció, kultúra	3,19
Oktatás	1,22
Éttermi és hotelszolgáltatások	3,02

Az alacsony jövedelmi szintre jellemző, hogy sokat költünk élelmiszerre, ami érthető, mert a táplálkozás egyoldalú. Ugyanakkor az alkohol- és dohányfogyasztás nem az egészséges életmódra jellemző. Az egészségügyi kiadások, rekreációra, kultúrára, oktatásra fordított kiadások is elmaradnak a fejlett országok hasonló mutató mögött.

3.6. Az átlagéletkor és várható életkor

Az átlagéletkor és várható életkor alakulása lassú javulást mutat, de lényeges lemaradást is a fejlettebb országok mögött.

9. táblázat
Az életkor alakulása Szerbiában

Év	Átlag életkor	Várható életkor	
		Férfiak	Nők
1991	37,5	69,0	74,1
2000	39,7	69,6	74,8
2001	39,9	69,6	74,9
2002	40,2	69,7	75,0
2003	40,3	69,9	75,1

3.7. Környezeti tényezők – infrastrukturális, kulturális és szociális háló

Vajdaságnak nagy kulturális hagyománya van. Az itt élő népek, nemzeti és etnikai kisebbségek népművészeti hagyományát több mint négyszáz amatőr

művelődési egyesület ápolja. A képtárakban évente több száz tárlatot mutatnak be. Több városban kimagasló zenei és színházi élet zajlik. A tartománynak 12 hivatásos színháza, valamint 14 gyermek- és amatőrszínház van; a térségben 30 múzeum, 25 mozi, 36 rádióállomás, 6 tévéállomás működik, 311 tudományos-, iskola- és közkönyvtár járul hozzá a tartomány kulturális gyarapodásához.⁷²⁾

Tekintettel az egészségügyben uralkodó nehezen definiálható, átmeneti időszakra, igen nehéz megfelelő adatokat közreadni a tartomány egészségügyi hálójáról. Vajdaságra vonatkozó legfrissebb adatok hiányában a kutatás a DKMT kiadványának 1999. évi adataira hagyatkozik. Vajdaságban a 10 000 főre 21 orvos jut,⁷³⁾ ez a magyarországi DKMT régiós megyék fejlettségétől jóval elmarad. Csongrád-megyében például 46 praktizáló orvos jut egységnyi számú lakosra. A 100 000 lakosra 609 kórházi ágy is jóval elmarad mind a magyar, mind a román megyék mögött, nem beszélve a kapacitások kihasználtságáról, ami térségünkben szinte a legrosszabb. Ezen adatok ismeretében nem lehet kérdéses, hogy szükség van az egészségügyi ágazat gyökeres megreformálására.

A lakás- és kommunális ellátottság szempontjából a helyzet a következő: a 2002. évi népszámlálási adatok alapján a tartományban 750 ezer lakás volt; az átlagos lakás-alapterület 73,1 m², az egy főre jutó alapterület 27,0. Szintén a 2002. évi adatok alapján Vajdaságban 1 lakásra 2,7 lakó jut.⁷⁴⁾

3.8. Az írástudatlanság és képzettség

Az írni-olvasni tudás és képzettség mutatóit az UNDP jelentése alapján a következő táblázatban mutatjuk be néhány szerbiai nemzetiségre vonatkozóan. A magyarok, horvátok, szlovákok képzettségüket illetően lemaradóban vannak. Különösen feltűnő, hogy a nemzeti kisebbségek körében milyen alacsony a főiskolát és egyetemet végzettek aránya a szerbekhez és a montenegróiakhoz viszonyítva.

10. táblázat
Írástudatlanság és képzettség (%)

	Írástudatlan	Írni/olvasni tudó	Isk. végz. nélk.	1-3. oszt.	4-7. oszt.	Elemi iskola	Középiskola	Főiskola	Egyetem	N.a.
Szerb	3,35	100,00	5,42	1,94	13,73	23,06	42,23	4,65	6,69	2,29
Montenegrói	1,07	100,00	2,49	0,95	5,00	16,83	48,14	8,72	16,35	1,52
Albán	7,00	100,00	12,38	1,10	13,58	44,96	16,63	1,87	2,36	7,12
Magyar	4,99	100,00	2,11	3,09	20,95	29,76	37,34	3,28	3,03	0,45
Horvát	1,09	100,00	2,08	2,40	22,91	27,81	38,77	3,06	2,84	0,12
Szlovák	0,67	100,00	1,60	1,70	22,82	31,99	34,87	2,99	3,20	0,83

⁷²⁾ Statistički godišnjak Srbije 2005. 390–394. o.

⁷³⁾ Szerbiai statisztikai évkönyv 2005. 390–394. o.

⁷⁴⁾ Összehasonlítva az adatokat a DKMT-kiadványban közölt romániai és magyarországi megyékre vonatkozó adatokkal, jelentős különbségek fedezhetők fel. Magyarországon is és Romániában is egy lakásban kicsit kevesebb lakó él (2,3, 2,7), míg az átlagos lakás-alapterületek jóval nagyobbak. Romániában 100, sőt 150 m² fölöttiek, míg Magyarország határ menti megyéiben 85 és 100 m². – Duna-Körös-Maros-Tisza Regionális Együttműködés. Euróregió. 2002, 48–49. o.

11. táblázat
A 15 évnél idősebb népesség iskolai végzettsége (2002. évi népszámlálás)

	Összes	Is.vég. nélkül	1-3. oszt.	4-7. oszt	Elemi végzett.	Közép- iskola	Fő-iskola	Egyetem	N.a.
Vajdaság	1 709 778	75 377	34 726	245 663	425 564	751 182	73 485	88 596	15 185
Észak-Bácska	168 992	4 394	3 340	27 293	45 570	72 814	7 471	7 872	238
Észak-Bánát	139 937	4 846	3 945	26 377	38 579	55 136	5 374	5 078	602
<i>Magyar többségű községek</i>									
Szabadka	125 519	2 775	2 038	19 239	33 254	55 608	6 010	6 418	177
Topolya	32 340	1 232	957	6 134	9 058	12 640	1 128	1 165	26
Kishegyes	11 133	387	345	1 920	3 258	4 566	333	289	35
Ada	16 051	354	425	3 313	4 616	6 185	612	505	41
Magyar-kanizsa	23 194	479	737	5 511	7 173	8 075	693	494	32
Zenta	21 497	491	422	4 052	5 631	8 877	1 037	958	29
Csóka	11 639	319	522	2 825	3 248	4 089	337	260	39
Óbecse	34 139	1 232	1 021	5 954	10 335	12 836	1 145	1 302	34

A tartományt behálózzák az iskoláskor előtti intézmények, valamint az általános és középiskolák, továbbá a felsőfokú intézmények. 636 óvoda, 535 általános iskola, 124 középiskola és 50 felsőfokú intézmény működik összesen 28 080 pedagógussal és 364 007 tanulóval.⁷⁵⁾ A felsőfokú oktatás szerb nyelven folyik, illetve bizonyos karokon egyes kisebbségi nyelveken is. Fejlett az írott és az elektronikus sajtóhálózat. A lapok, műsorok több kisebbség nyelvén is készülnek. A 2001-ben rendszeresen megjelent 32 újság közül 14 magyar nyelvű, míg a 15 folyóirat közül 8 a magyar olvasóközönség igényeit volt hivatott kielégíteni.⁷⁶⁾

Összegezés

Létezik már olyan közvélemény-kutatás, amelyben az életminőséggel kapcsolatos globális kérdés is szerepel, ami dicséretes, de valószínű, hogy a szemléletváltáshoz hiányzik még a megfelelő közgondolkodás.

Az UNDP által készített Human Development Report – Serbia 2005 szerint Szerbia HDI indexe 2002-ben 0,772, ami a 178 tagállam között a 74. helyet jelenti, és a közepesen fejlettekhez tartozik.

A várható élettartam index alapján Szerbia a 73. az írástudatlanság felszámolásában, a képzettségi index alapján a 62. helyen, míg a GDP-index alapján 92. helyen van. Ebből következik, hogy **a HDI javítása érdekében első sorban a gazdasági fejlődés a fő feladata.**

Vajdaság és szűkebb Szerbia HDI-indexe közötti eltérés nem szignifikáns és nem támasztja alá a vélekedést, hogy Vajdaság képezi Szerbia legfejlettebb részét.

⁷⁵⁾ Bővebben: Statistički godišnjak Srbije 2005. 368–378. o.

⁷⁶⁾ Statistički godišnjak Srbije 2005. 397. o.

A gazdasági problémákat hozzák előtérbe Szerbia legfontosabb makrogazdasági mutatói is a kevesebb, mint 3000 dolláros GDP/capita szinttel.

Szabadkával és Észak-Bácskával kapcsolatban nem GDP-mutatóval, hanem nemzeti jövedelemre vonatkozó adatokkal rendelkezünk. A nemzeti jövedelem Szerbián belüli relatív arányai azt mutatják, hogy 1991-ben Szabadka és Észak-Bácska nemzeti jövedelme 10%-kal meghaladta szerbiai átlagot, és a vajdaságit is, míg 2002-ben lényegesen csökkent Észak-Bácska és Szabadka nemzeti jövedelemelőnye: a gazdasági válság itt erősebben éreztette hatását.

Mind egész Szerbiára, mind Vajdaságra és Vajdaságra északi részére jellemző az aktív lakosság alacsony aránya, az aktív, munkát kereső lakosság magas száma, aminek szintén a gazdasági nehézségek az okai – az életminőség javulását is akadályozzák.

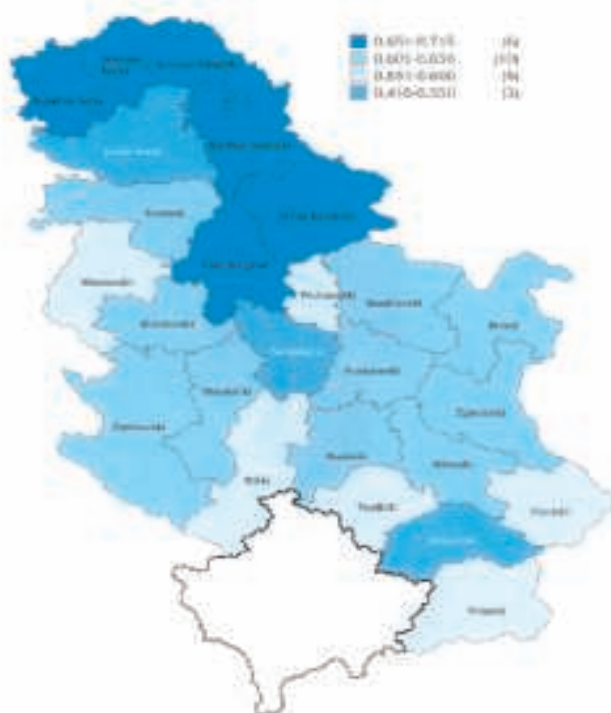
A lakosság közfogyasztás-mutatói szerint Szerbiában – az alacsony jövedelmekre jellemzően – a kiadásokban magas az élelmiszer-költség részesedése aránya. Az alkohol- és dohányfogyasztás szintje egészségtelen életmódot jelez. Az egészségügyi kiadások, a rekreációra, kultúrára, oktatásra fordított kiadások is elmaradnak a fejlett országok hasonló mutatói mögött.

A magyarok, horvátok, szlovákok képzettsége lassan lemaradóban van a szerbek és montenegróiak képzettsége mögött. Különösen szembetűnő a főiskolát és egyetemet végzett nemzeti kisebbségek alacsony száma a szerbekhez és a montenegróiakhoz viszonyítva.

Mellékletek

GDPI Index by District, Serbia 2002

Life Expectancy Index by District, Serbia 2002

4. Munkaerőpiac

A 1990-es éveket gazdasági problémák jellemzik, az akkori Jugoszláviában dúló háború következményeként. Politikai szempontból mélypont 1999, a NATO-bombázások időszakában. A 2000 októberében bekövetkezett politikai változások után új kormány jött létre, amely gazdaságpolitikájának, valamint a külföldről érkezett segélyeknek köszönhetően reménykeltő volt. A reformok üteme mégis viszonylag lassú.

4.1. Munkaerőpiac

4.1.1. A munkaerőpiacot szabályozó törvények

A modern munkajogra a háromoldalúság elve (tripartizmus) jellemző: a munkaadókon és munkavállalókon kívül az állam is fontos szerephez jut (feladata ellenőrizni a megfelelő munkakörülményeket). Jugoszláviában a II. világháború után öngazgatású szocializmus jelleggel rendelkező munkaügyi viszonyok jöttek létre, melyeket az öngazgatás, a teljes foglalkoztatottság és a társadalmi tulajdon jellemezett. Az 1990-es, háborús évek következményeként, a gazdasági megrázkódtatások miatt csorbultak a munkások jogai. Az igen elterjedt társadalmi munkaviszonyt felváltották a feketepiac törvényei. A háborús időszakot követően Szerbia magánosítását szorgalmazó törvénycsomagokkal együtt 2001. december 12-én meghozták a munkajogi törvényt, majd 2003. április 1-én a nyugdíjakat és a szociális ellátást szabályozó törvényt. Ezekkel összhangban az ország munkaerő-politikájára a liberalizmus lett jellemző, mivel egyre kevesebb a státus jellegű jog, és egyre nagyobb szerephez jutnak az egyéni munkaszerződésekből megfogalmazott jogok. (Szerbia munkajogi törvénye, a Szerbia Köztársaság Hivatalos Közlönyének 70/2001. és 73/2003. számában jelent meg). Ennek számos hiányossága van, amelyek közül a legszembetűnőbbek a következők:

- nem szabályozza az állami szférában dolgozók helyzetét;
- nem biztosítja teljes mértékben a tripartizmus elvét;
- nem tartalmazza a szociális dialógus lehetőségét;
- relativizálja az eddigi abszolút jogokat (pl. a nők munkavállalásával kapcsolatban felmerülő abszolút jogokat);
- az új munkajogi törvény meghozatalakor még ellentétben állt az akkor érvényben lévő szövetségi törvényekkel, és ez veszélyeztette a jogállamiságot is.

2003. július 10-én meghozták az új foglalkoztatási és munkanélküliségi biztosítási törvényt. Ennek is vannak bizonyos hiányosságai:

- az új jogszabály nem tartalmazza a szociális dialógus lehetőségét;
- a munkaadókat kedvezményezi a munkavállalókkal szemben.

Újdonságnak számít a közmunka fogalmának meghatározása, mivel az új törvény értelmében közmunka nem csak az utakon és a töltéseken végzett munkát öleli fel, hanem a mozgássérülteken való segítséget, valamint a műemlék-védelemben és a környezetvédelemben kifejtett tevékenységet is.

4.1.2. A munkaerőpiac szereplői

A munkaerőpiac főszereplői a munkaadók és a munkavállalók, valamint az állam, amely a köztük felállított viszonyt ellenőrzi. A gazdaságban, a társadalomban uralkodó helyzet miatt, valamint a jogi szabályozás jellegéből kifolyólag nem is létezett valós munkaerőpiac, mivel annak szereplői csak részlegesen végzik el a rájuk háruló feladatokat. A munkaerőpiac szereplői közé alapvetően olyan intézmények és szervezetek tartoznak, mint a Nemzeti Foglalkoztatás-ügyi Hivatal⁷⁷⁾, állami és magántulajdonban levő munkaközvetítő irodák⁷⁸⁾, Foglalkoztatási Tanács⁷⁹⁾, munkavállalók érdekvédelmi szervezetei és szakszervezetei⁸⁰⁾, valamint a Köztársasági Munkaerő-piaci Intézet.⁸¹⁾ 2003-ban a gyakornok-képzésben több mint 4200, a voluntőr programban több mint 700 munkanélküli vehetett részt. A szakmai továbbképzéseket az intézet munkatársai a szerint csoportosítják, hogy egy adott munkaadó konkrét szükségleteit figyelembe vevő képzésről van-e szó, vagy pedig általános, a munkaerő-piaci helyzetet figyelembe vevő programról. A 2003-ban a munkaadók speciális elvárásai alapján 3785 egyén gyarapíthatta tudását, míg az egyéb továbbképzési programok 11 295 munkanélkülit érintettek.

Szerbia foglalkoztatottsági mutatói

A munkanélküliségi mutatók csak azokat ölelik fel, akik a foglalkoztatás-ügyi szervezeteknél vannak bejegyezve. Munkaviszonyban levőnek tekintik azt, aki munkaviszonyban van vállalatnál, szervezetnél vagy magánvállalkozónál, illetve azt az egyént, akik önállóan végez hivatásos, szakmai tevékenységet.

⁷⁷⁾ Nacionalna služba za zapošljavanje. A Belgrádban székelő intézmény fő feladata az adminisztratív teendők mellett a foglalkoztatottak biztosítása, közvetítés a foglalkoztatás során, a külföldi munkavállalás segítése és a külföldi munkavállalók szerbiai munkavállalásának engedélyezése, továbbképzések szervezése, ellenőrzés és az önkéntes biztosítás kivitelezése.

⁷⁸⁾ A munkaközvetítő irodák legtöbb esetben adminisztratív teendőket végeznek. Megfelelő tervezés hiányában a munkaközvetítők nem tudják felmérni a jövőbeli potenciális munkaerő-szükségleteket, és így sem a munkavállalók, sem az iskolarendszer nem tud alkalmazkodni a jövőbeli elvárásokhoz. Szerbia törvényei lehetővé teszik a fizikai vagy jogi személyek által alapított munkaközvetítő irodák működését is. Ezek a következő feladatokat láthatják el: az érintettek tájékoztatása a munkalehetőségekről, közvetítés a munkavállalók és a munkaadók között, szakmai tájékoztatás és tanácsadás, továbbképzések szervezése, a foglalkoztatási politika programjának megvalósítása, külföldi munkaközvetítés.

⁷⁹⁾ Savet za zapošljavanje. A foglalkoztatási törvénnyel összhangban foglalkoztatási tanácsok (Savet za zapošljavanje), tartományi és helyi tanácsok jöhetnek létre. Feladatuk a foglalkoztatási programok felülvizsgálata, közmunkák és továbbképzések szervezése, valamint ajánlások kidolgozása a köztársasági kormány felé. Munkájukban részt vehetnek a munkanélküliek érdekeit képviselő szervezetek is, de szavazati jog nélkül.

⁸⁰⁾ A reprezentatív szintet csak három szakszervezet érte el: az önálló, a független, valamint az ASNS szakszervezet. E szervezetek főleg a társadalmi szféra nagyvállalataiban dolgozó munkavállalókat tömörítik. Az újonnan alapított kis- és közepes magánvállalkozásokban érdekképviseleti szervek nem működnek.

⁸¹⁾ Republički zavod za tržište rada. Tanácsot ad az állás-interjúra való felkészüléssel és a szakmai önéletrajz összeállításával kapcsolatban, itt tájékoztatják az érdeklődőket a továbbképzési és átképzési lehetőségekről, állásbörzétet szerveznek, a hosszú ideje munka nélkül levők számára klubokat szerveznek, ahol közvetlen kapcsolatokat építhetnek ki, és erősíthetik motivációjukat és önbizalmukat, továbbképzési lehetőséget nyújtanak (kétségfejtő tréningek és szakmai képzések).

A foglalkoztatottak szférák szerint

2004. év adatai azt mutatják, hogy szférák szerinti megoszlásban a foglalkoztatottak legnagyobb része, vagyis 56,1% a magánszférában, 24% az állami szférában, 15,2% a társadalmi szférában, míg a fennmaradt 4,7%-a a foglalkoztatottaknak egyéb szférában tevékenykedik. Szerbiában 2001-ben gazdasági reform indult, célja a piacgazdálkodás bevezetése volt. Ennek érdekében magánosítási törvénycsomagot hoztak. Az aktív lakosság azon része, amely társadalmi vállalatokban dolgozott és a tömeges elbocsátások miatt munka nélkül maradt, kénytelen volt más módon boldogulni. Nagyszámban alakultak magánvállalatok, egy-két dolgozóval. Ezek az egyéni vállalkozások egyre fejlődtek, és tevékenységük is bővült, így manapság már az aktív lakosság jelentős része dolgozik a magánszférában.

A foglalkoztatottak iskolai végzettség szerint

2004. évi adatok alapján az összes foglalkoztatott 3 118 179 személy volt. Legnagyobb részük középiskolát végzett: 1 720 162, vagyis az összes foglalkoztatottak több mint 55%-a. Ezt követik az általános iskolát végzettek, számuk 504 166, vagyis az összes foglalkoztatottak 16%-a. Nem teljes általános iskolája 279 447 személynek volt, iskola nélkül 58 543. Többségben vannak az egyetemet végzettek (319 037) a főiskolai végzettségűekkel szemben (207 988), míg az utolsó helyen, legkisebb számban a posztgraduális képzést végzettek és a doktórátussal rendelkezők (28 884).

A munkanélküliek iskolai végzettség szerint

A munkanélküliek között a legtöbb a középiskolai végzettségű: az összes munkanélküli 66,9%-a. Őket követik az általános iskolai végzettséggel rendelkezők (18,6%), majd a főiskolát (5,4%) és egyetemet (5,2%) végzettek, és a nem teljes általános iskolával munkát keresők (3,2%), valamint az iskola nélküliek (0,8%).

Vajdaság foglalkoztatottsági mutatói

A 2000. évi adatok szerint Vajdaságban az aktív foglalkoztatottak száma 858 172 volt, az inaktív foglalkoztatottaké 761 052, vagyis ez utóbbi az összlakosság 47%-át teszi ki. Ez az arány volt jellemző volt a tartományra 1995-ben is.

Az inaktív lakosság több mint felének ugyan van valamilyen jellegű bevétele, ez legnagyobb részben a nyugdíj (95%). Az eltartott lakosság képezi az inaktív lakosság 45%-át: a háziasszonyok, a tanulók és egyetemisták, valamint a munkaképtelenek is. Ezek százalékban kifejezett aránya Vajdaság összlakosságát tekintve sorrendben a következő: háziasszonyok 10%, tanulók 6,8%, munkaképtelenek 2,2%. Legszámasabbak a nyugdíjasok: Vajdaság lakosságának 24,6%-át alkotják. Ez azt jelenti, hogy Vajdaságban a 15 évnél idősebb lakosság

mintegy negyed részét a nyugdíjasok adják. Ezek az adatok reálisan kifejezik az egész országra jellemző gazdasági és társadalmi helyzetet is.

Az aktív foglalkoztatottak Vajdaság lakosságának 53%-át képezik. Közülük munkaviszonyban 545 214 személy volt (2000. évi adat), azaz az aktív lakosság 63,5%-a. A munkanélküliek aránya 16,5% az összes aktív lakossághoz viszonyítva, illetve 8,77% Vajdaság összlakosságához viszonyítva. Jelentős részarányt képeznek még a földművesek: 5,1%, valamint a besegítő családtagok: 1,7% (ugyancsak az összlakossághoz viszonyítva).

2000. évben minden munkaviszonyban levő személyre három nem foglalkoztatott személy jutott, vagyis az összlakosságnak csupán 33%-a volt munkaviszonyban. Ha a két év adatait hasonlítjuk össze, akkor megállapítható, hogy 2000-ben nem következett be jelentős változás az aktív és az inaktív lakosság összetételében az 1995. évhez viszonyítva. 1995-ben az inaktív lakosság az összlakosság 43%-át alkotta, míg 2000-ben ez relatív számokban kifejezve 47%-ot tesz ki. Ezenkívül egy másik jelentős változást hozott a bevétellel rendelkező személyek növekedése 2000-ben 1995-höz képest: relatív számokban kifejezve az összlakosság számához viszonyítva 21,9%-ról nőtt meg 26%-ra. Ezt a növekedést legnagyobb részben a nyugdíjasok számának emelkedése idézte elő. Szerbiára és Vajdaságra is jellemző a lakosság előregedése.

1. táblázat
Vajdaság 15 évnél idősebb lakosságának tevékenység szerinti megoszlása

Megnevezés	Lakosok száma	
	1995	2000 októbere
Összesen	1 646 372	1 619 224
Aktívak – összesen	936 619	858 172
Munkaviszonyban	591 681	545 214
Földműves	121 133	83 112
Besegítő családtag	35 673	28 001
Egyéb aktív	7 682	9 057
Munkanélküliek	142 349	142 015
Időszakosan aktív	47 101	50 773
Inaktív – összesen	709 753	761 052
Bevétellel rendelkező	360 231	420 255
Nyugdíjas	340 945	399 661
Egyéb bevétellel rendelkező	19 287	20 595
Eltartott	349 522	340 796
Háziasszony	181 557	176 296
Diák és egyetemista	117 574	109 377
Munkaképtelen	34 761	34 917
Egyéb	15 630	20 206

Forrás: Jugoszlávia statisztikai évkönyve, 1995.
Jugoszlávia statisztikai évkönyve, 2001.

A foglalkoztatottak megoszlása a különböző tulajdonú gazdasági szférákban

A magánosítás folyamatának serkentésével összhangban a foglalkoztatottak aránya is változott az állami szféra és a magánszféra között. Ez jellemző az egész országra, és a vajdasági régióra is. Vajdaság területén a társadalmi szférában foglalkoztatottak aránya 1995-ben 81% volt az összes foglalkoztatottakhoz viszonyítva; 2000 végéig lecsökkent 74%-ra. Ez a szignifikáns csökkenés egyrészt a gazdaságban és a társadalomban uralkodó viszonyok következménye is. A társadalmi tulajdonban levő vállalatok a bizonytalan politikai helyzet miatt kedvezőtlen helyzetbe kerültek. Arra kényszerültek, hogy a dolgozók nagy részét elbocsássák, illetve azok egy része saját elhatározásból hagyta ott jövedelmet nem nyújtó munkahelyét. Ezek az emberek kénytelenek voltak más módon boldogulni, és jelentőssé vált a szürkekormány. A 2000-es évek folyamán rendeződni látszott a helyzet, de nem tértek vissza korábbi munkahelyükre, inkább a magántulajdonban levő vállalatoknál kerestek menedéket, egy részük mint dolgozó, más részük pedig – akinek volt kezdőtőkéje – magánvállalkozásba kezdett. Ha a foglalkoztatottak arányát vizsgáljuk 1995-ben az összes foglalkoztatott arányában, akkor 12,6%-ot tesz ki, míg ugyanez az arány 2000-ben már 16,9%. A szövetkezeti és egyéb tulajdonformákban foglalkoztatottak tendenciájában is növekedés észlelhető: számuk 6,4%-ról 9%-ra nőtt. A munkavállalók igen jelentős része még mindig a társadalmi tulajdonban levő munkaadóknál dolgozik, viszont egyre jelentősebbek a magántulajdonban foglalkoztatottak, hiszen ők alkotják az összes dolgozók egy hatodát.

A foglalkoztatottak nem szerinti megoszlása

Vajdaságban a férfi és a női munkaerő megoszlása a megegyezik más országok tendenciáival. A férfi foglalkoztatottak száma magasabb, mint a női munkavállalóké. A vajdasági régióban növekedést mutat a női munkaerő száma, s 2000-ben meghaladta az összes foglalkoztatottak 42%-át.

2. táblázat

A foglalkoztatottak nem szerint a különböző tulajdonban levő gazdasági szférákban, Vajdaságban

Tulajdonforma	Foglalkoztatottak 1995 márciusában		Foglalkoztatottak 2000 októberében	
	Szám	%	Szám	%
Összesen	591 681	100	545 214	100
<i>férfi</i>	<i>353 404</i>	<i>59,7</i>	<i>315 886</i>	<i>57,9</i>
<i>nő</i>	<i>238 277</i>	<i>40,3</i>	<i>229 328</i>	<i>42,1</i>
Társadalmi tulajdon	479 696	100	403 996	100
férfi	286 795	59,8	238 411	59,1
nő	92 902	40,2	165 585	40,9
Magántulajdon	74 324	100	92 114	100
férfi	40 174	54,1	47 021	51,1
fő	34 150	45,9	45 093	48,9

Szövetkezeti és egyéb tul.	37 661	100	49 104	100
férfi	26 435	70,2	30 454	62,0
fő	11 225	29,8	18 650	38,0

Forrás: Jugoszlávia Statisztikai Évkönyve 1995.
Jugoszlávia Statisztikai Évkönyve 2001.

A foglalkoztatottak megoszlása kor szerint

A vajdasági foglalkoztatottsági helyzet részletes ismertetéséhez meg kell vizsgálnunk az aktív lakosok életkor szerinti megoszlását is. Ezeket az adatokat az 1991. évi népszámlálás népességmutatóból merítettük. Az aktív keresők kor szerinti megoszlása igen kedvező, mivel többségben vannak a 30–39 évesek, abszolút számokban kifejezve pedig az összes Vajdasági aktív kereső lakosság 32%-át teszik ki. Őket követi a 40–49 év közötti munkaerő (25,2%). Jelentős még a 15–29 éves korcsoport (19,7%). Kedvezőtlen viszont, hogy a 60 évnél idősebb korosztály is jelen van a keresők körében (7,5%). Ez meghaladja az 55–59 éves korosztály 5,9%-át. Az 50–54 évesek is jelen vannak aktív keresők közt (9,4%). Általánosan az a következtetés vonható le, hogy Vajdaság relatív kedvező munkaerő szerkezettel rendelkezik, mivel a munkavállalók legnagyobb részét az erejük teljében levő, de már megfelelő tapasztalatokkal rendelkező 30–39 éves korosztály képezi.

3. táblázat

Az aktív keresők megoszlása korcsoportonként és nemenként (1991. évi népszámlálás)

Korcsoport	Százalék		
	Összesen	Férfiak	Nők
15–29 év között	19,7	19,0	20,8
30–39 év között	32,0	29,6	35,9
40–49 év között	25,2	24,4	26,6
50–54 év között	9,4	10,9	7,4
55–59 év között	5,9	7,4	3,4
60 éves és idősebb	7,5	8,5	5,9

Forrás: Duna–Körös– Maros–Tisza Regionális Együttműködés. Euroregion számokban. 2002.

A foglalkoztatottak ágazonkénti megoszlása Vajdaságban

4. táblázat

A foglalkoztatottak ágazonkénti eloszlása Vajdaságban, 2000 októberében

Ágazat	1990	2000 októbere
Összesen	604 412	545 214
Gazdaságon kívüli tevékenységek – össz.	101 578	98 469
Gazdasági tevékenységek – összesen	502 834	446 745
lpar	241 172	195 986
Mezőgazdaság és halászat	63 941	47 690

Erdészet	2 123	3 796
Vízgazdálkodás	2 441	6 517
Építészet	39 653	23 439
Közlekedés	38 677	40 358
Kereskedelem	58 566	74 108
Vendéglátóipar	11 382	13 350
Kisipar	14 927	18 815
Kommunális szolgáltatás	7 867	7 474
Pénzügyi és egyéb szolgáltatás	22 375	15 215
Oktatás és kultúra	37 959	40 323
Egészségügy és szociális ellátás	37 472	34 970
Állami hivatalok	25 859	23 177

Forrás: Jugoszlávia statisztikai évkönyve 2001.
Jugoszlávia statisztikai évkönyve 1991.

Az elmúlt évtized alatt Vajdaság foglalkoztatottainak száma csökkent. Jelentős csökkenés tapasztalható az építészet, az ipar és a mezőgazdaság területén. Jelentősen nőtt azonban a kereskedelemben, a kisiparban és a vízgazdálkodásban dolgozók száma.

Vajdaság foglalkoztatottainak gazdasági ágazatok szerinti megoszlása csökkenő jelentőségű sorrendben, a 2000. évben a következő: ipar, kereskedelem, mezőgazdaság, oktatás és kultúra, közlekedés és egészségügy stb. Az adatok az ország egészére jellemző gazdasági helyzetet tükrözik.

A foglalkoztatottak szakképzettségi megoszlása Vajdaságban

Minden régió gazdasági fejlődésének alapját a megfelelő szaktudással rendelkező munkaerő képezi. Vajdaság foglalkoztatottainak szakképzettségével kapcsolatban sajnos csak az 1993. év adatai állnak rendelkezésünkre, melyek a következőképpen alakultak:

5. táblázat

A vajdasági foglalkoztatottak szakképzettség szerint (1993. dec. 31.)

Szakképzettségi szint	Foglalkoztatottak száma	Foglalkoztatottak %-a
Összesen	507 957	100,0
Felsőfokú	48 237	9,5
– Tudományok doktora	1 478	0,3
– Magiszteri fokozat	1 311	0,3
– Egyéb	45 448	8,9
Főiskola	35 575	7,0
Középfok	132 342	26,0
Alapfok	31 386	6,2
Magas szakképzettségű	34 266	6,7
Szakképzett	132 022	26,0
Betanított munkás	40 414	8,0
Képzettség nélküli	53 715	10,6

Forrás: Szerbiai községek, 1999.

Vajdaság munkavállalóinak szakképzettség szerinti megoszlása a fenti vizsgált időszakban igen kedvező volt, hiszen a főiskolai és egyetemi végzettségű munkaerő aránya 1993-ban elérte a 16%-ot. Jelentős volt a középfokú végzettségűek száma is: ők alkották a munkavállalók 26%-át. A munkavállalók csaknem fele tehát középfokú végzettségű, vagy annál magasabb képzettségű volt a vizsgált időszakban.

A munkanélküliek megoszlása Vajdaságban

Egy adott régió foglalkoztatási adatai a térség gazdasági, társadalmi és szociális helyzetét tükrözik. E munka a következő adatok ismertetését tartalmazza:

- munkanélküliségi alapadatok
- a munkanélküliek száma 1000 lakosra vetítve Vajdaság községeiben;
- a munkanélküliek eloszlása a munkanélküliség időtartama alapján;
- a munkanélküliek eloszlása iskolai végzettségük alapján;
- a munkanélküliség okai.

6. táblázat

Munkanélküliségi alapadatok (évi átlagérték)

Kategóriák	Jugoszlávia		Vajdaság	
	1990	2000*	1990	2000
Munkanélküliek száma	1 386 000	805 800	127 962	231 434
Munkanélküliségi ráta	31,4%	26,5%	14,7%	26,6%
Munkát kereső nők				
- száma	735 000	459 786	77 484	127 191
- aránya az összes munkanélküli között	53,0%	57,0%	60,5%	55,0%
Először munkát keresők				
- száma	558 000	499 489	54 309	135 638
aránya az összes munkanélküli között	40,3%	61,9%	42,4%	58,6%

* Kosovói adatok nélkül

Forrás: Jugoszlávia statisztikai évkönyve 1991.
Jugoszlávia statisztikai évkönyve 2001.
Szerbiai községek 2000.

Mivel a 2000. év adatai nem tartalmazzák Kosovo foglalkoztatási adatait, így a Jugoszláviára vonatkozó pontos tendenciák megállapítása nem lehetséges, de biztonsággal állíthatjuk, hogy az országban a 90-es évek alatt nőtt a munkanélküliség, és a munkát kereső nők és az először munkát keresők száma is. A 2000. év adatai azt mutatják, hogy országunkban a munkanélküliség jelentős gond. A munkanélküliség problémája egyformán sújtja a nőket és a férfiakat is. Az először munkát keresők alkotják a munkanélküliek többségét. Az elmúlt 10 év alatt Vajdaságban majdnem megduplázódott a munkanélküliség. A munkát kereső nők aránya csökkent, míg az először munkát keresők aránya nőtt. Egy régió kistérségei között jelentős különbségek alakulhatnak ki a munkanélküliség tekintetében.

A munkanélküliség a vajdasági községekben

7. táblázat

A munkanélküliek száma 1000 lakosra a vajdasági községekben (2000. dec. 31.)

Körzetek – községek	Munkanélk. 1000 lakosra	Körzetek / községek	Munkanélk. 1000 lakosra
Észak-bácskai körzet – átlag	106	Dél-bánáti körzet – átlag	120
Topolya	94	Alibunár	74
Kishegyes	125	Fehértemplom	114
Szabadka	108	Versec	103
Nyugat-bácskai körzet – átlag	119	Antalfalva	122
Apatin	127	Kevevára	97
Kúla	123	Ópáva	140
Hódság	135	Pancsova	139
Zombor	108	Zichyfalva	145
Dél-bácskai körzet – átlag	121	Észak-bánáti körzet – átlag	109
Bács	161	Ada	102
Palánka	141	Magyarkanizsa	106
Petróc	130	Nagykikinda	114
Belcsény	119	Törökkanizsa	101
Óbecse	105	Zenta	119
Verbász	158	Csóka	83
Zsablya	186	Szerémségi körzet – átlag	114
Újvidék város	108	Indija	144
Szenttamás	171	Ürög	132
Karlóca	nincs adat	Pećinci	108
Temerin	101	Ruma	109
Titel	115	Sremska Mitrovica	112
Közép-bánáti körzet – átlag	118	Stara Pazova	100
Begaszentgyörgy	108	Šid	105
Nagybecskerek	119	Magyarcsernye	165
Törökbecse	106	Szécsány	106

Forrás: Szerbiai községek 2001.

Vajdaság községeit vizsgálva megállapíthatjuk, hogy Vajdaság kistérségeit a munkanélküliség különbözőképpen sújtja. A statisztikai körzeteken belül a községek munkanélküliségi adataiban is nagy eltérés tapasztalható. A legnagyobb a munkanélküliség a dél-bánáti körzetben. Érdekes azonban, hogy az ebben a térségben található Alibunár, a legkisebb munkanélküliséggel rendelkező község. Vajdaságban a körzetek közül legkisebb a munkanélküliség Észak-Bácskában, a legsúlyosabb pedig Zsablja község területén – itt 1000 lakos közül 186-nak nincs munkája. A kistérségek közötti jelentős különbségek az ipari központok közelségével, a közelmúltban sok munkást foglalkoztató mezőgazdasági

birtokok jelenlegi hanyatlásával, és a térség gazdaságföldrajzi helyzetével magyarázhatók.

A munkanélküliség Vajdaságban a munkakeresés időtartama szerint

8. táblázat

A munkanélküliek összetétele a munkára várás időtartama szerint

Kategóriák	Jugoszlávia		Vajdaság	
	1995	2000*	1995	2000
Munkanélküliek összesen	634 580 100%	480 520 100%	142 349 100%	142 015 100%
0-6 hónap	61 047 9,6%	37 452 7,8%	8 834 6,2%	11 113 7,8%
6-9 hónap	22 516 3,5%	7 378 1,5%	2 960 2,1%	686 0,5%
9-12 hónap	88 018 13,9%	43 354 9,0%	23 378 16,4%	13 753 9,7%
1-3 év	212 787 33,5%	149 109 31,0%	38 344 26,9%	39 059 27,5%
3-5 év	104 292 16,5%	81 352 16,9%	29 302 20,6%	22 291 15,7%
5-8 év	81 915 12,9%	71 195 14,8%	17 109 12,0%	26 783 18,9%
8 év felett	64 004 10,1%	90 679 18,9%	22 423 15,8%	28 330 19,9%

* Kosovói adatok nélkül

Forrás: Jugoszlávia statisztikai évkönyve 1995.

Jugoszlávia statisztikai évkönyve 2001.

A Jugoszlávia munkanélküliségi helyzetét bemutató 1995. és 2000. évi adatok alapján megállapítható, hogy a munkanélküliségi probléma súlyosbodott: megnőtt azon munkanélkülieknek aránya, akik már több mint három éve várnak munkára. A munkanélküliségi helyzet Vajdaságban is az országos szinthez hasonlóan alakult. A 2000. évben a munkanélküliek nagy többségét a tartósan munkanélküliek alkották: a munkára várók 92,2%-a hat hónapnál régebb óta várt munkára. A vajdasági munkanélküliség súlyosságát jól illusztrálja az a tény is, hogy a munkát keresők csaknem egyötöde már több mint 8 éve nem dolgozott.

A munkanélküliség eloszlása Vajdaságban szakképzettség szerint

9. táblázat

A munkanélküliek iskolai végzettség szerint (%)

Iskolai végzettség	Jugoszlávia		Vajdaság	
	1995	2000*	1995	2000
Munkanélküliek összesen	100	100	100	100
Képesítés nélkül	0,69	0,73	0,81	-

Az általános iskola 1–3. osztály 4–7. osztály	1,20 3,84	0,42 2,71	0,87 5,02	1,00 2,71
Általános iskolai végzettség	25,04	18,38	27,91	20,21
Középiskolai végzettség	62,56	71,30	59,08	70,07
Főiskolai végzettség	3,88	3,18,	3,71	3,21
Egyetemi végzettség	2,79	3,28	2,60	2,80

* Kosovói adatok nélkül

Forrás: Jugoszlávia statisztikai évkönyve 1995.
Jugoszlávia statisztikai évkönyve 2001.

A jugoszláviai adatokat vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a 20. század utolsó öt évében a magasabb iskolai végzettségűek is mind nagyobb számban maradtak munka nélkül. A 2000. év adataiból megállapítható, hogy a vajdasági munkanélküliek hasonló iskolai végzettségűek, mint az ország más területén élő sors-társaik. A munkanélküliség legtömegesebben a középiskolai végzettségű munkavállalókat sújtotta: ők alkották a munkanélküliek mintegy 70%-át.

A munkanélküliség okai Vajdaságban

10. táblázat
A munkanélküliség okai

Kategóriák	Jugoszlávia		Vajdaság	
	1995	2000*	1995	2000
Munkanélküliek összesen	634 580	480 520	142 349	142 015
Először munkát keresők	413 365	315 500	80 290	74 409
Előzőleg munkaviszonyban lévők	221 215	165 020	62 059	67 606
A vállalat megszűnése	50 780	45 704	14 245	20 159
Technológiai felesleg	44 263	45 859	8 498	22 400
Meghatározott időre szóló munkaviszony lejárt	29 710	28 301	11 244	9 525
Idénymunka	25 339	12 750	11 703	4 197
Önkéntes felmondás	40 924	19 935	8 611	7 392
Egyéb okok	30 199	12 471	7 758	3 934

* Kosovói adatok nélkül

Forrás: Jugoszlávia statisztikai évkönyve 1995.
Jugoszlávia statisztikai évkönyve 2001.

Az 1995 és 2000 közötti munkanélküliség különbözőképpen alakult Jugoszláviában és Vajdaságban. Országos viszonylatban az először munkát keresők száma a munka nélkül maradtak számának kb. kétszerese volt. Vajdaságban

a munkanélküliek e két nagy rétegének számaránya hasonló volt. A munkavesztés okai az egész országban a gazdasági válságra vezethetők vissza, mert az összeomlott piac és a rendkívül nehéz és rendezetlen gazdálkodási feltételek miatt sok vállalat csődbe jutott és megszűnt, amit a dolgozók elbocsátása követett. Sok vállalatban csökkent a termelés, és a dolgozók jelentős része technológiai felesleggé vált. A privatizáció következtében elvégzett racionalizáció szintén a munkavállalók részleges elbocsátásához vezetett.

Következtetések

Vajdaság foglalkoztatottsági adatait vizsgálva megállapíthatjuk, hogy régiókban a helyzet az országos szinthez hasonlóan alakul. Tartományunkban a 15 évnél idősebb lakosság egyharmada van munkaviszonyban. A foglalkoztatottak életkor szerinti megoszlása kedvező: a munkaerő legnépesebb csoportját a 30 és 39 év közötti, középszintű végzettségű dolgozók alkotják. A női munkavállalók jelentősen meghatározzák a régió foglalkoztatottságát: ők alkotják a munkaviszonyban levők csaknem felét. Vajdaság gazdasági szerkezete még mindig tradicionális, az ipar foglalkoztatja a legszámosabb munkaerőt. A lezajlott gazdaságátalakítási folyamatok eredményeként nőtt a magánszférában dolgozók aránya. A munkanélküliség gondja hasonló arányban sújtja a női és a férfi munkavállalókat, a pályakezdőket és azokat, akik korábban már munkaviszonyban voltak. A munkát keresők többsége középszintű végzettségű vagy annál magasabb végzettségű tartósan munkanélküli. A dolgozók állásvesztésének fő oka a vállalatok megszűnése vagy a dolgozók technológia felesleggé válása. Vajdaság kistérségei között a munkanélküliségi helyzet alapján jelentős eltérések tapasztalhatók.

5. Szegénységcsökkentő programok és vállalkozásfejlesztés

5.1. Szegénységcsökkentő stratégia Szerbiában

A szegénység többdimenziós jelenség, nemcsak az alapvető létszükségleteket fedező bevételek hiányát jelenti, hanem a nem megfelelő lakhatási körülményeket, foglalkoztatás, munkalehetőség hiányát, a szociális védelem, egészségvédelem, oktatás, kommunális szolgáltatások elérhetetlenségét, tehát ezen bizonyos szempontból a kulturális igények kielégítésének hiányát is értjük. Más szempontok szerint a szegénység fogalma még magába foglalja a jogot az egészséges környezethez és természeti adottságokhoz, a tiszta vízhez és levegőhöz.

Szerbiában az extrém szegénység a 90-es években jelent meg, a háború és Jugoszlávia szétesése kapcsán. Ekkor nemcsak gazdasági és szociális csőd állt be, hanem megtorpant a demokrácia fejlődése és az emberi és kisebbségi jogok tiszteletben tartása is. A GDP is felére csökkent, hatalmas lett a munkanélküliség, a fizetések, nyugdíjak drasztikusan csökkentek. A középosztály eltűnt, és jelentősen megnőtt azok száma, akik a szegénységi szint közvetlen közelében

élnék. Ugyanakkor egyre több a szociálisan kirekesztett ember, azok, akik számára az esélyegyenlőség hiányában nem elérhetőek a kommunális szolgáltatások. A 2000-ben bekövetkezett politikai váltózások után el lehetett indítani a reformfolyamatokat, amelyeknek sürgősen számos problémát kellett megoldania.

A 2002-ben először nemzetközi mércék szerint (az összehasonlíthatóság miatt) végzett elemzés szerint a szegénységi szint 10,6%, ami kevesebb, mint 4489 din bevételt jelent havonta fejenként. Szerbiában a szegénység szempontjából néhány veszélyeztetett kategória van:

- Alacsonyabb végzettségű és az általános iskolai képzettséggel nem rendelkező polgárok körében kétszer akkora a szegénység, mint az átlagé. Az egyetemet végzettek körében csak 2%-os.

- A munkanélkülieknél a szegénység kockázata majd 60%-kal nagyobb az átlagnál.

- A 65 évnél idősebbek alkotják a szegények közel egynegyedét, azaz a lakosság 17,7%-át; a szegénység magas kockázata különösen a nyugdíj nélkülieket sújtja.

- A gyermekek szegénységi kockázata átlagon felüli: 12,7%-uk tartozik a szegények kategóriájába.

- Az öttagúnál nagyobb családok szintén veszélyeztetettek (26,3%-uk szegény); az egy-, illetve kéttagú, főleg idős emberekből álló háztartások veszélyeztetettsége 60%-kal nagyobb a többinél.

- A falusi lakosság szegénysége (14,2%), hasonlóan a többi tranzíciós országokhoz, kétszer nagyobb a városiakénál.

- Délkelet-Szerbia lakosai a legszegényebbek, különösen a falun élők.

Különösen veszélyeztetettek még a menekültek (25%-os szegénységi szinttel), romák (köztük négyszer nagyobb a munkanélküliség, 32,5%-uk iskolázatlan), a külön szükséglettel rendelkezők, mozgássérülteknek csak 13%-a dolgozik, nők, akik átlag 15%-kal keresnek kevesebbet, mint a férfiak. Fokozottan veszélyeztetettek a falun élő nők, gyermeküket egyedül nevelő anyák, háziasszonyok, menekültek, iskolázatlan és munkanélküli nők. A 2003-ban végzett életszínvonalra vonatkozó újabb kérdőíves kutatás alapján a szegénységi szint 10,5% volt, ami 2005-re 9,1-re csökkent.⁸²⁾

1. táblázat
A szegénységi szint alakulása

Év	Szegénységi szint	Havi bevétel (din)
2002	10,6	4 489
2003	10,5	4 970
2005	9,1	6 500

A szomszédos országokkal összehasonlítva a Világbank adatai szerint a szegénységi szintünk Romániához hasonló: kisebb, mint Albániában, de nagyobb, mint Bulgáriában, Lengyelországban vagy Horvátországban. A falusi la-

⁸²⁾ A 2004. évi adatok nem hasonlíthatók össze más évek adataival, mert más, háztartásra, és nem fogyasztói egységre, ill. személyre vonatkozó adatokkal számolt.

kosság továbbra is jellemzően és jelentősen szegényebb a városinál, hasonlóan a többi tranzíciós országhoz.

2. táblázat
Egyéb gazdasági jellemző makrogazdasági mutató

Mutató	2002	2003	2004
GDP (reális növekedés)	4,5	2,4	8,6
Infláció	6,0	5,4	11,5
Kiskereskedelmi árak	14,8	7,8	13,7
Külföldi közvetlen beruházások (m. \$)	475	1 360	966
Donációk (m. \$)	559	360	456
Kereskedelmi hiány (GDP %)	24,8	24,7	32,8
Folyó fizetési mérleg hiánya (GDP %)	13,5	11,7	15,6
Közbevételek	44,3	43,1	45,2
Közkidadás	47,7	44,3	44,6
Fiskális deficit (szuficit)	-3,4	-1,1	0,6

Forrás: Prvi isveštaj o implementaciji Strategije o smanjenju siromaštva u Srbiji, Vlada Republike Srbije, 2005.

1999-ben a Világbank és a Nemzetközi Monetáris Alap egy Szegénységcsökkentő Stratégia néven programot kezdeményezett a világ eladósodott országainak támogatására. Az eladósodott országokra vonatkozó minden előző kezdeményezés a strukturális reformokat érintette. A programok fő elméleti alapja és célpontja a piaci verseny kialakítása és a gazdaság stabilizálásának elérése, a költségvetési egyensúly megteremtése és az infláció ellenőrzése által. Az eddig alkalmazott gazdasági eszközök főleg a következők voltak: a nemzeti valuta devalvációja, pénzügyi reform, a kivitel fejlesztése, kereskedelmi liberalizáció, a korlátok és megszorítások csökkentése a külföldi beruházókkal szemben, az állami vállalatok privatizációja, fiskális reform. 2000. szeptemberében, New Yorkban az Egyesült Nemzetek millenniumi közgyűlésén, a 189 tagország elfogadta a Millenniumi Deklarációt⁸³⁾, amely felsorolja azokat az alapvető értékeket, amelyek a 21. század nemzetközi viszonyai alapszának: szabadság, egyenlőség, szolidaritás, tolerancia, a természet tisztelete és védelme, a felelősség megosztása.

A Szegénységcsökkentő Stratégia programot Szerbiában 2003 októberében fogadta el az akkori kormány. Ennek a dokumentumnak három alapvető irányvonala van:

1. Biztosítani a dinamikus gazdasági fejlődést a makrogazdasági stabilitás erősítésével, kedvezőbb légkör megteremtésével a beruházások számára; a

⁸³⁾ A Millenniumi Deklaráció ajánlja a fejlődő és a fejletlen országoknak, hogy hozzák meg és alkalmazzák a 2015-ig szóló nemzeti stratégiájukat, s ezzel igyekezzenek kiküszöbölni a szegénységet és az éhezést, általánossá kell tenni az alapszintű oktatást, népszerűsíteni a nemek közötti egyenjogúságot, a nőknek több jogot adni, csökkenteni a csecsemő-elhalálózást, javítani az anyák egészségi állapotán, harcolni az AIDS, a malária ellen, biztosítani a természetes környezet fenntarthatóságát és a globális fejlesztési partnerséget.

gazdasági átrendeződés és privatizáció sürgetését, amely újraéleszti a piac- és versenyképes gazdasági részeket; a pénzügyi piac fejlesztését; a jogrend és jogállam érvényesítését; a kis- és középvállalkozási szféra fejlesztését az állam szabályozó szerepének fejlesztése mellett.

2. Meggátolni az újabb elszegényesedést, ami a gazdasági reformfolyamatok következménye (az elmaradott és piaci szempontból kilátástalan földrajzi és gazdasági területeken – Kelet- és Dél-Szerbia).

3. A meglévő programok hatékony alkalmazása és új programok kidolgozása, amelyek közvetlenül a legszegényebb, legveszélyeztetettebb és marginalizált csoportokra vonatkoznak.

A szerbiai Szegénységcsökkentő Stratégiának néhány lényeges jellemzője van:

1. Ez az első olyan dokumentum, amely egyben interszfériális, program jellegű, és amelyet a köztársasági kormány készített helyi szakemberek, közigazgatási munkatársak, a civil szféra képviselői és külföldi intézmények és szervezetek segítségével. A stratégia kidolgozását intenzív konzultációs folyamat övezte, így ez a dokumentum megerősítette a nemzeti támogatást, ami annyit jelent, hogy ez a nemzet tulajdona. Függetlenül attól, hogy a stratégia 2003 októberében történő elfogadása óta már más a kormány összetétele, többnyire elmondható, hogy azt eddig minden kormány támogatta. 2006 nyarán vált intenzívebbé a stratégia életre keltése, feltehetően a külföldi támogatók nyomására.

2. A stratégia középtávú fejlesztési keretet jelent azon kulcsfontosságú anyagi tényezők biztosítására, amely lehetőséget nyújtana mindenkinek, hogy a maga és családja számára egzisztenciát teremtsen – összehangolva az ENSZ Millenniumi Deklaráció céljaival.

3. A stratégia a szegénységet többdimenziós tényezőként kezeli, amely nemcsak az alapvető életszükségletek kielégítését fedező bevételek hiányát jelenti, hanem a nem megfelelő lakáskörülményeket, foglalkoztatás és munkalehetőség hiányát, a szociálisvédelem, egészségvédelem, oktatás, kommunális szolgáltatások elérhetetlenségét, az egészséges természet és tiszta ivóvíz hiányát.

4. A stratégia konkrét célja, hogy 2010-ig a szegénységi szintet felére csökkentse:

- Dinamikus gazdasági fejlődés elsősorban a magánszférában (új munkahelyek).

- A gazdasági folyamatok átrendezése, és az államigazgatás racionalizálásának eredményeként jelentkező új szegénység megjelenésének meggátolása.

- A meglévő és új szociális programok végrehajtása, különös tekintettel a legveszélyeztetettebb és a társadalom peremére került csoportokra és a legelmaradottabb területekre.

A stratégia alkalmazását követően 2004 szeptemberében, a kormány alelnöke által alakított *Stratégiát megvalósító csoport feladata* (PRSP team), hogy támogassa, koordinálja és felülvizsgálja, kövesse a stratégia megvalósulását és

eredményeit. Erről 2005 óta a kormányt is, parlamenti bizottságot is rendszeresen tájékoztatni kell. A megfelelő minisztériumok összehangolt akciótervekkel támogatják ezt a folyamatot. Jelenleg harmincnál is több közvetlen támogató van Szerbiában, ezek közül ki kell emelni néhányat: az ENSZ Fejlesztési Programja, EAR (Európai Fejlesztési Ügynökség), a norvég nagykövetség, a kanadai CIDA, a svéd SIDA, a brit DIFID, a Világbank, az Európa Bizottság, az amerikai USAID, a svájci nagykövetség stb.

Szerbia fejlesztési prioritása két stratégiai folyamathoz kapcsolódik: az európai integráció megvalósítása és a szegénységcsökkentő stratégia alkalmazása. Fontos feladat az említett két folyamatnak a megfelelő összehangolása.⁸⁴⁾ A szegénységcsökkentő stratégiának integrált hozzáállása van, ami annyit jelent, hogy a konzultációs-részvételi folyamat igyekszik beépíteni az alulról jövő kezdeményezéseket a megvalósítási folyamatba. Ennek várt eredményei:

- A stratégia a nemzet és nem a kormány tulajdona;
- Minden fontos résztvevő és érdekelt be van kapcsolva a valóra váltásba;
- Az információáramlás hatékony és átlátható;
- Megfelelő, nemzetközileg összehasonlítható indikátorok segítségével követhető a stratégia megvalósítása.

A kormány a következő eszközökkel hat a szegénységre: gazdasági szerkezetváltás keretén belül előtérbe helyezi az új munkahelyek teremtését, támogatja az új termékek és szolgáltatások fejlesztését, a kis- és középvállalkozások hálózatának kiszélesítését kezdeményezi, új foglalkoztatási lehetőségeket teremt meg. Ez azt jelenti, hogy a sikeres szegénység csökkentő stratégia integrálódik a fejlesztési stratégiákba és beépültek egyéb programokba is:

- a privatizáció és a kis- és középvállalkozási programok;
- a nyilvántartott és rejtett munkanélküliség csökkentése;
- az új egészségvédelmi politika;
- az oktatás és a szakirányú oktatás reformja;
- a családvédelmi politika reformja;
- a nyugdíjaztatás törvényes háttérének változtatása;
- menekültek és kitelepítettek problémáinak stratégia kidolgozása.

A civil szféra szerepe

Az átfogó intézményi reformok Szerbiában lassan haladnak, és sok ellenállásba ütköznek. Ez gyakran nem csak a népszerűtlen tranzíciós intézkedések miatt van, hanem mert egyes hatalmi körök veszítenek kiváltságaikból. A civil szervezetek szerepe sokrétű:

1. Az intézményi reformok terén a civil szervezetek hozzájárulnak a szociális konszenzus eléréséhez, hogy ellensúlyozza a reformok ideiglenes negatív következményeit.

2. A veszélyeztetett csoportok és a tranzíció áldozatainak támogatása, helyzetelemzésük;

⁸⁴⁾ E kísérleti programban négy minisztériumnak jut fontos feladat. Ezek: a gazdasági minisztérium, a munkaügyi, foglalkoztatási és szociális minisztérium, az egészségügyi minisztérium, valamint a kereskedelmi, turisztikai és szolgáltatási minisztérium.

3. Az egyenletesebb/kiegyensúlyozott gazdasági fejlődés biztosítása terén nyújtott segítség, mert a tranzíció folyamán jellemzően növekszik a szakadék a gazdagok és szegények között.

A tipikus civil szerepvállalás a helyi önkormányzati reform területéhez kapcsolódik: részvétel a helyi fejlesztési stratégiák kidolgozásában, a magán-szféra és vállalkozások fejlődésének ösztönzése terén, a kultúrában kifejtett szerepük, a szociális politikában tett kezdeményezések, valamint a participatív (részvételi) demokrácia fejlesztése és gyakorlása terén kifejtett aktivitásuk. Szerbiában számos pozitív, követendő példa ismert, amely a civil szféra sikeres szerepvállalásáról tanúskodik a helyi önkormányzatokkal való együttműködésben az igazságszolgáltatással, a törvényhozással, a bírósági folyamatokkal kapcsolatosan, az új munkahelyek teremtése, a kedvező vállalkozói klíma létrehozása, a vállalkozói kapacitás növelése a munkaerő-piaci pozitív folyamatok, a falufejlesztés és kistérségi fejlődés kapcsán, a turizmus, a szociálisvédelem, oktatás, egészségvédelem, környezetvédelem terén.

5.2. Vállalkozói környezet: kihívás vagy lehetőség

Vajdaság regionális gazdasági fejlesztési programja közös munkája az Autonóm Tartomány Végrehajtó Tanácsának és a német Gezellshaft fuer Technische Zusammenarbit – GTZ-nak, valamint a Centrum fuer Internationale Migration und Entwicklung – CIM-nek, s 2003-ban készült. A gazdaság helyzetének feltérképezése mellett a fejlődés távlatainak mérlegelése volt a fő feladat. A cél a nyitás, a termékek versenyképességének növelése, más európai régiókkal megkötött kapcsolatok elmélyítése, megfelelő hely biztosítása a tudomány számára. A terv egyik jellemzője, hogy olyan metodológia szerint készítették, amelyek megfelelnek az európai standardoknak. Ez azért is fontos, mert 2004 óta Vajdaság az Európai Unióval határos régió státusában van. Ez a tény mára igen jelentősen hat a régióra, de Szerbiára is.

Vajdaság gazdasági fejlesztési programja elsősorban multiszférális terv, amelynek fő célja a tartomány szociogazdasági fejlődésének támogatása. Ilyen jellegű regionális fejlesztési programként ez egyedülálló kísérlet a régióban.

Vajdaság gazdaságfejlesztési programjának három prioritása van:

1. prioritás: Vajdaság Autonóm Tartomány belső tartalékainak felhasználása;
 - 1.1. stratégia: A kis- és középvállalkozási szféra fejlesztése;
 - 1.2. stratégia: Mezőgazdasági komplexum, élelmiszeripar, élelmiszer-feldolgozóipar serkentése;
 - 1.3. A turizmus fejlesztése;
2. prioritás: A régió gazdasági fejlődését biztosító feltételek fejlesztése;
 - 2.1. stratégia: Kommunikációs hálózatok felerősítése;
 - 2.2. stratégia: Energia és vízellátás fejlesztése a régióban;
 - 2.3. stratégia: Kutatás és fejlesztés, ügyviteli kommunikáció és fejlesztés;
 - 2.4. stratégia: Külföldi beruházások feltételeinek biztosítása;
3. prioritás: A régió humán erőforrás minőségének és alkalmazásának fejlesztése;

3.1. stratégia: Szaktanfolyamok, tréningek, modern technológiára vonatkozó képzések, különös tekintettel az információs technológiára;

3.2. stratégia: A munkaerőpiac elérhetőségének biztosítása különösen a veszélyeztetett csoportok számára.

Ez a fejlesztési program gyakorlatilag unióbeli előcsatlakozási alapként működik, a végrehajtás decentralizált módszerével. A program életre keltése már megkezdődött úgy, hogy külön szférákra vonatkozó stratégiákat dolgoztak ki.

Vajdaságban kifejlesztettek több olyan mechanizmust, amelyek elősegítik és meggyorsítják Vajdaságnak, mint régióknak a bekapcsolódását az európai környezetbe. Ezek a mechanizmusok:

1. Pénzügyi mechanizmusok

- Fejlesztési alap (alapítva 2002-ben);
- Garanciális alap;
- A mezőgazdaságot fejlesztő alap (alapítva 2002-ben).

2. Az ügyvitel fejlődésének elősegítése

• Minőségbiztosítási rendszerek bevezetése (szabványosítás, minőségi igazolás);

- Humánerőforrás-képzés, továbbképzés;
- Inkubátor-központok létrehozása;
- Ipari parkok létesítése.

3. A fejlesztési programok megvalósulását támogató intézmények létrehozása

- VIP – Külföldi beruházásokat vonzó alap;
- Vojvodina CESS – Stratégiai-gazdasági kutatóközpont.

Mint látható, Vajdaságban még nem készült el a szegénység csökkentésére vonatkozó megfelelő, átfogó és irányadó dokumentum, és helyi önkormányzati szinten – néhány kivétellel, vagy parciális megoldást kivéve – nem léteznek megvalósításra váró, a szegények problémájával foglalkozó programok. Helyi fejlesztési programok csak elvétve találhatók, a regionális fejlesztési vagy vidékfejlesztési programok közül viszont eddig csak a dél-bánati régióra készült el átfogó fejlesztési program. Meg kell említeni, hogy a helyi önkormányzatokra vonatkozó törvény is előírja a fejlesztési programok kidolgozását, az Európai Unió pedig a támogatásokat ettől teszi függővé, így többé-kevésbé minden helyi önkormányzat intenzíven foglalkozik ezek kidolgozásával. Vannak civil kezdeményezések, amelyek elsősorban képzésekkel és továbbképzésekkel támogatják azokat a szakembereket, akik a fejlesztési folyamatok komoly dokumentumokban való megjelentetésén dolgoznak. Ezek a kezdeményezések igen népszerűek, amit a programokra, képzésekre jelentkezők száma is bizonyít. Időnként olyan programok is megjelennek, amelyeket általában civil szervezetek által, külföldi támogatással a kezdő és gyakorló vállalkozóknak szánják. Ezekre is az a jellemző, hogy nagy az igény és túljelentkezés van. Ezen képzések hozadéka nemcsak az új ismeretek elsajátítása, hanem az ismerkedés, a bizalom kiépítése, a kapcsolatteremtés, a tapasztalatcsere, a közös fellépési lehetőség, egymás segítése, információátadás, követendő példák bemutatása – mindezek miatt az ilyen képzéseknek hosszútávon is felbecsülhetetlen értékük és hatásuk van.

A gazdasági helyzet javulásának és a reformoknak a lassú folyamata, a piaci törvények nem kielégítő és nem eléggé ösztönző működése, a nem kielégítő piaci kereslet, a vállalkozás működésének nagy kockázata, a politika túl nagy befolyása a gazdasági folyamatokra mind nehézségeket okoznak a vállalkozók számára Vajdaságban is. A kis- és középvállalkozási szféra ma az egyedüli életképes része Szerbia gazdaságának, de ez még nem elég ahhoz, hogy élvezze az állam és helyi önkormányzat által kiérdemelt támogatást is. Általános probléma a krónikus pénzhiány, a banki kölcsönök és támogatás igen magas kamatlábbal vehetők igénybe, a garanciák pedig szigorúak.

5.2.1. Empirikus véleménykutatás

Az észak-bácskai régió néhány vállalkozását kerestük meg és rövid interjút készítettünk, hogy megismerjük véleményüket, elvárásaikat, kilátásaikra vonatkozó elképzeléseiket.

Válaszelemzések, kérdések szerint:

Mi volt vállalat alapításának fő motivuma (családi hagyomány, öröklött vállalkozás, önálló elhatározás, kényszervállalkozás stb.)?

Mindegyik vállalkozónál jellemzően az önálló elhatározás volt az indoka, és szintén jellemzően, a család támogatása, részvétele többnyire fontos tényező.

Milyen típusú vállalkozást működtet, mikortól? (termelés, szolgáltatás, stb.)

Az öt vállalkozás közül kettő termelés, három pedig szolgáltatás. A vállalkozók 3-25 közötti intervallumban dolgoznak folyamatosan. (Egyikük sem kezdő, hanem tapasztalt gyakorló vállalkozó.)

Mik az eddigi tapasztalatai a vállalkozási környezet alakulásával kapcsolatban? „Minek köszönheti,” hogy még működik?

Hit, kitartás, következetesség, átláthatóság, környezetismeret, a piaci igények követése, gyors válasz a megváltozott körülményekre, nyitottság. Ezek egyúttal a sikeres vállalkozók ismérvei is.

Mik a vállalkozásával kapcsolatos fő problémái, nehézségei most?

Beruházási tőke hiánya, a korszerűsítés, hiányos ismeretek, fejlesztési nehézségek, fejletlen és bizonytalan jogi körülmények, zárt piac, igénytelen piac, a politika jelenléte és befolyása, mint zavaró körülmény, vállalkozásellenes önkormányzatok, támogatások hiánya.

Véleménye szerint hogyan gondoskodik az állam a vállalkozóról?

A vállalkozót nem tekinti partnernek, kirakat-intézkedésekkel, adóbeszedéssel foglalkozik, a vállalkozót nem látja el információkkal, és nem segíti intézkedéseivel sem.

Mit kellene tennie az államnak sürgősen, és mit hosszú távon?

A vállalkozóknak igen indokolt és érett elképzelései vannak arról, hogy az állam hogyan támogathatná őket. Ezek: ipari parkokat kijelölni, külföldi beruházókat ösztönözni, a kisvállalkozókat partnerként kezelni és támogatni pénzeszközökkel, megvédeni őket a multikkal szemben, támogatni a kezdő vállalkozásokat adókedvezményrel, támogatni az új munkahelyek teremtését, vállalkozók informálása, képzése.

Hogyan gondoskodik a helyi önkormányzat a vállalkozóról?

A helyi önkormányzat vállalkozóbarát hozzáállását mindenki igényli, és